Felsefe dergisi

K. MARX / V. JDANOV / R. BAYER /

A. TİMUÇİN / DEMOKRİTOS / L. GOLDMANN /

G. LUKACS - W. ABENDORTH - H.H. HOLZ /

D. HUME / H. SPENCER

Sanat ve Edebiyat Bölümü:

FAHRİ ERDİNÇ / AFŞAR TİMUÇİN /

ÖMER ATEŞ KIZILTUĞ / İLKİZ KUCUR /

MUSTAFA BÜLBÜL / ERTUĞRUL KOÇAK /

MEVLÜT GÜLVEREN / GÜROL SÖZEN

8

TEMMUZ / AĞUSTOS / EYLÜL 1979

Felsefe dergisi

8

Temmuz / Ağustos / Eylül 1979

FELSEFE DERGİSİ / *Üç ayda bir çıkar; sahibi ve sorumlu yönetmeni:* Afşar Timuçin; Nuruosmaniye caddesi, Ata işhanı, 34-203, Cağaloğlu-İstanbul; yazışma ve havale adresi: Afşar Timuçin, P.K.: 1381, Sirkeci-İstanbul; basılmayan yazılar geri gönderilmez; dergide yayımlanan yazılardan kaynak göstererek alıntı yapılabilir; yıllık abonesi 200 lira; tek isteklerde posta pulu gönderilmelidir, toplu isteklerde yüzde 25 indirim yapılır.

Dizildiği ve basıldığı yer:
Kent Basımevi, Alayköşkü caddesi, Küçük sokak,
Gürdere han, kat 1, Cağaloğlu - İstanbul.
Temmuz 1979
Fiyatı elli liradır.

Karl Marx

İKTİSADIN YÖNTEMİ

Bir ülkenin iktisadi yaşamı incelenirken önce nüfusu gözden geçirilir: nüfusun sınıfsal bölünümü ne durumdadır, kent ile kırsal kesim arasındaki dağılımı nasıldır; daha sonra akarsular ve göller, değişik üretim dalları, dışsatım ve dışalım, yıllık üretim ve tüketim, fiyatlar, vb. incelenir.

Gerçek ve somut olana dayanan sağlam bir temelle başlamak, yani iktisadi yaşama bütün toplumsal üretim sürecinin kökünü ve öznesini meydana getiren nüfusla yanaşmak iyi bir yöntem olarak görülebilir. Bununla birlikte daha yakından bakınca bunun bir yanılgı olduğu anlaşılır. Kendisini oluşturan sınıflar göz önünde tutulmazsa nüfus bir soyutlama olarak kalır. Ayrıca sınıflar da dayandıkları ögeler, örneğin ücretli iş, sermaye, vb. bilinmiyorsa bir anlam taşımazlar. Ücretli iş ve sermaye de değiştokuşu, işbölümünü, fiyatları, vb. gerektirir.

Demek ki işe doğrudan doğruya nüfustan başlarsam bütün hakkında karmakarışık bir görüşe sahip olurum. Oysa gittikçe gelişen bir ayrıştırma yaparsam gittikçe basitleşen kavramlara ulaşırım: algısına sahip olduğum somuttan yola çıkarak, en basit kategorilere varmak için gittikçe daha da ayrıntılara yönelen soyutlamalara geçerim. Bu noktada sonunda yine nüfusa varmak için geziyi ters yönde yinelemek gerekecektir. Ama bu kez bütün hakkında karmakarışık bir fikre değil, zengin bir belirlemeler ve karmaşık ilişkiler bütününe sahip olurum.

Tarihsel olarak iktisadın tutumu başlangıçta buydu. XVII. yüzyılın iktisatçıları her zaman canlı bir bütünden yola çıkarlar, örneğin nüfus, ulus, devlet, devletler topluluğu, vb. Ama ayrıştırma yoluyla çoğu zaman ancak birtakım belirleyici genel ve soyut ilişkiler ortaya çıkarırlar, işbölümü, para, değer, vb. Bu kategoriler azçok geliştiri-

lip soyutlanınca basit kavramlardan —iş, işbölümü, gereksinme, değiştokuş değeri— devlete, uluslararası değiştokuşa ve dünya pazarına yükselen iktisadi sistemler tasarlarlar. Bu açıkça tamuyar bilimsel yöntemdir.

Somut somuttur, çünkü o birçok belirlemenin bileşimidir, çeşitliliğin birliğidir. Düşünce için, somut, bir çıkış noktası değil, bir bileşim süreci ve bir sonuçtur. Bizim gözümüzde somut, gerçekliğe, dolayısıyla da sezgiye ve sunuma götüren bir çıkış noktasıdır. Birinci durumda kavrayışın tümü soyut kavramlarda erir; ikinci durumda soyut kavramlar somutu düşünce yoluyla yeniden üretmemizi sağlarlar. Hegel somutu kendi içine kapanan, derinleşen ve kendi kendine devinen düşüncenin sonucu olarak alma yanılgısına düştü, oysa soyuttan somuta yükselmeye dayanan yöntem, düşünce için, somutu kendine mal etmenin, onu düşünülmüş somut olarak yeniden üretmenin yoludur. Ama bu hiçbir zaman somutun kendi oluş süreci değildir. Gerçekte en basit iktisadi kategori, değişim değeri örneğin, bir nüfusu gerektirir, nüfus da ancak belirli koşullarda üretim yapar; ayrıca nüfus belli bir aile, komün, devlet, vb. tipini de gerektirir. Nüfus somut, canlı ve önceden verilmiş bir bütünün bağrında tek yanlı ve soyut bir ilişki biçiminde varolabilir ancak Bununla birlikte kategori olarak değişim değeri çok eski bir varoluşa sahiptir.

Felsefi bilincin öyle bir yapısı vardır ki kavramsal düşünce onun için gerçek insan anlamına gelir; gerçek böylece kavranan dünya olur: demek ki kategorilerin devinimi bu bilince, dışardan basit bir etki alan gerçek bir üretim edimi gibi görünmektedir, —ve felsefi bilinç bunun berbat bir şey olduğunu görür. Böylece kategorilerin devinimi dünyayı sağlamaya yöneliktir. Doğru, ama tam anlamında gereksiz bir yinelemedir bu,— somut bütünsellik düşüncenin ve sunumun ürünü olduğu ölçüde bir gereksiz yinelemedir bu, çünkü somut bütünsellik somutun düşünülmüş bütünselliği ya da somutun düşünsel sunumudur. Oysa somut bütünsellik hiç de kendi kendini üreten, algının ve sunumun dışında ve üstünde düşünen kavramın ürünü değildir, o, algıdan ve sezgiden giderek kavramların geliştı-

rilmesinin ürünüdür. Böylece zihinde düşünülmüş bir bütün olarak ortaya çıkan bütünsellik, düşünen beynin, dünyayı olanaklı tek yolla kendine mal eden beynin bir ürünüdür. Sanatın ve dinin dünyayı uygulama ve düşünce düzeyinde kendilerine mal etmeleri bambaşka bir şeydir.

Zihin tam anlamıyla kurgusal ve kuramsal bir etkinliğe sahip oldukça gerçek özne varlığını zihnin dışında özerk olarak sürdürür. Bu yüzden kuramsal yöntemde bile, özne —toplum— öncesel veri olarak zihnin üzerinde sürekli etki yapmalıdır.

Peki bu basit kategoriler bağımsız, tarihsel bir varoluşa, daha somut kategorilerden önce gelen bir varoluşa sahip değil midir? *Bu, duruma bağlıdır.* Hegel hukuk felsefesini sahip olma'dan, yani kişinin hukuksal ilişkilerinin en basitinden başlatmakta haklıdır. Gerçekte aileden ya da en somut ilişkiler olan egemenlik-kölelik ilişkilerinden önce mülkiyet yoktur. Bununla birlikte *mülkiyeti* tanımayıp yalnızca *sahip olma*'yı tanıyan aileler ve boy toplulukları da vardır. Demek ki mülkiyet konusunda en basit kategori yalın aile toplulukları ya da boy toplulukları düzeyindeki ilişkidir. Mülkiyet daha ileri bir toplumda gelişmiş bir örgütün en basit ilişkisi olarak ortaya çıkacaktır. Sahip olma biçiminde kendini gösteren ilişki somut özneyi önceden varsayar her zaman. Bir şeylere sahip olan tek başına bir vahşi düşünülebilir, ancak bu durumda hukuksal ilişkiden söz edilemez. Tarihsel açıdan, sahip olma'nın aileye doğru evrimleştiği doğru değildir; tersine sahip olma her zaman «bu daha somut hukuksal kategori»yi gerektirir.

Bununla birlikte basit kategoriler birtakım ilişkileri açıklarlar elbette, somuttaki zayıf gelişme bu ilişkilerde daha karmaşık bir ilişki, düşünsel anlatımını en somut kategoride bulacak olan bir ilişki ortaya koymamıştır henüz; bu kategoriler somut daha geliştiği zaman bağımlı ilişkiler olarak varlıklarını sürdürebileceklerdir. Para tarihsel olarak varolabilir, hatta sermayeden, dillerden, ücretli işten, vb. önce gerçekten vardı. Demek ki bu konuda şunları söyleyebiliriz: en basit kategori henüz çok az gelişmiş

bir bütünün temel ilişkilerini dile getirebildiği gibi daha gelişmiş bir bütünün ikincil ilişkilerini de dile getirebilir, çünkü bu ilişkiler bütün henüz en somut kategorinin düzeyine ulaşmadan önce tarihsel olarak vardı. Basitten karmaşığa yükselen soyut düşüncenin ilerleyişi, böylece gerçek tarihsel süreci yansıtmaktadır.

Ayrıca kurumları çok gelişmiş ama tarihsel gelişimi cılız kalmış toplumlar vardır; bu toplumlarda iktisadi yaşamın en evrimleşmiş kategorileri görülebilir, örneğin ortaklaşa çalışma, gelişmiş bir işbölümü, vb.; ancak paradan iz yoktur: Peru'nun durumu böyledir. Aynı biçimde slav komünlerinde de para ve parayı zorunlu kılan değiştokuş tek tek komünlerde görülmez, ya da pek az görülür; para ve değiştokuş ancak sınırlarda, öbür komünlerle ticaret yapılırken ortaya çıkar. Üstelik değiştokuşu toplumun kurucu ve ilkel ögesiymiş gibi topluluğun temeline koymak da yanlıştır. Önceleri değiştokuş iki birey arasında değil de daha çok iki komün arasında yapılırdı.

Ayrıca para önceki dönemlerde önemli bir rol oynadıysa da eski çağda ticarette uzmanlaşmış bazı uluslar için ağır basan bir öge durumuna geldi. Eskiçağın daha evrimleşmiş dönemlerinde bile, örneğin Yunanlılarda ve Romalılarda para ancak dağılma dönemlerinde tam olarak gelişmiştir —bu gelişme burjuva toplumunun habercisidir. Demek ki bu çok basit kategori, tüm iktisadi ilişkileri etkilemeksizin tarihsel olarak var ise de etkinliğinin doruğuna ancak toplumun en gelşmiş aşamasında ulaşmıştır: mal olarak ödenen vergiler ve yükümlülükler Roma imparatorluğunun yükselme dönemlerinde bile geçerliydi. Para ancak orduda tam olarak gelişti; yine de hiçbir zaman tüm çalışma alanına yayılmadı. Böylece, en basit kategori tarihsel olarak en somut kategoriden önce varolabilse de etkin ve yaygın biçimde tam olarak geliştiğinde daha karmaşık bir toplum biçimine ait olabilir, oysa bu kategori daha az evrimleşmiş bir toplum biçiminde daha çok gelişmiştir.

Emek öyle görünüyor ki çok basit bir kategoridir ve genel olarak emek —kısacası emek— fikri dünya varoldu-

ğundan beri vardır. İktisadi açıdan tüm yalınlığı içinde ele alınan «emek» yine de bu arı ve basit soyutlamaya yol açan ilişkiler kadar modern bir kategoridir. Örneğin parasal sistem tam anlamıyla maddi bir görüşle tümüyle dışsal bir şeymiş gibi zenginliği parada görüyordu. Elişçiliğine ve ticarete dayalı sistem zenginliğin kaynağını nesneden değil de kişisel etkinlikte, yani ticari ve elişçiliğine dayalı çalışmada gördüğü zaman büyük bir ilerleme gerçekleştirildi; bu sistem dar bir görüşle çalışmayı para yapma aracı olarak görmeyi sürdürmüş olsa da. Fizyokratlarsa özel bir çalışma tipinin —tarımın— zenginliği yarattığını varsaydılar. Fizyokratlara göre para nesnenin basit bir karşılığı değil, emeğin ürünü ve genel sonucudur. Bununla birlikte bu dönemdeki etkinliğin tekyanlı özelliğinden ötürü, Fizyokratlar ürünü doğal biçimiyle, yani tarımın ürünü olarak, *tam anlamıyla* toprağın ürünü olarak ele almayı sürdürdüler.

Adam Smith yalnızca emeği, yani ayrım yapmaksızın tüm etkinlikleri ele almak için, zenginlik yaratan etkinliğin her türlü özel biçimini, örneğin elişçiliğini, ticari ya da tarımsal emeği dışta bırakınca çok büyük bir ilerleme gerçekleşti. Zenginlik yaratan etkinliğin bu evrenselliğine nesnenin, kısacası ürünün ve de genel olarak emeğin evrenselliği karşılık olur, bu nesne olmuş bitmiş ve nesnelleşmiş bir emek olarak ele alınsa da.

Bu ilerlemenin güçlüğü ve önemi Adam Smith'in şurda burda Fizyokratların sistemine düşmesinden anlaşılıyor. Oysa insani üretimin en basit ve en eski ilişkisinin soyut anlatımı, yani her türlü toplum biçiminde geçerli olan kategori bulunmuştu yalnızca. Bu görünüşte doğru, gerçekte yanlıştır. Gerçekten de her türlü özel çalışma türü karşısında ilgisizlik çalışmanın somut biçimlerinde çok çeşitli bir bütünün varlığını ve bunlardan hiçbirinin ötekilere üstün olmamasını gerektirir. Demek ki en genel soyutlamalar en zengin somut gelişmeyle birlikte ortaya çıkarlar ancak, ve işte o zaman ögelerin büyük bir bölümü ya da tümü tek bir birime indirgenir. Ancak o zaman emeği özel bir biçim altında ele almaktan geçilir.

Bununla birlikte genel anlamında işten yapılan bu soyutlama somut bir çalışmalar bütününün düşünsel sonucu değildir yalnızca: her türlü belirlenmiş çalışma tipine kayıtsızlık belli bir toplum biçimine, bireylerin bir çalışmadan öbürüne kolaylıkla geçtiği ve çalışmanın özgül özelliğine rastlantısal —dolayısıyla kayıtsızca— baktıkları bir toplum biçimine karşılıktır. Emek bu toplumda yalnız kategoriler düzeyinde değil, gerçeklikte de genel anlamda zenginliği üretme aracı oldu. Ve özel bir bütün oluşturmak üzere bireyle karışmaz duruma geldi

Bu durum en büyük gelişmesine burjuva toplumlarının en modern biçiminde ulaştı: ABD'de. Demek ki «emek»in, genel anlamında emeğin, kısacası emeğin soyut kategorisi, yani modern iktisatın çıkış noktası yalnızca ABD'de uygulama alanında doğrulandı. Böylece en basit soyutlama, modern iktisatçıya ilk sıraya yerleştirilen ve bütün toplumlar için geçerli çok eski bir ilişkiyi açıklayan bu soyutlama, tam bir soyutlama olarak uygulama açısından ancak en modern toplumun kategorisi olarak doğrudur.

Böylece ABD'de tarihin ürünü olan belirlenmiş her türlü çalışmaya kayıtsız olma durumu, örneğin Ruslarda, doğal bir eğilim olarak ortaya çıkar. Ama herhangi bir göreve katlanan barbarlarla birbirlerine her şeyde yardım eden uygarlar arasındaki ayrım çok belirgindir. Ayrıca Ruslar geleneksel olarak, iyice belirlenmiş bir çalışmaya boyun eğmişlerdir, belirlenmiş her türlü çalışmaya kayıtsız olmaları bunu gösteriyor; öyle görünüyor ki bu çalışmadan ancak dış olaylar kurtarabilir onları.

En soyut kategoriler her dönem için geçerli olsalar da, ne kadar soyut olurlarsa olsunlar, soyut oldukları için tarihsel koşulların ürünü olmaktan çıkmazlar ve ancak tarihsel koşulların sınırları içinde tam olarak geçerlidirler; yukarıdaki örnek bunu çarpıcı bir biçimde göstermektedir.

Burjuva toplumu en gelişmiş ve en çok çeşitlilik kazanmış üretimin tarihsel düzenidir. Bu toplumun ilişkilerini açıklayan ve yapılarının anlaşılmasını sağlayan kategoriler ayrıca tüm geçmiş toplumların yapısını ve üretim ilişkilerini kavramamıza da izin verirler, burjuva toplumu bu

toplumların yıkıntıları üzerine kuruldu ve bu toplumların henüz aşılmamış bazı kalıntıları burjuva toplumunda hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler, oysa bazı gücüllükler gelişerek bu toplumda bütün yönelimlerini kazandılar. İnsanın anatomisi *maymunun anatomisinin* anahtarını verir. Aşağı hayvan türlerinde bir üst oluşumu bildiren gücüllükler üst oluşum iyice bilindiği zaman kavranabilir ancak.

Böylece burjuva iktisadı bize eskiçağ, vb. iktisadının anahtarını verir, ama tüm tarihsel ayrılıkları silip atan ve burjuva biçimini bütün toplumsal biçimlerde gören iktisatçıların yaptığı gibi değil. Toprak geliri bilinirse vergi, aşar, vb. anlaşılabilir, ama onları özdeşleştirmek gerekmez. Ayrıca burjuva toplumu evrimin çatışkılı bir biçimi olarak kaldığına göre önceki toplumlara ait olan bazı ilişkiler burjuva toplumunda tümüyle silikleşmiş, hatta kılık değiştirmiş olarak görüneceklerdir; komün mülkiyetinde durum budur.

Demek ki burjuva iktisadının kategorileri tüm önceki toplum biçimleri için gereçli bir doğruya sahipseler, bu ancak *cum grano salis* olarak doğrudur. Burjuva iktisadının kategorileri öbür toplum biçimlerini gelişmiş, silikleşmiş, çarpıtılmış, vb. bir biçimde *içeriyor olabilirler, ama* ayrım önemini sürdürür. Tarihsel evrime baş vurulursa, bu genellikle son toplum biçimi, bu topluma götüren evreler durumunda olan geçmiş toplumların sonucundan başka bir şey değildir savını doğrulamak içindir. Demek ki bu toplumlar çoğunlukla parçalı bir biçimde ele alınmaktalar. İyice belirlenmiş koşullar dışında (kendilerini çöküş durumunda gören tarihsel dönemleri bir kenara bırakalım) toplum kendi eleştirisini yapamaz Hristiyan dini, ancak, *gücül olarak* da olsa bazı konularda eleştirisini yapıp bitirdikten sonra eski mitolojilerin düşünselliğine katkıda bulunabildi. Aynı biçimde burjuva iktisadı da feodal, eskiçağ, doğu toplumlarını ancak burjuva toplumu kendini eleştirmeye başladığı zaman anlayabildi. Burjuva iktisadı bir mitoloji uydurup kendini bütünüyle geçmişle özdeşleştirmediği zaman önceki toplumlarla, özellikle de doğrudan doğruya mücadele etmek zorunda kaldığı feodallikle ilgili

eleştirisi putataparlığın hristiyanlıkça ya da katolikliğin protestanlıkça yapılan eleştirisine benzer.

Tarih ve toplum bilimleri sözkonusu olduğu zaman öznenin —burada modern burjuva toplumu— hem gerçeklikte hem de zihinde verilmiş olduğunu akılda tutmak gerekir. Demek ki kategoriler bu toplumun, bu öznenin varoluş biçimlerini ve kiplerini ve genellikle yalın görünüşlerini açıklarlar: bilimsel bakış açısından, bu toplumun varoluşu, *varolduğu biçimiyle* kendisinden sözedilmeye başlanan zamana göre öncedir (bu iktisadi kategoriler için de doğrudur). Bu, akılda tutulmak gereken bir kuraldır, çünkü bize çalışmalarımızın planı için gerekli başlıca ögeleri verir.

Ayrıştırmamıza toprak gelirinden ve toprak mülkiyetinden başlamak uygun görünebilir, çünkü toprak geliriyle toprak mülkiyeti her türlü üretimin ve her türlü yaşamın kaynağı olan toprağa, dolayısıyla da azçok yerleşmiş tüm toplumların başlıca üretici etkinliği olan tarıma bağlıdır. Oysa bundan daha yanlış bir şey olamaz. Bütün toplumsal oluşumlarda öbür üretim etkinliklerine yerlerini ve önemlerini gösteren şey belirli bir üretimdir: temel ilişkiler öteki ilişkilerin karşısında belirleyici bir rol oynarlar. Böylece tüm renkleri yıkayan ve onların özel tonlarını değiştiren genel bir açıklık elde edilir; başka türlü söylersek her ortam varoluş biçimlerinin ayrı ayrı özgül ağırlığını belirler.

Çoban kavimler örneğini ele alalım (avcı ve balıkçı kavimler evrimin gerçekten başladığı noktadan geride bulunmaktadırlar): bu kavimler dağınık bir tarımcılık yapıyorlardı, toprak mülkiyeti açısından belirleyici bir şeydir bu. Eskiçağda ve feodallikte olduğu gibi özellikle çiftçilik yapan, böylece önemli bir ilerleme gösteren kavimlerde sanayinin yapısı ve buna karşılık olan mülkiyet biçimleri azçok toprak mülkiyetinin özelliğine bağımlıdır: ya eski Romalılarda olduğu gibi sanayi tümüyle çiftçiliğe bağımlıdır, ya da ortaçağda olduğu gibi sanayi kentte de kırsal kesimin örgütünü ve ilişkilerini benimser. Sermaye, yalnızca paradan oluşmadığı zaman, örneğin Ortaçağda, geleneksel

zanaatçı mesleklerinde toprak mülkiyetinin özelliğine sahiptir. Burjuva toplumunda bu durum tersine döner: çiftçilik giderek sanayinin basit bir dalı olur ve tümüyle sermayenin egemenliğine girer. Toprak geliri için de durum aynıdır.

Toprak gelirinin egemen olduğu tüm toplum biçimlerinde doğayla ilişki önde gelir. Sermayenin saltanatında üstünlük tarihin akışı içinde yaratılmış toplumsal ögeye geçer. Sermaye olmadan toprak geliri anlaşılamaz, oysa sermaye toprak geliri olmadan da anlaşılır. Sermaye tüm burjuva ilişkilerine egemen olan iktisadi güçtür. Sermaye hem çıkış noktasıdır hem de varış noktasıdır, öyleyse onu toprak mülkiyetinden önce açıklamalıyız. Sermaye ile toprak geliri incelendikten sonra onların karşılıklı ilişkilerini ele alacağız.

İktisadi kategorilerin sıralanışını, bu kategorilerin tarihsel etkilerine göre belirlemek yanlış olurdu. Tam tersine, bu kategorilerin düzeni onların modern burjuva toplumu içindeki ilişkilerince belirlenmiştir. O zaman onların doğal düzenini ya da tarihsel gelişimlerinin düzeninin tam tamına tersi elde edilir. Toplumun birbirini izleyen değişik biçimlerinin iktisadi koşullarını tarihsel olarak birbirine bağlayan ilişkileri, hele bu iktisadi koşulların *ülküsel* sıralanma düzenini (Proudhon) burada ele almayacağız bu bulanık bir tarih anlayışıdır, buna da tarih anlayışı denirse. Bizi burada bu kategorilerin düzeni ve modern burjuva toplumu içindeki ilişkileri ilgilendiriyor.

Eskiçağ dünyasında tüccar kavimler —Fenikeliler ve Kartacalılar— çiftçi kavimlerin üstünlüğü yüzünden tüm arılıkları —soyutlanışları— içinde gözüktüler. Paracı ve ticari sermaye, sermaye daha toplumun egemen ögesi olmadığı sürece daha arı ve soyut bir biçime sahiptir. Lombardlarla Yahudiler çiftçilik yapan ortaçağ toplumları karşısında böyle bir yere sahiptiler.

Bir başka örnek kategorilerin evrimini toplumun değişik aşamalarına bağlı olarak gösterir: modern burjuva toplumunun son biçimlerinden biri —pay ortaklıkları— ayrıcalıklardan ve tekellerden yararlanan büyük ticaret or-

taklıklarının ortamında, burjuva çağının eşiğinde ortaya çıktı.

XVII. yüzyıl iktisatçıları ulusal zenginlik üzerine belli bir kavrayış getirdiler ve XVIII. yüzyıl iktisatçıları da bunu geliştirdiler: zenginlik yalnızca devlet içindir, devletin güçlülüğü bu zenginliğe bağlıdır. Modern dönemde bilinçsiz olarak ikiyüzlüleşen bu fikre göre modern devletlerin amacı zenginlik yaratmaktı; bu devletler zenginlik yaratma araçları olarak görülüyorlardı yalnızca.

Çevirenler:
MEHMET SERT - SİNAN KÖM

V. Jdanov

NİKOLAİ DOBROLYUBOV: RUS ELEŞTİRİCİSİ VE GAZETECİSİ

Dobrulyubov'un yapıtları ilk önce şaşkınlık uyandırır; bunlara göz gezdiren biri, düşünmedeki ustalık, tartışmalardaki usavurmaların, kanıtlamaların sarsılmaz mantığı karşısında şaşıracaktır. Her şey canlı, genç, son derece yaratıcı bir kalemden çıkmıştır. Yazarı, duraksamadan fikirleri, çıkarımları birbirine bağlamaya iten görünüşte dinginliğin arkasında ateşli, savaşçı bir kişilik seziyor insan.

Bu kadar kısa sürede bu kadar çok yapıt ortaya konması da şaşırtır bizi. Dobrolyubov'un 1930'larda yayımlanan bütün yapıtlarının ilk baskısı altı büyük cilt tutmaktadır. 1960'ların başında dokuz cilt olarak yayımlanan yeni baskıysa, bu yapıtların dışında Dobrolyubov'un mektuplarını da kapsıyor. (Bu mektuplardan üç yüz kadarı konmuştur bu baskıya). Bütün bu makaleler, eleştiriler, özetler, tefrikalar, lirik şiirler, yergiler, yansılamalar yığınının öldüğünde henüz yirmi altısında bile olmayan bir yazarın kaleminden çıktığını düşünün. Öbür ünlü rus eleştiricileri yazmaya daha geç başladılar: Bielinski yirmi beş yaşındayken daha ilk yazılarını yayımlıyordu, Çernişevski de yine bu yaştayken yapıtlarını yayımlamaya başlamıştı.

Dobrolyubov genç yaşına rağmen o dönemdeki toplumsal-edebi devinimin tam anlamıyla içindeydi, zamanının yaşamına bütünüyle katılmıştı. Onun etkisi yalnızca edebiyatta kalmıyor, eğitimbilime, felsefeye, toplumbilime de uzanıyordu. Dobrolyubov'un ölümü üzerine Çernişevski'nin söylediği sözleri anımsayalım: «Dobrolyubov olsa olsa yirmi beşindeydi, ama dört yıldır rus edebiyatında, hatta rus düşününde başı çekiyordu.»

Marx ile Engels Dobrolyubov'un edebiyat etkinliğini çok değerli buluyorlardı, «sosyalist Lessing» diyorlardı onun için. Lenin de onu büyük devrimci gazeteci Çernişevski'yle eş görüyordu, «mantıklı demókrat» diye nitelendiriyordu Dobrolyubov'u. Lenin, «bu iki eleştirici, feodal Rusya'nın güç koşullarında, bazen 19 Şubat 1861 bildirisini suskunlukla karşılayarak, bazen de o dönemin özgürlükçülerini alaya alarak, onları suçlayarak gerçeği açıklamayı başardılar» diyordu büyük bir beğeniyle. Dobrolyubov'un ölümünden kırk yıl sonra, 1901'deyse Lenin bir makalesinde şunları yazıyordu: «gelişigüzellik karşısında sonuna kadar tiksinti duyan, «içteki Türkler»e, «mutlakyönetim»e karşı «halk ayaklanması»nı tutkuyla bekleyen yazar tüm eğitimli, düşünen Rusya için değerlidir». Lenin «içteki Türkler» deyimini Dobrolyubov'un «Gün ne zaman doğacak?» adlı makalesinden almıştı; Dobrolyubov bu makalesinde Turgenyev'in *«Gün doğmadan»* adlı romanıyla ilgili olarak, Türklerin, yani dış düşmanların egemenliğinde yaşayan Bulgarlardan söz eder.

Dobrolyubov 5 Şubat 1836'da Volga nehri üzerindeki eski bir rus kentinde, Nijni-Novgorod'da (bugünkü Gorki) doğdu. Bir papaz ailesinin çocuğuydu. Yaşamının ilk on yedi yılını bu kentte geçirdi. Bu dönem gelecekteki edebiyat adamının düşünsel, ahlaki evrimi açısından son derece önemli oldu.

Taşra yaşamının alışkanlıklarına, papaz okulunda gördüğü derslerin özde dinsel bir nitelik taşımasına rağmen Dobrolyubov'un yetenekli kişiliği, bilgilenmeye duyduğu büyük açlık onu erkenden kültürlü, o zamanın genç bir taşralısı için şaşırtıcı derecede ileri kafalı bir insan yaptı.

Dobrolyubov'un başkente gelmeden önceki beş yıl içinde tuttuğu notları karıştıracak olursak okuduklarıyla ılgili bir fikir edinebiliriz. O bu defterleri «okunmuş kitapların kayıtları» diye adlandırıyordu. Bunlardan ancak bir bölümü bugüne kadar korunabilmiştir, bazı parçaların okunması güçtür. Bununla birlikte Dobrolyubov'un beş yılda birkaç bin kitap okuduğu anlaşılıyor. Bunlar öncelikle Karamzin, Puşkin, Lermontov, Gogol gibi rus yazarlarının ya-

pıtlarıdır; bunların dışında birçok yabancı yazarı da okumuştur Dobrolyubov: Shakespeare, Dickens, G. Sand, A. Dumas, La Fontaine, E. Sue, vb. Okuduğu kitaplar şiir, nesir, edebiyat dergileri, tarihsel, felsefi yapıtlar, ruhbilim, doğabilimi kitaplarıdır.

Bu büyük okuma isteği Dobrolyubov'un erken evriminin gizlerinden biridir. Fikirleri, ilgileri, inançları Nijni - Novgorod'da gelişti. Dobrolyubov yakın çevresindeki yaşamdan kaçmadı, kendi anlatımına göre, toplumun, orta, yoksul sınıflarıyla doğrudan ilişki içindeydi. Yaşlı sütannesinin masallarını ya da taşranın en uzak köşelerinden gelen yakınlarının anlatılarını dinlemek için hiçbir olanağı kaçırmazdı. Kargaşalık, ırk ayrılıkları, köylülerin, gemicilerin, ünlü Nijni-Novgorod fuarındaki tüccarların birbirine karışmış dili çekiyordu onu.

Doğduğu yerin geçmişi, tarihi de çekiyordu Dobrolyubov'u. Halk şiirini, ağızlarını büyük bir ilgiyle dinliyordu; daha on bir yaşındayken, şarkıları, atasözlerini, bilmeceleri, özlüsözleri, masalları, efsaneleri, özellikle de bunlardan Emilian Pugaçev'in başını çektiği XVIII. yüzyıl köylü ayaklanmasıyla ilgili olanlarını kaydetmeye başladı. Bu folklorcu çabası, özellikle de derlediği (400'den çok) yerel sözcük bilimsel yararlarını bugün de koruyor.

Gene bu dönemde Dobrolyubov Horotius'tan dizeler çeviriyor, edebiyat yapıtları üzerine ilk eleştirel incelemelerini yapıyor, nesir olarak, ama özellikle de nazım olarak ilk denemelerini kaleme alıyordu. Bu kadar değişik çaba onun ilgi duyduğu konuların şaşırtıcı zenginliğine tanıktır. Bu dönemden sonra Dobrolyubov, kendisinin de söylediği gibi «yazar olmayı» kurarak, gelecekteki etkinliğine hazırlandı. Papaz okulunu bırakınca, ana-babasından izin aldı, Petersburg'a, başkente doğru yola çıktı, orada Merkez Pedagoji Enstitüsü'ne yazıldı, bütün bunlar gerçekleştiğinde gelecekteki yazar kişisel oluşumunu tamamlamıştı bile.

Bir buçuk iki yıl içinde nazım biçiminde yazılmış atılgan siyasi bildiriler kaleme aldı; bildirilerde çar yönetimini mahkum ediyordu, bu tutumu sürgün edilmesine yol açtı. Halk şiiri üzerine sürdürdüğü inceleme çalışmaları bu

döneme raslar, «tarihsel rus romanı» adlı tamamlanmamış yazısını da gene bu dönemde yazdı. 1856'da, Enstitüye girdikten üç yıl sonra devrimci edebiyatçı ve savaşçı Çernişevski'yle, daha sonra da şair Nekrasov'la tanıştı, bu arada ilk yazıları XIX. yüzyılın başlıca dergisinde, demokrat geleneklerinden ötürü ün yapmış *Sovremienik*'de, yani Nekrasov'un dergisinde çıktı.

Bu dergide çıkan oldukça akademik bir konuyla ilgili (XVIII. yüzyıl hiciv dergilerinden birinin tarihiyle ilgili) ilk yazısı hemen genel bir ilgi uyandırdı.

Dobrolyubov kısa bir süre sonra bu gazeteye sürekli yazar olarak girdi, daha sonra da gazetenin sorumlu yazarlarından biri oldu. Özenli, bütünlüklü eleştiri yapmasıyla tanındı. Bu arada edebi beğenileri, ilgileri kesinlik kazandı Daha dün öğrencilik eden bu genç adamın ciddi bir derginin yazı kuruluna girişini kuşkuyla karşılayanlar bile onun alışılmamış bir ycteneğe, kültüre sahip olduğunu kabullenmek zorunda kaldılar. Örneğin fikirleriyle *Sovremienik*'e çok yakın olan İvan Turgenyev genç adamın edebiyat bilgisi karşısında, özellikle de batı avrupa yazarlarıyla ilgili bilgisi karşısında şaşkınlığını gizleyememişti.

Ama soylu ve özgürlükçü eski aydınlar topluluğundan gelen yazarlar, genç eleştiricinin değerini kabul etmekle birlikte kendisi için hiçbir yakınlık duymuyorlardı. Makalelerinde çok sert bir dil kullandığını, davranışlarında pek uygar olmadığını düşünüyorlardı. Dobrolyubov'un bağımsızlığı, edebiyat alanında isim de yapmış olsalar eski fikirleri savunanlara karşı küçümseyici tutumu, eski kuşağın edebiyat adamlarını (I. Turgenyev'i, P. Annenkov'u, A. Druyinin'i) kızdırıyordu.

Nekrasov *Sovremienik*'in yazı kurulunda sık sık yemekler veriyordu, Dobrolyubov ile Çernişevski ise topluluğa yeni katılmış yardımcılar olarak herkesin söz aldığı bu canlı konuşmalara pek karışmıyorlardı. Bir gün, Nikola I onuruna odlar yazan ve anlamsız bulduğu ismini Nikolayevski olarak değiştirmek isteyen anlaşılmaz bir şairin sözü ediliyordu. O ana kadar susmuş olan Dobrolyubov, du-

yulur duyulmaz bir sesle: «Pis sokak şimdi adını buldu» dedi. Herkes aslında bu sokağın adının Nikolayevskaya olarak değiştirildiğini biliyordu. Masanın öbür ucunda oturan ve bu çok yerinde yanıtı duyan Annenkov Nihilistlere döndü, kollarını kaldırarak alkış tutar gibi yaptı.

Derginin yıllıklarında anlatılan bu olay *Sovremienik*'in yazı kurulundaki güçler dağılımını anımsatıyor bize; 1850'lerin ikinci yarısında *Sovremienik'de* açıkça iki topluluk ayırt ediliyordu, önemli uyuşmazlıklar ayırıyordu bu iki topluluğu. Dobrolyubov'un gelişiyle bu uyuşmazlıklar daha bir kesinlik kazandı, yalnızca genç adam düşüncesini sapmaz bir açıkyüreklilikle belirttiği için değil, ama aynı zamanda hem devrimci, uygarlıkçı demokratlığı, toplumculuğu, hem de bir köylü devrimi ideolojisinin savunuculuğunu, bu döneme öncülük eden bir eylemci olarak kişiliğinde bir araya getirdiği için. Dobrolyubov fransız, ingiliz ütopyacı toplum kuramlarını biliyor, Feuerbach'ın maddeci anlayışını benimsiyordu; ayrıca, rus devrimci demokratlığı akımının, çağdaşlarının çok iyi tanıdıkları bu akımın kurucusu Bielinski'nin geleneğini sürdürüyordu.

İnançlarının güçlülüğü, savaşçı kişiliği, edebiyatla, eleştiriyle ilgili ayrıştırmalarında gördüğümüz incelik, ustalık, Bielinski'yi anımsatıyordu birçok okura. Dobrolyubov'un yaşamında dikkati çeken şeyi, *Oblomov* romanının yazarı I. Gonçarov «Oblomovluk nedir?» makalesini okurken sezdi, eleştiricinin yazarın tasarladığı dünyayı sezmekte gösterdiği kavrayışlılığa şaşmıştı Gonçarov, şöyle yazıyordu: «ikide bir fışkıran kıvılcımlar şaşırtıcı biçimde Bielinski'de yanan ateşi anımsatıyor.»

Ölümünden sonra, dostları, meslektaşları, Dobrolyubov'un çalışmalarının dökümünü yaptıkları zaman akıllarına hep Bielinski'nin geldiğini gördüler.

Büyük öncünün ülküsel rus toplum adamını canlandırdığını Dobrolyubov da biliyordu. Bielinski'nin yapıtlarının ilk baskısı 1859'da çıktığı zaman, Dobrolyubov *Sovremienik*'de ona hayranlığını belirten bir makale yazdı. Uzun süre yayımlanmasına izin verilmedi bu makalenin; yazısının bir yerinde şöyle diyordu Dobrolyubov: «bu dahi e-

leştiricinin fikirleri, hatta adı bizim için her zaman kutsaldır.»

Böylece Dobrolyubov'un fikirlerini paylaşmayanların ona duydukları kuşkuyu anlıyoruz.

* * *

Eleştirici ve gazeteci Dobrolyubov'un yapıtları arasında, Gonçarov, Turgenyev, Dostoyevski'yle ilgili makaleleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu makaleler öncü edebi, toplumsal fikirlerin yetkin bildirileri olarak görülüyordu o dönemde; bunlarda halkın düşüncesi yansıyordu. Birçok kuşak için eleştirici Dobrolyubov'un adı en büyük yazarların adlarından ayrı düşünülemez. Rus okuru Dobrolyubov'un «Zulmet krallığı», «Zulmet krallığında bir ışık» adlı makalelerinde getirdiği yorumu anımsamasa, belki bugün bile, Ostrovski'nin dramlarını anımsamayacaktı. Turgenyev'in yapıtlarını incelemek, romanlarını öğrenmek de, büyük eleştiricinin «Gün ne zaman doğacak?» adlı makalesini bilmeden olanaksızdır. Gonçarov, Dostoyevski, genç Şçedrin, Marko Vovtşok (Ukraynalı genç bir edebiyatçı kadının takma adı) ve birçok başka yazar için de aynı durum söz konusu.

Dobrolyubov eleştirel yöntemini, ayrıştırmalı incelemelerini «gerçek eleştiri» diye adlandırıyordu, bu eleştirinin başlıca ilkesi Dobrolyubov'a göre «yaşamla ilgili olguları edebi yapıtlardan giderek yorumlamak»dı. Eleştirici Dobrolyubov edebiyatla yaşamı birleştiren sayısız bağı ortaya çıkarmaya çalışıyordu, ayrıca yazardan sürekli olarak, gerçekliği tüm görünümleriyle ve doğru bir biçimde tanıtlamasını istiyordu. Gerçekçi bir yazarın yapıtları «yazara belli bir yapıtı esinlemiş olan ortam, yaşam, dönemle ilgili olarak bize gerçekten düşünce gereçleri sağlamalıdır» diyordu Dobrolyubov.

«Zulmet krallığı» adlı makalesinde Dobrolyubov bu fikri ayrıntılı olarak ele aldı. Şöyle diyordu bu yazısında: «Bir sanat yapıtının başlıca çabası yaşamın gerçeğe uygun sunumunu vermek olmalıdır, böylece bir edebiyat yapıtı-

nın başarısını, önemini değerlendirmemizi sağlayacak ölçütü belirlemiş oluyoruz. Yazarın, olguları araştırırken ortaya koyduğu bakışın derinliğini göz önünde tutarak yaşamın değişik görünüşleri karşısında görüşünün keskinliğine bakarak onun yeteneğinin büyüklüğünü değerlendirebiliriz.»

Dobrulyubov Fırtına oyununun kişiliklerini, Ostrovski'nin öbür oyunlarını bu bakış açılarından giderek ayrıştırmaya çalıştı. Eleştirici Dobrolyubov bu dramların «gerçeğe uygun» olduğunu gösterdi, bu dramların çıkış noktasını oluşturan, «toplumsal ilişkilerin doğal olmayan» özelliğini ortaya çıkaran toplumsal çatışmaları incelikli bir biçimde ortaya koydu. Böylece «zulmet krallığı»nın gerçek bir imgesi canlanıyor gözümüzde, feodal beylerin, zorba tüccarların, o zamanın Rusya'sını meydana getiren öbür baskıcıların krallığıdır bu.

«Gerçek eleştiri»nin bu ilkesi Dobrolyubov'un makalelerinden birini, «Oblomovluk nedir?» adlı makaleyi esinlemiştir. Gerçekte Dobrolyubov'un ayrıştırması romanın kavranması bakımından romanın yazarını bile şaşırtacak kavrayışlılıkta bir edebi eleştiri olmakla kalmaz, aynı zamanda o zamanlar toplumun üst tabakalarında geçerli olan asalaklığın bir habercisi, derebeylerinin, tüm biçimleriyle ahlaksal anlamda köleliğin son derece güçlü bir düşmanıdır. Dobrolyubov kendisinden önceki edebiyatta yaratılmış olan kişiliklerin ayrıştırmasından, karşılaştırmasından yola çıkarak soyluluğun sürekli bir çöküş içinde bulunduğunu gösterdi. İlerlemeyi köstekleyen alışkanlık, yıpranmışlık ögelerindeki yüce, gülünç yanları ortaya çıkardı, böylece Oblomov'a Gonçarov'un bile başaramadığı daha genel bir özellik kazandırdı. O dönemde savaşa girişen genç Rusya eski dünyaya karşı genç eleştiricinin elinden son derece korkutucu bir vurucu silah kazanmış oluyordu— *Oblomovluk*'dan çıkan ve Lenin ve başka birçok devrimci rus gazetecisi tarafından ele alınmış olan genel fikir budur.

Dobrolyubov halk temasına, halk yaşamının doğru bir sunumunun edebiyatta verilebilmesi sorununa, yaptığı

eleştirilerde büyük bir yer vermiştir. Bu temayı doğru bir biçimde geliştiren her yeni yapıtı, her yeni yazarı içtenlikle destekliyordu, ama bununla birlikte bu temayı bütün genişliğiyle ortaya koymak zamanının henüz gelmediğini de biliyordu. «Halk kitlelerinin kendiliklerinden sahip oldukları bilinç kendini bütünüyle şiirsel bir biçimde ortaya koyacak aşamaya henüz gelmedi» diyordu.

Bununla birlikte «köylü sorunu»nun toplumsal kaygıların temelinde bulunduğu bir dönemde edebiyat bu önemli temayı yeniden ele almak zorundaydı. Dobrolyubov halktan gelen yazarlara olduğu kadar halk yaşamının gerçek bir bilgisine tanıklık eden ve halk yaşamını olduğu gibi, bayağılaşmaya, yanlış ülküleştirmeye, yapmacıklı «halk sevgisi»ne düşmeden çizen romanlara, öykülere, şiirlere de özel bir önem veriyordu. M. Saltikov-Şçedrin'in «taşradan çizgiler»i bu yüzden ilgisini çekti; bunlarda «halk sınıfının, Rusya'nın canlı sağlıklı ögesini meydana getiren bu basit insanlar topluluğunun kavranışını» buluyordu, gene bu yüzden N. Nekrasov'un tam anlamıyla demokrat şiiri, Marko Vovtşok'un rus ve ukrayna yaşamından alınmış öyküleri, ukraynalı şair Taras Şevtşenko'nun dizeleri ilgisini çekiyordu.

Eleştirici Dobrulyubov'un ünlü fransız şarkı bestecisi Béranger için duyduğu özel ilgiyi bu açıdan ele almak gerekir. Bêranger'nin dizelerinin yer aldığı bir cilt Kurotşin'in çevirisiyle yayımlanınca Dobrolyubov coşkuyla karşıladı bu kitabı. Yaşamdan, toplumun gerçek gereksinmelerinden uzak kalmış şairlere Béranger'nin örnek olmasını istiyordu sanki. Dobrolyubov için eleştirinin temel amacı rus şiirine bu yüksek ülküyü, topluma hizmet etmek ülküsünü getirmekti. Béranger'yi bu yüzden bu kadar sayıyordu: «Onun şarkısında yurt sevgisi halk sevgisiyle kaynaşır... Halk sevgisi Béranger'yi sürekli olarak esinlemiştir.»

* * *

Dobrolyubov'un ilgisini çeken bir başka sorun da olumlu kahraman sorunuydu, rus yaşamından alınmış,

edebiyatça yansıtılması gereken yeni bir kahraman olmalıydı bu. Eski edebiyatın toplumun üst tabakalarından seçilmiş olan kişileri dönemlerini tamamlamışlardı, yerlerini yeni dönemin kişilerine, yani karşı kesimin deyişiyle, demokratlara, «Nihilistler»e bırakmalıydılar, halkın yanında yer alan, kararlı, çıkar peşinde koşmayan, savaşmaya hazır insanlara bırakmalıydılar. Eleştirici Dobrolyubov tüm makalelerinde bu yeni demokratik edebiyatın programını geliştirdi, o dönemin toplumsal süreçlerini yansıtan tüm yapıtları inceledi. Ostrovski'nin *Fırtına* adlı dramı, durumunun katlanılmazlığını kavramış halk adamını düşünebilmesi için sayısız gereç sağladı ona. Dobrolyubov bu oyunun kadın kahramanında ilk «ışık»ı, halk gücünün, halkın canlı ruhunun simgesini gördü. Katerina'ya yöneltilen dağınık eleştiriler, onun baskıyı kabullenmeyişi, trajik sona varan yazgısı «zulmet krallığı»nın tepesinde gelişen fırtınanın ilk yıldırımlarıydı Dobrolyubov için.

Dobrolyubov Turgenyev'in *Gün doğmadan* adlı romanı için yazdığı makaleye «gün ne zaman doğacak?» gibi anlamlı bir başlık koymuştu (sansür nedeniyle bu makale *Sovremienik*'de «Turgenyev'in bir öyküsü» adıyla yayımlandı). Bu makalenin eleştiricinin yapıtında özel bir yeri vardır.

Dobrolyubov Turgenyev'in yapıtlarına özel, sürekli bir ilgi duyuyor, onu yaşadığı dönemin en büyük yazarlarından biri olarak görüyordu. «Son yirmi yıldır kültürlü insanlara egemen olmuş olan ahlakın, felsefenin ressamı, ozanı» diye nitelendiriyordu Turgenyev'i. Eleştirici Dobrolyubov Turgenyev'in romanlarındaki fikirlere, roman kişilerine baş vuruyordu sık sık, çünkü bu fikirler, kişilikler ona göre evrimi içindeki rus toplumunun belirleyici anlarına karşılık oluyorlardı.

Dobrolyubov önemli temalar seçen yazarlarla yeteneklerini «önemsiz şeyler»e harcayan yazarlar arasında ayrım olduğunu sık sık belirtmiştir. Böylece Dobrolyubov'un beğenilerinin neler olduğu anlaşılıyor hemen Turgenyev'in gerçekçi ressamların sanatını ve yaşam zorunluluklarını tam olarak kavrama ve halk bilincinde gerçekleşen ilerlemele-

ri görme yeteneğini beğeniyordu Dobrolyubov. Turgenyev, «her soylu düşünceye, her onurlu duyguya doğrudan yönelişi, insanların bilincindeki en güzel şeyleri bulup çıkarışıyla» Dobrolyubov'un ilgisini çekiyordu.

Turgenyev ile Dobrolyubov *Sovremienik*'in yazı kurulunda bir araya geliyorlardı. Güçlü yazarla genç eleştiricinin görüşleri birbirine tam anlamıyla ters düşüyordu. Lenin'in de çok doğru olarak belirttiği gibi Turgenyev Dobrolyubov ile Çernişevski'nin «kaba demokratlık»ını yeriyordu. Dobrolyubov ile Çernişevski ise Turgenyev'in soylu kişiliğini, özgürlükçü soyluluğa duyduğu yakınlığı hiçbir biçimde benimsemiyorlardı. Bununla birlikte bu durum ne Dobrolyubov'u Turgenyev'in ilerici bir özellik taşıyan yeteneğini nesnel bir bakışla ele almaktan ne de Turgenyev'i, çıkardığı sonuçları beğenmese de, Dobrolyubov'un söz götürmez başarılarını kabul etmekten alıkoyuyordu.

Sovremienik'in eleştiricisi Dobrolyubov Turgenyev'in felsefesine, ahlak anlayışına karşı, Turgenyev'in, eleştirel bir bakış açısından da sunsa büyük yakınlık duyduğu «büyük adamlar»a karşı birçok defa kalem tartışmasına girmek zorunda kaldı. Bu insanların dileklerinde içten olduklarına inanmakla birlikte, Dobrolyubov, bu yeni dönemde bu niteliklerin uygulanabilir olmaktan çıktığını da biliyordu; eski Rusya'nın tüm toplumsal yapısının bunalıma düşmek üzere olduğu bir dönemdi bu; özgürleşme devinimi, demokratik devinim ülkü olarak etkin bir insanı gerektiriyordu bu dönemde. Dobrolyubov, *Oblomov*'la ilgili makalesinde Turgenyev'in Rudin adlı romanındaki —bu aynı zamanda roman kahramanının adıdır— «oblomovcu» çizgileri ortaya koymuştur.

Dobrolyubov temel sorunlar üzerinde Turgenyev'le yaptığı kalem tartışması sırasında yazarın ortaya koyduğu sanat yapıtının yazarın siyasal tutumlarını az çok aştığını anladı. Eleştirici Dobrolyubov her şeyden önce rus edebiyatının geleceğiyle ilgileniyordu. Sanatçının yeteneğini aşan şeyi onun gerçekliğin doğru bir bilgisini kendine temel alan sanat yönteminden ayırdetmeyi bildi. *Gün doğmadan* adlı romanı ayrıştırırken şunları yazıyordu: «Bizim için

önemli olan yazarın *söylemek istediği* değil, *söylediğidir*, söylediği şeyi söylemek eğiliminde olmasa da, çünkü yazar yaşamdan alınmış olguları doğru bir biçimde ortaya koymuştu.»

Dobrolyubov temel sorunlar üzerinde Turgenyev'le yaptığı kalem tartışması sırasında yazarın ortaya koyduğu sanat yapıtının yazarın siyasal tutumlarını az çok aştığını anladı. Eleştirici Dobrolyubov her şeyden önce rus edebiyatının geleceğiyle ilgileniyordu. Sanatçının yeteneğini aşan şeyi onun gerçekliğin doğru bir bilgisini kendine temel alan sanat yönteminden ayırdetmeyi bildi. *Gün doğmadan* adlı romanı ayrıştırırken şunları yazıyordu: «Bizim için önemli olan yazarın *söylemek istediği* değil, *söylediğidir*, söylediği şeyi söylemek eğiliminde olmasa da, çünkü yazar yaşamdan alınmış olguları doğru bir biçimde ortaya koymuştur.»

Turgenyev'in kullandığı bu gerçekçi yöntem yeni bir dönemin ilk işaretlerini yansıtan romanların geniş devrimci bir yorumunu yapma olanağını verdi Dobrolyubov'a. «Gün ne zaman doğacak?» adlı makalenin edebiyat eleştirisi ve rus gazeteciliği alanında önemli bir yer tutması bu yüzdendir.

Dobrolyubov bu makalesinde Turgenyev'in romanında başlıca kahraman olarak niçin bir rusu değil de bir bulgarı, İnsarov'u seçtiğini açıklar. Turgenyev'in başka türlü davranmasına olanak yoktu. Rus yaşamı diyordu Dobrolyubov, İnsarov gibi bir kahramanın, Türklerin egemenliğinde yaşayan Bulgarları özgürlüklerine kavuşturmak için savaşmak gibi yüksek bir ülkünün ve uygulamaya yönelik amaçların esinlediği bir kahramanın çıkabileceği bir ortam oluşturmaktan uzaktı, edebiyatımızdaki kahramanlar, yüreklilik, güç isteyen bir eylemin gerekliliğini henüz kavrayamamışlardı. Bununla birlikte rus toplumu, edebiyatı İnsarov gibi ruslara, yani eylem, savaş adamlarına gerek duyuyordu. Peki bu insanlar kime karşı savaşacaklar diye soruyordu kendi kendine Dobrolyubov. Rus halkı Türklerin egemenliğinde değildi oysa. Şöyle yanıtlıyordu bu soruyu: «İçerde yeteri kadar düşmanımız yok mu? Bunlara

karşı savaşmak zorunlu değil mi, bu savaş kahramanlık gerektirmiyor mu?»

Makalenin başından sonuna kadar tutkuyla özlemi çekilen «gerçek gün», bu kadar çok beklenen özgürlük günüdür. Dobrolyubov'un sözünü ettiği «rus İnsarov», bu özgürlüğü gerçekleştirecek kahramanlardan birinin edebiyat düzeyinde cisimleşmesidir. Bütün *Sovremienik* topluluğu bu kahramanın yakında ortaya çıkacağına inanmıştı. Makalesinin sonunda bu yüzden umutla «bu gün önünde sonunda doğacak» diye sesleniyordu Dobrolyubov.

Turgenyev romanı için Dobrolyubov'un yaptığı yorumu beğenmiyordu. Turgenyev, Dobrolyubov'un, yeteneğini, doğruluğunu, toplum anlayışını çok iyi bildiğini kabul etmiyordu. Bu nedenle derginin yazı işleri müdürü Nekrasov'dan bu tatsız, hatta kendisi için tehlikeli olabilecek makaleyi yayımlamamasını istedi.

Ama Nekrasov, *Sovremienik*'de Turgenyev'le işbirliği etmek kendisi için değerli de olsa Dobrolyubov'un yazdığı makalenin tarihsel olarak doğru olduğunu anlamıştı, bu yüzden makaleyi bastı. Bu da Turgenyev'in dergiden kesin ayrılışını getirdi, bu durum nicedir alttan alta hazırlanan bir durumdu ve Turgenyev'le Nekrasov'u birbirine bağlayan eski dostluğa rağmen gerçekleşti. Gene de Turgenyev adına onur verici olan bir şeyi belirtmek gerekiyor, aradan birkaç yıl geçip de öfkeler yatışınca, suçlamalar, anlaşmazlıklar unutulunca Turgenyev *Gün doğmadan* adlı romanı için Dobrolyubov'un yazdığı makalede haklı olduğunu kabul etti. Dobrolyubov'un «haklı olarak kamuoyunun düşüncesini yansıtan» kişi diye bilindiğini, bu makalenin de «en içten, ama doğrusunu söylemek gerekirse en az hak edilmiş övgüleri» belirttiğini açıkladı Turgenyev.

* * *

Dobrolyubov'un «ezilenler» başlığını taşıyan son makalesi Dostoyevski'nin *Küçük düşürülenler ve ezilenler* adlı yapıtına, büyük yazarın yarattığı kişiliklere ayrılmıştı.

toplumsal baskıdan, içinde yaşadıkları koşullardan bunalmış insanlardı bunlar. Eleştirici Dobrolyubov bu makalesinde bir yandan Dostoyevski'nin sanatla ve sanatın toplumsal işleviyle ilgili görüşlerini benimseyerek yapıtlarını ayrıştırdı, öte yandan da Dostoyevski'nin estetik ilkelerini tartıştı.

Dostoyevski'nin romanlarından birini eleştirirken onun özellikle yaşamın gerçek bir tablosunu çizdiği ve insancı ülküler ortaya koyduğu zaman büyüdüğünü gösterdi Dobrolyubov. Küçük düşürülenler, ezilenler, acınacak durumdaki insanlar onun kaleminde yaşarlıklarını kazanırlar. Bunlardan bazıları insanlık onurunu yitirmişler, mutsuz olmuşlardır, bazıları hırçınlaşmış, bazılarıysa kendilerini koşullara uydurmuşlardır. Ama bu «ezilmiş insanlar»da bir bilinç uyanışının, bir düşünmenin, bir onurluluk duygusunun belli belirsiz işaretlerini bulup çıkarmayı da başardı Dostoyevski. Eleştirici Dobrolyubov onun bu başarısını gördü, çünkü Dostoyevski'nin kitabı önemli bir toplumsal sorunu ortaya koyma olanağı veriyordu Dobrolyubov'a: bu küçük düşürülmüş, ezilmiş insanlar çıkış yolunu nerede aramalıydılar? Mutsuzluklarına daha uzun süre katlanmaları gerekecek miydi?

Dobrolyubov makalesinin sonunda doğrudan doğruya okuyucuya sesleniyor, onu susmamaya, bu acılı duruma bir çözüm aramaya çağırıyordu. Uyuyanları uyandırıyor, çekingenleri yüreklendiriyor, özgür insandan söz ediyor, çıkış yolunun nerede aranması gerektiğini gösteriyordu: «Yaşamın sürekli, canlı, güçlü akışına ayak uydurmayı öğreniniz, canlı olunuz, ölü değil» diyordu. Düşüncesini «Aisopos'cu» görünümler altında gizlemek zorunda olduğu için, Dobrolyubov görüşünü şöyle açıklıyordu: «ezilenler» diye belirlediğimiz insanlar kişiliklerinde «canlı bir ruh», yaşam, mutluluk konusundaki kaybolmaz haklarının bilincini taşırlar her zaman.

Sözünü ettiğimiz makalenin o dönemde güçlü bir etki yaratmasında şaşılacak bir yan yok, Dobrolyubov'cu eleştirinin siyasal temeli diye biliniyordu bu makale.

Dobrolyubov yalnızca edebiyat konusunda yazmakla

yetinmedi. Bilginin hemen tüm alanlarında yaşamdan alınmış dev bir olgular bütününü kavrayabildi, ayrıştırmasını tek bir fikre, tek bir amaca yöneltebildi. Bu kadar çok şeyi başarabilmesi belki de bundandır; onda olağanüstü yetenekler, kesin inançlar vardı. Çağdaşları da onun bu yanını gördüler. Nekrasov onun ölümünden sonra; «Dobrolyubov'un yeteneğinin, doğruluğunun gücü başarısını kazanmaya başlıyor; bu insanın çağdaş edebiyat deviniminde başı çekmesi boşa değilmiş dendiğini sık sık duyabiliriz bugün» diyordu. Dobrolyubov'un ideolojik hasmı olan Dostoyevski de bu görüşü paylaşıyordu. «Kendini okutan» tek çağdaş eleştirici olarak görüyordu Dobrolyubov'u, «onun yeteneğinde inancından gelen bir güç var» diyordu.

Dobrolyubov son derece değişik şeylerle ilgileniyordu. Makalelerinde uluslararası yaşamla ilgili olaylara istekle değiniyor (İtalya için yazdığı makaleler dizisinde olduğu gibi), Hindistan'daki karşı-sömürgeci devinimin gelişimini inceliyordu. Batıda ortaya çıkan toplumcu kuramların tarihini ele aldı (örneğin «Robert Owen ve toplumsal reform denemeleri» adlı makalesi), Rusya'daki tarihsel evrimin olası yönelimleri üzerinde düşündü, Slav'cıların tutucu görüşlerini eleştirdi. Rus tarihine yönelik çalışmalarında tarihsel evrimin devindirici gücü olarak en önemli yeri halka verdi. Bireyin tarihteki rolüne değinen görüşleri resmi Rus tarih yazarlığı anlayışlarına ters düşüyordu. «Moskova'dan Leipzig'e» adlı makalesinde Dobrolyubov güçlü bir toplumbilimci olarak çıkar karşımıza; batı Avrupa işçi sınıfının durumu üzerine önemli fikirler ortaya atıyordu bu makalesinde. Dobrolyubov'un birçok yazısı doğa incelemelerinde, doğabilimleri ve felsefe alanlarında maddeci ilkelerin benimsenmesini sağladı. Felsefi ülkücülüğün, gizemciliğin, temelsiz bilimsel kuramların eleştirisine de birçok makalesinde, eleştiri yazısında yer vermiştir Dobrolyubov.

«Eğitimde yetkenin rolü» adlı makalesinden (1857) en son çalışmalarından biri olan «yağmurdan korkup denize atlamak» (1861) adlı makalesine değin, tüm yaşamı boyunca eğitimbilim sorunlarıyla ilgilenmiştir Dobrolyubov. «Yeni insan»ın eğitimi 1860 devrimcilerinin getirdiği temel so-

runlardan briydi, Dobrolyubov'un eğitimbilim sorunlarına yönelişini de burada aramak doğru olur.

Dobrolyubov'un eğitimle ilgili fikirleri bugün de geçerliliğini koruyor.

Kemikleşmiş biçimcilikten, basmakalıp sözlerden, nasihatçı anlayıştan bütünüyle uzaktır bu fikirler. Dobrolyubov'a göre çocukta gelişimin temeli sağlıklı ve iyiye dönük bir yapıya sahip olmak, ahlaki, düşünsel evrim çizgisinde herhangi bir şey tarafından kösteklenmemektir. Her şey eğitimbilimcinin elindedir, onun beceriklililiğine, fikirlerine bağlıdır. Dobrolyubov bu yüzden eski eğitimbilimi sistemini kötülüyor, tutucu eğitimbilimcileri sert bir biçimde eleştiriyordu; bu eğitimbilimciler gençlerin kulaklarını bir «ölçülülük ve titizlik» kuramıyla dolduruyor, onları katlanmaya, boyun eğmeye zorluyorlardı, «korku veren bir ahlakın yasası» burada gizliydi.

Dobrolyubov genç kuşakta, kesin inançlara, yüksek ülkülere yönelik, özgür, düşünmeye yatkın insanlar görmek istiyordu.

* * *

Rus eleştiricisinin yapıtıyla ilgili bu yazımız onun makalelerindeki edebiyat yeteneğini, uslubu incelemeseydik eksik kalırdı. Bu kitabı okuyanlar Dobrolyubov'un geliştirdiği eleştirinin tam anlamıyla sanatsal bir eleştiri olduğunu göreceklerdir. Dobrolyubov'un eleştirisinde gazetecilik ögesi belirgin olmakla birlikte, bu öge ayrıştırıcı ve sanatsal ögelerle canlı olarak, doğal olarak kaynaşmıştır. Onun yeteneği kalem oynattığı türlerin çeşitliliğinde (makaleler, eleştiriler, denemeler, tefrikalar, yergiler) ve makalelerindeki yapının karmaşıklığında koyar kendini ortaya; ayrıntılı bir biçimde geliştirilmiş imgeler, konu dışı özgün belirlemeler, bağımsız, yapısal tablolar («Oblomovluk nedir?» adlı makalede insanların sık ormanda ölmesi örneğin), ya da makaleye eklenen özyaşamsal bölümler («Gün ne zaman doğacak?» adlı makalede olduğu gibi) vardır bu makalelerde.

Dobrolyubov'un gazete, eleştiri yazılarında kullandığı dil eleştiri edebiyatının, genel olarak da nesrin başyapıtlarında kullanılan dille karşılaştırılabilir. Canlı, anlatımcı, düşüncenin tüm ayrıntılarını verebilen bir dildir bu. Dobrolyubov için belirleyici olan eleştiri yöntemleri arasında, değişik biçimlerde kullandığı yergiyi, yansılamaları(özellikle nazım biçiminde olanları), kaleminin sesine özel bir deyiş kazandıran alaylı sözlerini sayabiliriz.

Dobrolyubov doğuştan tartışmacıydı, gülünçlünün öldürücü olduğunu biliyordu, bu yüzden gülmeyi silah yapmayı seviyordu. Hemen tüm makaleleri, en ciddi çalışmalarını bile renklendiren güldürücü noktalarla süslenmiştir; bunların çoğu, Dobrolyubov'a özgü iğneleyici bir yergiyle, alayla doludur. Tefrikacılığın tüm kurallarına uyan kitaplar üzerine makaleler yazdı. *Sovremienik* dergisinin gülmece eki *Svistok*'daki yansılamaları, tefrikaları da bu arada sayabiliriz, bunlarda Dobrolyubov hem nesirde hem nazımda tam tamına bir yergi yazarı olarak görünüyor, birçok yönleriyle rakipsiz bir yergi yazarı olarak beliriyordu. Ama bu incelemenin sınırlarını aşan özel bir konudur bu.

* * *

1860 başlarında Dobrolyubov'un sağlık durumu çok kötüydü, bu yüzden dostları dinlenmesi, gücünü toplaması için onu yurt dışına yolculuğa zorladılar. Dobrolyubov ilkbaharda Petersburg'dan ayrıldı, Almanya'ya gitti, Berlin'de, sonra da Dresden'de, Leipzig'de kaldı. Doktorların öğüdü üzerine tedavi için İsviçre'ye geldi, burada ilgi çekici küçük bir dağ köyü olan Interlaken'e yerleşti. Sonbaharda Fransa'ya geçti, bir süre Paris'te yaşadı, dostu N. Obrutşev ile birlikte *Quartier Latin*'de bir oda tuttu, Rouen'i, Nice'i, Dieppe'i gezdi, buralarda denize girdi.

Petersburg'daki dostlarından birine yazdığı bir mektupta (28 kasım 1860 tarihli mektup) Fransa başkentindeki yaşamını anlatır Dobrolyubov, kendine özgü bir dille. «Paris'te kendime uzak bir köşe bulmalıydım, Paris'in tüm rahatlığını taşıyan, ama gürültü patırtıdan uzak bir köşe.

Obrutşev ile Quartier Latin'de, içinde eşyası da bulunan bir daire tuttuk, evsahipleriyle birlikte pansiyon kalıyoruz; böylece onları sık sık görebiliyoruz, evsahibimizi, karısını, öğrenci olan oğlunu, on altı yaşındaki kızını sık sık görüyoruz. Ailenin pekçok yakını, dostu var, bunlar oldukça sıradan koşulları yaşayan insanlar: işçiler, terziler, memurlar, çocuk bakıcıları, öğrenciler, vb. Bütün bu topluluk bir araya gelip, kimseyle ilgilenmeden, kimseyi şu kadarcık sıkmadan kendi kafasına göre şarkıya, dansa, yaramazlığa başlayınca tam tamına yalın bir sevinç, güzel bir coşku sarıyor ortalığı.»

Dobrolyubov Petersburg'a dönmeden önce, kışın altı ayını İtalya'da geçirdi. Her zaman uyanık olan düşüncesi Garibaldi'nin yönettiği ulusal özgürlük devinimiyle canlandı; Dobrolyubov gazeteleri okuyarak uzaktan da olsa uzun süredir ilgileniyordu Garibaldi'yle. Birçok şeyi yakından görme olanağı buldu. Bu ilgi İtalya'yı baştan başa dolaşmak, kentten kente geçmek, siyasetçilerle ilişki kurmak isteği uyandırdı onda; hatta Torino Meclisi'ndeki oturumlarda bulundu, Napoli'de halktan kişilerle konuştu. Birliği için çarpışan İtalya'nın kaynayan yaşamı üzerine sayısız gözlemini *Sovremienik*'de çıkan uzun makalelerde, eleştirilerde, sayısız yergilerde bir araya getirdi. Dobrolyubov dergide İtalya'daki olayların ayrıntılı açıklamasını veriyor, buna bağlı olarak da öncü rus devinimini ilgilendiren temel sorunları ortaya koyuyordu.

İtalya izlenimleri, zengin, çeşitli olsa da Dobrolyubov'un düşünceleri dostlarına, ülkesine, dergisine yönelikti. İşsiz durmaktan sıkılıyor, sürekli olarak *Sovremienik* için çalışıyordu. Dobrolyubov bakış açısını, ilgi duyduğu konuları yansıtan İtalya makaleleri dışında «zulmet krallığında bir ışık», «rus halk adamlarının belirgin özellikleri» gibi değerli çalışmalar da kaleme aldı yurtdışında.

Yurtdışı yolculuğu Dobrolyubov'un sağlık durumunu düzeltmedi, vereme tutulmuştu. Petersburg'a dönünce gazetede çalışmayı sürdürdü, birçok yazı yazdı, bunlardan «ezilenler» adlı makaleyi anmıştık. Ama, Dobrolyubov gücünün sonuna geliyordu, 29 Kasım 1861'de tükendi, böyle-

sine erken bir ölüm karşısında dostları, meslektaşları yıkıldılar. «Düşünceler ülkesinde bir yıldız daha söndü, bir yürek daha çarpmamacasına durdu!» diye yazıyor şair Nekrasov Dobrolyubov'un anısına sunduğu heyecanlı şiirinde. Ona *Sovremienik*'de «genç deha» diyorlardı.

* * *

Dobrolyubov adının iki kökü vardır, biri iyiyi (dobro) öbürü sevgiyi (lyubov) anlatır bu köklerin. Dolayısıyla «iyiyi seven» diye yorumlanabilir Dobrolyubov adı. Bu bir raslantı elbette, ama sözünü ettiğimiz kişiye çok yaraşıyor bu ad. Tüm yaşamında iyiyi, insanların mutluluğunu amaçladı Dobrolyubov.

Parlak bir yazar, inançlı bir demokrat, inançlı bir uygarlıkçıydı, yalnız yurdunun değil tüm halkların özgürlükte serpilip gelişmesini candan istiyordu. Rus ulusal edebiyatında, kültüründe etkili oldu. Toplumsal yaşamın her alanında fikirlerinin, sözlerinin etkisini duyurmuştur. Adı birçok öncü rus kuşağı tarafından saygıyla anıldı, onda yüksek ülkülere tam ve çıkar düşünmez bir tutumla bağlılığın örneğini buluyordu bu kuşaklar. Rus çocukları ve Sovyetler Birliği'nde yaşayan öbür halkların çocukları edebiyata okul sıralarında Bielinski ile Dobrolyubov'la başlıyorlar. XIX. yüzyıldan sonra ulusal tiyatronun en iyi ustaları Ostrovski'nin oyunlarını Dobrolyubov'un gördüğü biçimde oynadılar, oynuyorlar.

Toplumsal-edebi eleştirel düşünceden sevinç duyan güzel ve eski rus demokrat gelenekleri birçok sovyet, slav ulusunun kültürünü zenginleştirmiştir. Zaman Dobrolyubov'un kalıtından gelen etkiyi azaltmadı, bu kalıt sovyet halkının manevi yaşamında seçkin bir yer tutuyor.

Çevirenler:
AFŞAR TİMUÇİN - MEHMET SERT

Raymond Bayer

SANAT VE ÜLKÜ

Ülkü gerçekleşmiş fikirden, duyulur olmuş fikirden, cisimleşmiş fikirden başka bir şey değildir. Ülkü imgenin ve fikrin karmasıdır.

Platon'un ülkü kuramına bir göz atalım.

Platon'daki sanat kuramına göre yaratma ya da yapma sanatı iki yönlüdür, biri tanrısal yön, öbürü insani yön. «Doğanın ürettiği söylenen şeyler tanrısal bir sanatın yapıtıdır, insanların şeylerle bütünleştirdiği bu şeyler insani bir sanatın yapıtıdır.» Bu durumda tanrısal sanatı incelemek gerekir. Sanat alanında böylece yeni bir bölünme ortaya çıkar: şeyleri üretmek ya da şeylerin benzerlerini ya da taslaklarını üretmek yani öykünmek. Tanrı bu ikili gücün kaynağı olarak gösterilir *(Sofist* ve *Devlet,x).* Tanrı düşünülür özlerin ve duyulur görünümlerin yaratıcısıdır. Tanrı tüm şeylerin özlerini, fikirlerin üstün gerçekliğini kendinden yaratır: fikirlerin bütünü canlı bir yetkinlik örneği kurar, yüce bir ülkü kurar, bu yüce ülkü aynı zamanda yüce gerçektir. Böylece imgeleri üretir, çünkü dünya onun yapıtı ve fikirlerin imgesidir.

İnsanın görevi her şeyde Tanrı'ya öykünmektir *(Theaitetos).* Güzelin ülküsünü anlayarak ve doğanın ürettiği ögelerin aracılığıyla Tanrı'ya öykünerek Tanrı'ya benzemek bundan ileri gelmektedir. Bu yüzden iki öykünme vardır: ölümsüz fikirlerin öykünmesi ve ölümlü nesnelerin öykünmesi. Ve iki tür şair vardır: dünyanın nesnelerini yansıtan «öykünücü» şairler *(Devlet, X)* bir de tanrısala yönelen (*Devlet* X) ve iki usa'ya yönelen (*Yasalar,* VII) şairler. Platon hiç bir şey katmadan öykünmede sınırlanan şeyi aşağılar: yalnızca gölgenin gölgesidir bu. Bir ayna gibi fikirlerin öykünmesi olan duyulur nesnelere öykünen ressam, doğru gerçeklikten üç aşama uzaktır. Bununla birlikte nes-

nelerin körükörüne öykünülmesi sanatı zorda bırakmaz, ama ahlak duygusunu ve ahlakın yayılımını zorda bırakır. Sanatların nesnesi ne haz ne de doğanın basit öykünmesidir, ama tümüyle erdemin ülküsüyle karışan güzel ülküsünün anlatımıdır.

Ama Platon daha da uzağa gider.

Sanatçının tuval üzerinde ya da mermerde vermeyi istediği şeyin bir insan olduğu ve gerçeğe bağlı kalarak tüm parçalarını uygun renkle ve uygun biçimle belirttiği bilindiğinde, bundan zorunlu olarak bir yapıtın güzelliğini ya da eksiklerini bir bakışta yargılama durumunda olmanın zorunluluğu çıkmaz mı? Bu durumda, hepimiz birbirimizi resimde tanıyacaktık. Genellikle, bu öykünme konusunda, resimde olsun, müzikte olsun, tüm öteki türlerde olsun, aydın bir yargıcı olmak için üç şey bilmek gerekir: önce öykünülen nesne, ikinci olarak öykünmenin uyarlı olup olmadığı, son olarak da öykünmenin güzel olup olmadığı, bu öykünme ister sözle, ister ezgiyle, ister ölçüyle yapılmış olsun.»

Güzel olanın öykünmesidir bu.

Bu durumda sanatların genellikle sundukları şey tutkularıyla ruhtur; ruh iyi olduğu ölçüde güzeldir. Bu durumda güzel iyiyle özdeştir, ruhun güzelliği de ahlaksal yetkinlikle özdeştir. Bundan dolayı sanatsal ülkü istemin ahlaksal iyiliği, yüce yasasıdır. Sanat hazza yaklaştıkça bozulur; fikre yaklaştıkça arınır. Oysa haz devingen bir şeydir, değişikliğin, yeniliğin dostudur; fikir değişmeyen bir şeydir: tüm sanatsal yeniliğin katı bir tutumla yasaklanması bundan ileri gelir.

Platon'da, Descartes'ta ve hatta Kant'ta duyulara indirgenemez gibi gelen bir şeyler vardır. Estetik tutum bir tutumdur, örneğin Basch'taki görünüm duyguları gibi. Temelde hem mimesis ve tipleştirme, hem de öykünme ve ülküdür: bir aldatmaca, zihinsel bir *cosa*'dır. Özden çok görünüme yönelir: bu bir kopyadır ya da örnektir. Ama insan o zaman dikkatini yoğunlaştırır, çünkü iki ayrı ilkeyle, *mimesis* ve imgelem ilkesiyle bir başka nesneye, nesneden başka bir nesneye gerek duyulur. Kopya burada öz-

gün olabilir, çünkü nesne yalnızca başka bir doğrunun dayanağıdır. Güzellik genellikle görünümde bulunur: örneğin, uyarlanmış soyutlama gibi bir takım başka ilişkiler dizisiyle resimde desteğin ortadan kalkması. Basit bir şemacılığa bağlı simgecilik mantık yasaları karşısında estetik bir yasa gibidir. Güzelin duygusu her şeyden önce canlandırmada ve sergilemede değişiktir. Bu durumda doğal olarak güzelin gözbağcılığı ve uyarsızlığı vardır: bulunduğu sanılan duyulur öge budur.

Ortaçağcı bir bakışla, Maritain her bilim bir bilgelikten arınmayla kurulur der: sorunun özü de buradadır. Bununla birlikte Maritain burada tanrıbilimsel bir görüş koyar ortaya ve çağdaşlardan çok Aziz Tommaso'ya yaklaşır:*Bilim ve Bilgelik* adlı kitabı baştan sona skolastiktir. Aynı durum protestan Wencelius'un *Fransız dilinin yeni skolastikleri* adlı kitabında görülecektir. Bu kitapta tüm kaynakçalar vardır, aynı kaynakçaları Gand Fakültesinden Bruyne'da da bulabiliriz, onda estetikle ilgili tüm testler bir araya getirilmiş ve sınıflandırılmıştır. Bu iki yol estetikte ve ülkü sorununda bize en iyi katkıyı sağlar. Buna bir üçüncü yolu, Renli Nikolaus Von Kues'in savında ortaya konan yolu özellikle de Mosan'ların yolunu eklemek gerekir. Buna bir de Patronnier de Gandillac'ın Nikolaus Von Kues üzerine geliştirdiği çok güzel çalışmada ortaya koyduğu savı eklemek gerekir, onun savı az çok bilmezlik öğretisinin Rönesans'ını meydana getirir, bu yanıyla Montaigne'in savını andırır (üslupta daha az) ve Leonardo da Vinçi'nin savına yaklaşır.

Yaklaşık olarak iki yüzyılın Oxford Platoncuları bu arada Robert Grosseteste bizi geçmişlerdir. Robert Grosseteste'in ülkücü kuramı Büyük Hippias'a yaklaşan platoncu kuramıdır.

Çağdaş bir biçimde Lalo yetkinlikten sözetti, bu ülküleştirme sanatı, sanatçıların kesin tipi için gerçekten istenen değil eğretili bir ilerleme elde etme biçimidir. Ülkü «gerçekdışı, ama sunulmuş bir üstünlüktür», sanatta yaşamın tüm uzanımları, ülkünün gerçekleşemez, gerçekleşebilir, gerçekleşmiş olmasına göre burada ortaya konur.

Gerçekleşmez ülkünün adı *utopia ve uchronie'dir.* Bu ülküden çok düşlemdir, duyulur ve açıklanır temelden yoksun düştür. Gerçekleşebilir ülkü, gelecek bir çağla ve yabancı bir yerle ilgili olarak bizimkinden ayrı bir planda olağan saydığımız şeydir. Gerçekleşmiş ülkü, başkasının yaşamıdır, tam olarak ulaşılmamış olan şeydir, bir karşıtlık ya da yorgunluk olarak olması istenilen şeydir.

Bu durumda, ayrıştırma, ülkücü sanatın bütün bu çizgilerinde estetik değerlerin kuramına uyarlanır: bu bir dizidir, bir çeşitlilik ya da gerçekliğin ve ülkücülüğün türleridir. Karmaşık bir isteğin meyvası olan yetkinliğin çevresinde sanatlarla ilgili okullar ve öğretiler doğar. Charles Lalo burada büyük bir incelikle okulların ve öğretilerin türlerini belirtir: olağanın gerçekçileri ve tetraloji yazarları, trivialistler, doğalcılar, ülkücüler, ülküleştiriciler ve ülküüstücüler. Bu son üç tip gerçekleşmiş sanatı, gerçekleşebilir sanatı ve gerçekleşemez sanatı karşılar. Ülküüstücüler arasından Aziz Jean'ı ya da William Blake'i sayabiliriz. Dante'nin ülküüstücülüğünü de bu arada sayabiliriz. Lalo da Watteau yada «Gelişigüzel Galant» olgusundan, Mlle de Scudéry ve Mme de la Fayette'e göre yakışıklı prens ruhsallığından sözeder. Sanatın üçüncü uzanımı, sanatın değiştirdiği düşsel bir gerçeğin katkısıyla yaşamla ilgili düzenli bir tutumluluğu gerçekleştirmektir.

Çevirenler:
AFŞAR TİMUÇİN - MERAL DEMİREL

Afşar Timuçin

TARİH BİLİNCİ

(Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğrenci Konseyi bu yıl Ankara'da 1. Sanat ve Kültür Şenliği'ni düzenledi. 13 nisandan 12 mayısa kadar süren şenlikte sinema, tiyatro, spor gösterileri yanında konserler, seminerler, söyleşiler de yer aldı. Yazık ki bu çok başarılı şenlik basında hemen hiç ilgi görmedi. Bu yazı arkadaşımız Afşar Timuçin'in sergi programı içinde 19 nisan 1979'da yaptığı seminerin ana metnidir.)

Değerli arkadaşlarım,

Hepinizi saygıyla ve sevgiyle selamlarım. Beni dinlemeye geldiniz, hepinize teşekkür ederim.

Arkadaşlarınız bana telefon ettiler ve benden bir konferans vermemi istediler, ben de pekiyi dedim. Yalnız, sizlere konferans vermeye gelmediğimi hemen söyleyeyim. Konferans vermek denilen şey bana her zaman çok bilen insanların bazı meraklılara büyük bilgiler aktarması gibi gelir. O yüzden gençliğimden beri kaçarım konferanslardan, biri biraz çok konuşsa bu adam konferansa başladı derim, ben biraz çok konuşsam gene konferansa başladın diye çıkışırım kendime. Öte yandan ben kıyısından köşesinden edebiyata bulaşmış sıradan bir felsefe öğretmeniyim. Kısacası, kendini bugün de öğrenci duyan, bazen oturup saatlerce çalışan, bazen de aman sen de deyip kaytarıveren bir arkadaşınızım. Size konferans vermek ne kadar tersime gidiyorsa, sizinle konuşup görüşmek o kadar hoşuma gidiyor.

Sevgili arkadaşlarım,

Ben sizinle tarih bilinci konusunda konuşmak istedim.

Nereden çıktı tarih bilinci? diyeceksiniz. Bakın, anlatayım.

Bana öyle geliyor ki tarih dediğimiz o koskocaman etkinliğe bizde oldukça yanlış bakılmaktadır. Kimileri tarihi hafife alıyorlar, onlara göre tarih insanın paçalarını toza bulayacak bir bitpazarından başka bir şey değil. Kimileri tarihi öyle bir yüceltiyorlar ki insanın bilet alıp geçmişe gidesi geliyor. Bazen tarihi hafife almak ileriye yönelişin baş koşulu gibi düşünülüyor, nasıl aklını geriye takan kafa ileriye yönelik hiç bir şeyi görmek istemiyorsa. Tarih böylece bazen bir sevgi nesnesi bazen bir nefret nesnesi olup çıkıyor. Tarihe doğru bakış elbette bir bilinç işi. Yaşamın bilincinde olmayanlar, bir başka deyişle yaşamla ilgili bütünsel ve köklü bilgiye sahip olmayanlar tarihin ne olduğunu bilebilirler mi?

Onun için biz bugün sizinle tarihin ne olduğunu, tarih bilgisinin konusunu ve yöntemlerini gözden geçirelim istedim. Bunu yapmakla kendi alanımızın sınırlarını aşmış oluyor muyuz? Sanmıyorum. Biz burada bir tarih çalışması değil bir tarih felsefesi çalışması yapmış olacağız.

Değerli arkadaşlarım,

Gelişigüzel baktığımızda tarih bize gerçeküstü bir dünya gibi çarpıcı görünür: birbirinden bağımsız bir biçimde oluşmuş ve ayrı ayrı kavrayabileceğimiz olayların meydana getirdiği karmaşık bir yığın vardır karşımızda. Gözünü budaktan esirgemeyen kahramanlar, ülkeler kurmuş ülkeler dağıtmış imparatorlar, nice krallara diz çöktürmüş prensesler bu büyük oyunun baş kişileridirler. Üstelik onda pek çok şey bakışımlı ve çevrimsel bir düzen içine yerleştirilmiş, böylece birçok olay birçok olayla, birçok kişi birçok kişiyle özdeşleştirilmiş, insanın geçmişi birbirinin örneği olan yinelemelere indirgenmiştir. Örneğin Napolyon'da Hitler'i, Hitler'de Napolyon'u bulmak alışkanlık olmuştur artık.

Oysa biraz yakından baktığımızda iş değişir: biraz yakından baktığımızda tarihi elden kaçmaya hazır, kaygan ya da kaypak bir bütünsellik olarak kavrarız. Onda her şey içerilmiştir ama her şey uçucudur: tutmaya kalktığımız şeyler kaçar gider elimizden. Onda öznellikler girilmez a-

lanlar olarak dikilirler karşımıza. Oysa bazı durumlarda nesnelin açıklamasını yapabilmek için öznelin bilgisine başvurmak zorunludur. Tarihte nasıl yapacağız bunu? Dünden bugüne kalan insan dün yaşamış olan insandan başkasıdır sanki: insan olan Vivaldi gitmiş müzik olan Vivaldi gelmiştir.

Tarih karşısında hep şaşkındır insanın bakışı. İnsanoğlu tarihini gözlerken apayrı bir şeyi, doğaüstünü, etkin bir olağanüstülükler dünyasını gözler gibidir. Bu apayrı şey, bu doğaüstü ya da olağanüstü dünya her bakışta ayrı biçimler alan, her yönelişte ayrı yorumlara uğrayabilen bir dünyadır. Düştür çünkü, gerçek değildir. Düşler gibi o da gerçekliğin gereçleriyle kurulmuştur ama gerçek değildir. Düşler, bilindiği gibi, çok zaman gerçekleşmemiş isteklerimizin gerçekdışı ve simgesel anlatımıdır. Tarihte de bazı gerçekleşmemiş isteklerimizi gerçekleştirdiğimiz olur.

Yanlış tarihçiden o yüzden korkarız: yanlış tarihçi geçmişi bir başka şimdi gibi yani düş gibi kavrar. Tarihe ağzı ayrık bir sevgiyle bakanlar onda ancak kahramanlıklar, kolayca kazanılmış ve kolayca yitirilmiş ünler, zenginlikler, egemenlikler bulurlar. Seven gözlerle baktınız mı yalnızca kahramanların ve devlet adamlarının rol aldığı boyutsuz bir sinemadır tarih, şaşırttıkça şaşırtan olayların birbiriyle yarıştığı bir beyaz perde. Öyle ki geçmişle ilgili her şey sanki şaşırttığı ölçüde tarihseldir. Böylece hep yeniden yaratılan bir alan olur tarih, hep kendimize göre kurduğumuz, hep kendimize göre işlediğimiz bir alan olur.

Dünya görüşünüz ne olursa olsun, tarihe çocuksu bakışlarla baktınız mı hep aynı çocuklukları görürsünüz. Bazı kişilerin tarih diye masallar anlatması, tarihsel romanları çok sevmesi bundandır. Tarihsel roman dediğimiz şey de dünle bugünün karışımı acaip bir şeydir. Günümüzde Napolyon'la Désirée'yi karşılıklı konuşturabilen imgelem ne büyük ama ne yararsız bir imgelemdir aslında.

Tarihe böyle bağlıysanız o zaman tarih bir *düşünülür dünya*'dır, bir *İdea'lar dünyası*'dır, bugün de düne yükselmekle kurtulabileceğimiz bir bataklıktır. Böylesi bir gizemci ve sözde çileci tarih bilinci, düşünsellikle ilgili tüm

sakıncaları bir yana, size kendinizi ayrıcalı bir yere yerleştirmek yanlışını işletir: değil mi ki siz geçmişin unutulmaya eğilimli büyüklüğünü şaşmaz bir kesinlikle sezdiniz, öyleyse sizde başedilmez bir kavramagücü var. Çocuklar her şeyi hep şaşmaz kesinliklerde sezerler ve tarih çocuksu bakışlara her zaman eşsiz bir biçimde görünür.

Sevgili arkadaşlarım,

Tarihe böyle bakanlar elbette tarihten yalnızca yanlışlar toplarlar. Düşünsel düzeydeki tartışmalı değerlendirmelerden çok duygusal düzeydeki çalakalem yüceltmeler ilgilendirir tarihe böyle bakanları. Yüceltmeler aşağılamalarla dengelenir. Tarih o zaman çoktan çekip gitmiş ama nasılsa şimdide de yaşayan, şimdide de yaşaması, şimdiyi de döllemesi gereken türlü türlü durumların açık açık göründüğü, ama elbette görebilene göründüğü bir alandır. Hele biraz da geçmişin olaylarından haberliyseniz tarihi düzenlemeye başlarsınız: Louis XIV anacığının etkisinde kalmayıp Kardinal Mazarin'i silkeleyebilseydi o kadar silik kalmazdı ya da Atina Peleponnessos savaşlarında biraz aklını başına toplasaydı da deniz gücünü yerli yerinde kullanabilseydi Ispartalıları ve bağlaşıklarını altedebilirdi diye yargılar vermeye yönelirsiniz.

İş bu kadarla kalsa iyi. Kalmaz. Giderek, geçmişe yön vermek gibi, yaşanmışa seçenekler aramak gibi çelişkili bir tarihçilik öngörüsüne (ya da ardgörüsüne) kapılırsınız: Hitler Rusya'ya gitmeseydi, dersiniz, enaz birkaç yüzyıl egemen olacak bir Avrupa imparatorluğu kurmayı başaracaktı. İşin kötüsü, Avrupa ülkelerinin iktisadi, toplumsal, kültürel, siyasal yapısını bilmeden söylersiniz bunu. Böylesi bir bilinç size insan dünyasını bir etkileşimler alanı olarak değil de bir etkiler alanı, yalnızca etkin nedenin mekanik bir biçimde etkili olduğu bir basit değişimler dünyası olarak algılatır.

Değerli arkadaşlarım,

Böylece eğlendirici bir tarih çıkar karşınıza. Tarihten iyice ayrı bir tarih, çok yerde tarihle karşıtlaşan bir tarih. Bilimsel araştırmanın güçlüğü yargılamanın kolaylığıyla aşıldığı zaman ortaya çıkacak ürün çoğunlukla yanlışlar

yüklü bir üründür. Oysa tarih bilimi uzmanı için de meraklısı için de külfetli bir bilimdir. Tarih her şeyden önce bir belge bilimidir. Belge her zaman eksikliği duyulan bir şeydir. Belgelerin bıraktığı boşluk hiç bir şeyle kapatılamaz. Her olay birkaç belge bırakarak çekilir, bazen onu da bırakmadan gider. Tarihi yaratan kişiler arasında veri olabilecek gereçler bırakmadan ölüp gitmiş olanlar çoğunluktadır. Tarih bu yüzden bize eksikli ulaşır. Anı yazılarına hiç güvenemezsiniz, herbiri aşılmaz savunma ögeleri taşır. Tarihte perdenin arkası perdenin önünden çok daha kalabalıktır.

Arkadaşlarım,

Tarih elimizin altında olmayan, parça parça yaklaşabildiğimiz bir laboratuvardır, deney yapma olanaklarının hiç mi hiç bulunmadığı bir gözlem laboratuvarı. Tarihi gözlerken de gökleri gözlerken de görünmeyenin görününden çok daha geniş olduğunu görürüz. Deney, kurgu demektir. Deney yapan kişi, doğal olarak gerçekleşebilir olanı yapay olarak gerçekleştirebilen ya da gerçekleştirmeye çalışan kişidir. Pavlov'un köpeği ışıkla besine aynı anda koşullanıyorsa ve besin koşulu ortadan kalktığında bu besin koşulunu ortadan kalkmamış gibi belirliyorsa doğaldır bu, daha doğrusu köpeğin doğasına bağlıdır bu. Doğal olmayan ya da kurgu olan şey bir köpeğin bir deney köpeği durumuna getirilmesi ya da bir başka deyişle doğalın yapay olarak gerçekleştirilmesidir. Tarih alanında yapamayız bunu. Tarih kurgu kaldırmaz. Tarih öyle bir bilimdir ki onda her kurgu yeni bir yanılgıyı getirir. «Diyelim ki Hitler Rusya içlerine yürümedi de insanları fırınlara atmadı...» diye konuşmaya başladığınız zaman tarihi örselemiş olursunuz, o zaman yanlış bilgi üzerine yanlış bilgi kurmaya başladınız demektir. Tarihin alanındaysanız olasılıklardan söz etmeyeceksiniz. Olasılıklardan söz ediyorsanız tarihin alanından usulca ayrılacaksınız. Tarihin alanında kurulmuşluk kurgulamayı kesinlikle yoksar ve tarih karşısında her kurgulama çabası insanı sonu gelmez serüvenlere iter.

Bu durumda tarihçinin ilk işi tarihsel belgeleri işle-

meye, tarihsel verileri değerlendirmeye kalkmadan tarih dediğimiz bilgi alanının yöntemini ve konusunu kendine göre belirlemek olacaktır. Bilindiği gibi her bilim araştırmayı amaçladığı konusunun ya da nesnesinin belirginliği ölçüsünde ve araştırmacıyı bu konuya ya da bu nesneye ulaştıracak yöntemin tutarlılığı ölçüsünde bilimsellik değeri kazanır. Psikolojinin bilimsellik değeri kimyanın bilimsellik değerinden daha azdır dediğimiz zaman psikolojinin konusu ve yöntemleri kimyanınkine göre daha bulanık ve sallantılıdır demek isteriz. Bu konu ve yöntem araştırması bilimler felsefesine götürür bizi.

Tarihin konusunu ve yöntemlerini araştıran tarihçi tarih felsefesi yapıyor demektir. Bir şeyi ilk nedenlerine ve son açıklamalarına götürdüğümüz zaman felsefe yapmış olmaz mıyız? Demek ki tarihçinin ilk çabası da tarih felsefesi yapmak olacaktır. Nasıl bir felsefe tutarlı olabilmek için bir bilgi kuramı üzerine temellenmek zorundaysa her tarih de sağlam olabilmek için bir tarih felsefesi üzerine temellenmek zorundadır.

Her bilim, her düşünce, her eylem, her dünya görüşü, her ideoloji ancak kendi felsefesiyle geldiği, kendi felsefesini açık açık duyurduğu zaman nesnelleşir yani açıklanabilir ve anlaşılabilir olur. Demek ki iyi bir tarih araştırmasını, zorunlu olarak, köklü bir tarih felsefesi araştırması önceleyecektir. Burada tarihçinin bir felsefesi, buna bağlı olarak da bir dünya görüşü olması gerekecektir. Tarihsel olguların değerlendirmesini ancak böyle bir açıya, evrensel uzanımlı olan ve gene de kendinin olan yani isteyerek benimsediği ve hep geliştirmeye çalıştığı böyle bir açıya yerleştiği zaman yapabilir. Böylece tarihte yöntemin ve konunun ne olup ne olmadığını kendimize göre, bu felsefeyle koşullanan dünya görüşümüze göre ortaya koyduğumuz zaman bir tarih felsefesi geliştirmiş oluruz. Bundan böyle ne yapacağımız belli olmuş demektir.

Şimdi, sevgili arkadaşlarım, bakın, bir tarih felsefesi geliştirmek gibi büyük bir savın içine düşmeden, isterseniz, kendimize göre, daha doğrusu bağlı olduğumuz toplumcu felsefenin ve toplumcu dünya görüşünün gerekleri-

ne göre, yani diyalektik maddeci bir anlayışla, tarihin ne olduğunu, yönteminin ne olduğunu gözden geçirmeye çalışalım.

Soralım kendi kendimize: tarih nedir? Tarihi sanırım şöyle tanımlayabiliriz: insan geçmişinin bilinebilen bütününe tarih denir. Bu tanıma göre tarih insan geçmişinin doğru ve bilinebilir bilgisi demektir. Şöyle de söyleyebiriz: tarih bir yaşanmış bütünlükler toplamıdır. Bu bütünlükler öyle bütünlüklerdir ki hiçbiri indirgenemez, hiçbiri tek başına kavranılamaz, herbiri göreli bir yapıya sahiptir, herbiri bazı öbürlerine ya da bir başkalarına göre varolmuştur ve bazı öbürlerinin ve bir başkalarının varoluşuna katılmıştır. Gerçekte insan dünyasında mutlak hiç bir şey yoktur, tek başına kavranabilecek hiç bir şey yoktur, duygularımız bile göreli bir yapı gösterir ve en mutlak saydığımız şeyler bile karmaşık görelilerden örülmüştür. Mutlaklık ilkel insanın düşü olabilir ancak.

Evet, bu bütünlüklerin herbiri olgu değeri taşır: gözlemlemesi yapılabilen yani oluşu belli bir yönteme göre izlenebilen ve belli bir yasaya ya da ilkeye götürülebilecek olan tüm olaylar *olgular* olarak tarihi oluştururlar. Burada olayla olgu arasına bir ayrım koyduğumuz görülüyor. Her bilimsel çalışmada yapılması gereken şeydir bu. Tarih olayları tutmaz, olayları eler, tarih olguları tutar ve değerlendirir. Bir başka deyişle, tarihi kuran ögeler yalnızca bilimsel ayrıştırmaya ve açıklamaya götürülebilen ögelerdir. Şöyle de diyebiliriz: herhangi bir olay ancak olgu değeri taşıyabildiği zaman tarihsel araştırmanın konusu olabilir ve tarihe katılabilir. Bir edimin tarihselliği o edimin bütün insan için olumlu ya da olumsuz ama başlıbaşına bir anlam taşıyor olmasından gelir. Buna göre, tarihsel olaylar, incelenebilir bir apaçıklıkta ve tüm insan yaşamını ilgilendirir genişlikte oldukları zaman olgu değeri taşırlar. Bir olay incelenebilir bir apaçıklıkta değilse ve evrensel bir önem taşımıyorsa geçmişin karanlıklarına fırlatılır. Abdülhamit II'nin tahttan indirilmesi bir olgudur, ama Berber Yusuf'un Kör Recep'e temiz bir sopa atması bir olaydır, çünkü bu sopa atma işi bilimsel bir düzeyde ele

alınamaz, ancak sanatsal bir düzeyde ele alınıp evrensel bir değer ve genişlik kazandırılabilir. Demek ki tarihçinin her şeyden önce olay olan şeyle olgu olan şeyi birbirinden ayırabilecek bir bilimsel yetkinlik düzeyine ulaşmış olması gerekir.

Görüyoruz ki, arkadaşlar, tarihçi dediğimiz çileci insan bugünden geçmişe doğru sıralanan evrensel geçerlikli verilerin değerlendirilmesiyle yükümlüdür, bu da onu kendi alanında tam tamına bir toplum araştırmacısı olmak zorunda bırakır. Toplumsal olguları bir toplumbilimci titizliğiyle gözlemeden olguları saptamak ve onları değerleri açısından belli bir sıradüzenine tutmak, belli bir sınıflamaya götürmek olasılığı var mı? Tarihçi olguları değerlendirirken, toplumların geçirdiği sürekli değişiklikleri belirlemek ve olgu değerlendirmelerini bu değişiklere göre yapmak zorundadır.

Çünkü toplumlar sürekli değişimler geçirirler ve olgular bu değişimler içinde anlam kazanırlar. Toplumun değişmesi bir kâğıdın yırtılmasına, bir dalın rüzgarda sallanmasına, havaların birdenbire bozmasına benzemez. Toplumların değişmesi toplumsal yapıların, alt ve üst yapıların dönüşmesiyle olur. Somut yapısını toplumun kurumlarında, yeni kurumlarında bulan dönüşüm, genel anlamını kültür ürünlerinde, düşünce ve sanat yapıtlarında bulur. Tarihçiye düşen, bir yapıdan bir yapıya geçişte yitip gideni ve kazanılanı tüm özellikleriyle görüp anlamak, değerlendirmek ve daha önceki değerlendirmelere göre ya da daha önceki değerlendirmeleri de göz önüne alarak bir daha değerlendirmektir.

Gerçekte, arkadaşlar, tarih, iktisadi koşullar altında ve diyalektik süreçler boyunca birbirini yaratan durumların iktisadi, siyasi, kültürel bilgisinden başka bir şey değildir. Tarihi yapan şey olaylar olmadığı gibi, tarih dediğimiz bilgi alanı da olguların anlatımıyla ya da basit yorumuyla kurulmaz. Tüm olayları ya da daha dar anlamda üstünde durulması gereken tüm olayları kapsayabilecek genişlikte bir tarih bilinci düşünemeyiz. Böyle bir bilinç obur bir merakın kocaman ama tatsız bir meyvası olurdu. Olaylar

yapısal oluşumların yansılarıdırlar, dış yüzleridirler, yaşamın en kaba yanını oluştururlar, tek başlarına herhangi bir şeyi ya da yanyana gelince birbirlerini açıklamaya yetmezler. Olayların nesnel zaman içinde yanyana duruşları gerekirci nedenselliğin bir sonucudur elbet, ne var ki bu yanyana duruş temeldeki gerçekliği oluşturan nedenler dizisini açıklamakta doğrudan doğruya bir simge değeri taşımaz, kendi başına bir belirleyen değildir kısacası, bir başka deyişle bu olaylar ancak birbirleri karşısında ölçüt olabilecek biçimde birbirleriyle değerlendirilebildikleri, çeşitli bilimsel düzeylerde evrensele götürülebildikleri, yani diyalektik ilişkilerinde bilimsel olarak açıklanabildikleri zaman bir anlam ya da olgu değeri kazanırlar. Yaşamın gerekirci düzeni her şeyi her yerde evrensel akışın yönüne göre biçimler. Bireysellik etkeni bu yönlenmede etkin bir rol oynamakla birlikte aşkın bir değer taşımaz, o da gerçekte gerekirliğin buyrultularına uymuştur. Bireyselliğin evrensellikle aşılması gerçekte bazılarının sandığı gibi insanın kişisel planda hiçleşmesi, boyutları ve özellikleri olan bir varlık olmaktan çıkması, evren adlı potada eriyip gitmesi anlamına gelmez. İnsanı bir kukla, bir şema olmaktan çıkaran şey onun evrenselde açıklık kazanan bireyselliğidir. Yalıtık bir birey, bir deha da olsa bir hiçtir ve herhangi bir özel çekicilik bu hiçliği gidermeye yetmeyecektir. Gerçek birey, en yüksek düzeyde toplumsallaşmış olan bir varlıktır, bu da tüm boyutlarıyla evrenseli yaşamak ve evrenselde yaşamak demektir. Gerçek bilinç, çünkü, kendini bir bütün olarak kavrayan ve kendini en yüksek düzeydeki bütünde doğrulayan bilinçtir. İnsan ancak o büyük bütünde tam anlamıyla açıklığa kavuşur. Evrenselleştirilememiş özel hiçbir açıklık taşımaz, bir başka deyişle açıklamak evrenselleştirmektir.

Gerçekte bireysellik evrenselliğin özel ve özgün açınımından başka bir şey değildir. Tarihte bireysel etkenin kavranılması zorunlu olarak kendinde varlık olan öznele açıklık getirilmesi anlamı taşımayacağından, tarih açısından evrenseli ilgilendiren her bireysel her kendini bilen tarihçinin konusu olacaktır. Öznel'in özel'liğiyle bireysel'in ö-

l'liği aynı nesnellik değerinde değildir. Bireysel öge nesleştirilebilir oysa öznel öge yaşanılabilir ya da sanata türülebilir.

Değerli arkadaşlarım,

Tarihi yaratmak nasıl bilerek ya da bilmeyerek yaşan iktisadi koşulları üzerine etkide bulunmakla gerçekleorsa, tarihi anlamak da bu koşulları yaşanmışın genel rünümleri arasından çekip çıkarmakla olur. Tarihe bakık demek, insan geçmişini iktisadi, siyasi, kültürel açıdan yorumlamak demektir. Bu da elbet tarihçinin bir kım bilgilerle —genel kültürle diyelim isterseniz— yümlenmesi zorunluluğunu getirir. Genel kültür dediğimiz y, insanın hiçbir özel koşula bağlı kalınmadan kavranılş evrensel bilgisidir. Bu ne demektir? Bu demektir ki rihçi insanların yaşam biçimlerini kavrayabilmek için bir lamda toplumbilimci olmak zorundadır; öte yandan, innın bütün geçmişi boyunca kendisiyle ilgili ve evrenle ili ilk nedenleri ve son açıklamaları nasıl ortaya koydunu bilmek zorundadır; öte yandan, üretimle ve tüketim ilgili ilişkilerin kesin belirleyici niteliğini sezmiş olarak isadın temel yasalarını bilmek zorundadır; öte yandan, vranış biçimlerindeki belirleyici durumları değerlendirek için biyolojik evrim çizgisinin en üst katında bulunan sanın ruhsal yapısını bilimsel düzeyde azçok öğrenmiş nak zorundadır.

Tarihçi o zaman tarihi doğru olarak kavrama şansına hip olacaktır. O zaman olayları aşacak, olayların temede yatan diyalektik oluşumların anlamını okuyabilecek. O zaman insan dünyasında nedensellik dediğimiz şeyin olayın bir başka olayı genel istek üzerine yaratması annında basit bir şey olmadığını bilerek çeşitli olgular ya durumlar arasındaki yaratıcı nedensellik ilişkilerini kendiyalektikleri içinde görmeye uğraşacaktır.

Sevgili arkadaşlarım,

Görüyorsunuz, tarihçinin işi hepimizinkinden zor, enından hepimizinki kadar zor. Çünkü tarihçi olmak, den yerindeyse, yalnız tarihçi olmakla yerine getirilebilecek yükümlülük değil. Her bilim adamı gibi, hatta her bi-

lim adamından çok tarihçi kültür adamı olacak, yani bütünsel bilgiye sahip olacak. Onun konusunu belirlemekte ve yöntemini koymakta göstereceği ustalığın tüm gizi burada.

Beni dinlemek inceliğini gösterdiniz, hepinizi sevgiyle selamlarım.

Afşar Timuçin

ÇOCUKTA SANAT, SANATTA ÇOCUK

(18, 19, 20 mayıs günleri İstanbul'da yapılan Çocuk ve Sanat Konferansı'na sunulan bildiri. Konferansı Demokratik Örgütler Çalışma Grubu düzenlemiştir.)

Çocuklukta sanat, sanatta çocukluk bulanlar yanılmıyor. Hatta bu iki şeyi, çocuklukla sanatı ne diye özdeşleştirmeyelim? Sanatın çocukluk, çocukluğun sanat olduğu bir gerçektir. Sanatın temelindeki ussallık çocukluğun ussallığıdır. Gerçek ussallaşmanın çocuklaşmada, gerçek çocuklaşmanın ussallaşmada anlamını bulduğunu söyleyebiliriz. Usun en güçlü yanı, en büyük, en kapsamlı, en evrensel doğruyu büyük bir yalınlık içinde, bir çırpıda sezebilen yanıdır..

Sanat ve çocukluk yalınlıkta birbirine kavuşuyor. İkisi de en kesin sezişleri en şaşırtıcı yalınlıkta anlattıkları zaman kendilerini doğalarına en uygun biçimde gerçekleştirmiş oluyorlar. İkisi de herhangi bir şeyi en geniş ve en derin ilişkileri içinde kavrayabilmek için, alışılmış ussallığın kalıplarını kırarak çok etkili ve çok kıvrak bir ussallığa ulaşıyorlar. Böylece, evreni ve insanı kavramakta en yalın yöntemi, sezgi yöntemini kullanırken, evreni ve insanı açıklamakta da yalın anlatım yöntemini kullanıyorlar. Burada, kavramsallığın bütünleştirilmesi vardır, şeylerin temel anlamlarını elden kaçırmamak için kavramsal anlatımın aşılması vardır. Burada insan zihni, bölünmüşlüğünün, parçalanmışlığının, ayrımlaşmışlığının, dallanıp budaklanmışlığının üstüne çıkmak üzere bir sezgi deneyine ulaşmak yoluna girer.

Sanatçı yalını gerçekleştirdiği zaman güzele ve kalıcıya daha yaklaştığını bilir bilmesine, ne var ki yalına her zaman kolaylıkla ulaşamaz. Yalını istemek yalını bulmaya

yetmez her zaman. Tersine, en büyük sezgi anları en beklenmedik anlardır. İşte bu az raslanırlık yüzünden sanat dönüp dolaşıp bir çokbilmişlikler sanatı olup çıkar çok zaman. Bir profesör kadar ciddi ve herkesi her zaman sınıfta bırakmaya hazır bir sanat. Başarısız sanatçılar çocukluğa ulaşamamış ya da daha doğrusu çocukluğunu yitirmiş sanatçılardır.

Sezginin gücü, beklenmediği anda en büyük yoğunluklarla çıkıp gelişinde değil midir? Bu yoğunluk bilgiyi elde etme adına şemalarla kuşatılmış zihinlere hiç uğramayan, dolgun içerikli kavramlarla örgülmüş zihinlerde dışlaşabilen bir yoğunluktur. Gerçek anlamda evrenselin sezgisine kafaları yığma bilgilerle bozulmamış insanlar, kafaları, saydam, duru ve canlı bilgilerle örülmüş insanlar yani çocuklar ve sanatçılar ulaşabilirler. Burada sanatçı kavramını çok geniş tuttuğumuzu, onu genel anlamda yaratıcı kavramıyla özdeşleştirdiğimizi, çocukluğu ve sanatçılığı yaşla ve uğraşla sınırlandırmadığımızı söylemeye gerek var mı? Çocuk da sanatçı da yaratıcı kavramında bütünleşirler. Yaratmak, sezmek demektir. Karacaoğlan çocuktur, Aşık Veysel'de ancak çok zorlarsanız çocukluk kalıntıları bulabilirsiniz. Haendel cıvıl cıvıl bir çocuk bahçesidir, bu çocukluğu her bestecide kolay kolay bulamazsınız.

Sanatta ölçülü biçililik ya da bile bile konmuşluk sezgiselin yerini tutmaya çalışır. Sezgiye ulaşmak, az önce de belirttiğimiz gibi, zordur ve ancak büyük çabalardan sonra gerçekleşir. Çocukluğun ve sanatın başlıca yöntemi olan sezgi ancak iyi eğitilmiş kafalarda açıklanır. Demek ki, çocukların bozulmadan geliştirilebilmesidir önemli olan. Böyle yapabilirsek her alanda kavramagücü yüksek kişiler varolacaktır. Toplumda yeni dönüşümler yaratırken de, birdenbire yağmaya başlayan karı evrensel bir genişlikte duyup açıklamaya çalışırken de aynı sezgi deneyimine ulaşırız, burada ölçülü biçililik ya da bile bile konmuşluk geçerli olmaz, daha doğrusu kendiliğinden bir düşünülmüşlük, kendiliğinden bir tasarlanmışlık geçerli olur. Gerçek sanat bir kendiliğindenlik deneyidir.

Buradaki sezgiyi Bergson'cu sezgiyle karıştırmamalı-

yız. Bergson'da mutlak bir iç dünya deneyi olan sezgi, burada doğrudan doğruya evrensele ulaşmak deneyidir. Bergson sanatı ve bilimi ayrı ayrı alanlar olarak belirleyecek, sanata sezgiyi, bilime usavurmayı uygun görecektir. Oysa bizim toplumcu dünya görüşümüz ve diyalektik maddeci yöntem anlayışımız içinde sezgi basit bir iç dünya deneyi değil, dış dünyadan edinilmiş kavramsal bilginin herhangi bir bileşimini veren bir evrensele ulaşma deneyidir. Bize göre sezgisel bilgi doğrudan doğruya bir dış dünya deneyi içinde elde ettiğimiz diyalektik ve gidimli bilginin bir bütünsellik kavrayışı içinde bir bütünsel açıklamaya dönüşmesinden, bizi daha az evrensel olandan daha çok evrensel olana bir çırpıda ulaştırmasından başka bir şey değildir. Bilimde bizi evrenle ve insanla ilgili bilgilerin son açıklamalarına götüren bu sezgi, sanatta insanlık durumlarının temel anlamını ortaya koymamızı sağlar. Dış dünyayla aramızdaki uzaklığın alabildiğine kısalmasıdır bu bir bakıma. O zaman insan kendini evrenselle çakışmış, hatta evrenselle özdeşleşmiş duyar. Her sezgi deneyi bir özdeşleşmişlik deneyidir. Bu, bir bakıma da, nicedir biriktirilen doğru bilgilerin anlığın müdahalesi üzerine ortaklaşmasıyla ve etkileşmesiyle kurulan bir bütünsellik içinde doğrunun azçok uzağımızda bir yerlerde değil de çok yakınımızdaymış, hatta zihnimizdeymiş, zaten bizde varmış gibi görünmesidir.

Gerçekte dünyayı doğru kavrayanlar ve giderek doğru kuranlar çocuklar ve sanatçılardır, çünkü onlardır karmaşık bir dünyada yalını görebilen, karmaşık bir dünyada ortak durumların yalın anlatımına ulaşabilen. Yaratıcı kafa evreni parçalamaya, atomlaştırmaya değil, evreni bir bütüne götürmeye çalışacaktır. Yaratıcının gözünde ayrıştırmalar bütünleştirmelere ulaşmak içindir, tümdengelimler tümevarımlara varmak için yapılır. Maddeden kurulmuş olan yaşamın diyalektik düzeni insana dönüşümleri en yetkin biçimde sezgilerle duyurur.

Bu duyuş yumuşak bakışlarda, büyük toplumsal yükümlenmelerde, tartışma eğilimlerinde, bir araya gelme sevincinde, gündelik olanla ilişkiyi koparmayan düşünsel

çabada, özdeşmişlik duygusunun yaşandığı gerçek aşk deneyinde, yaratışın doruk noktasında ya da yaratıştan sonraki dinginlikte kendini gösterir. Demek ki kavramsallığın en geniş anlamda kurulduğu ama bir bütünsellik adına aşıldığı yerde koyulan sezgisel düşünce yaşamın bütün alanlarında kendini duyuran bir güç, bir çocukluk ve sanat gücüdür.

Sanata ve çocuğa bu kadar kötü davranmış bir dünyada, sanatçısını döve döve öldürmüş, çocuklarını eliyle asmış bir dünyada sanatı ve çocukluğu gerçekleştiren o güçlü duyarlılığa, düşünsel duyarlılığa büyük yer var mı? Aşkta da, inançta da, sevinçte de, sevgide de kolayca kaçılan bir dünyada sanattaki çocukluk ve çocukluktaki sanat şehvetin, bireyciliğin, bilgisizliğin, kabasabalığın, çokbilmişliğin, bencilliğin süngüsünü yemiştir. Asık suratlı bir dünyada yaşıyoruz, burada artık sanata ve çocuklara yer yok. Sanat şemacılığın, çocuklar köprü altlarının eline düştü, çok yerde. Pamuk yüzlü köylü kadınlarını anlatan ressamlar, yalnızlığın sevincini yücelten şairler, geçmişin yıkıntılarını elden kaçırılmış ve yeniden yaşanılması gereken değerler olarak gösteren düşünürler, umutsuzluğu yaşamın en belirleyici kategorisi yapmaya çalışan şarkıcılar, en olmadık sorunları en büyük sorunlar gibi işlemeye çalışan eleştirmeciler, duran insanı yazar yapan yayımcılar, şehveti yaşamın tek anlamı gibi göstermeye çalışan ve yaşadığı kepazelikleri yakası açılmadık sahnelerle bize yeniden yaşatmaya çalışan romancılar, feleğin çemberinden geçmiş felsefe profesörleri, bastığı yerde ot bitmeyen siyaset adamları sanatın ve çocuğun ipe çekilmesine katkıda bulundular. Bize sanattaki çocuğu ve çocuktaki sanatı yüceltmek ve korumak düşüyor.

DEMOKRİTOS'DAN SEÇMELER (M.Ö. 460-370)

Hekimlik bedenin kötülüklerini, bilgelik ruhun kötülüklerini iyileştirir. / Cinsel edim kısa süren bir inmedir: cinsel edimde insan, insan olmaktan çıkar, insan olmaktan uzaklaşır, insan olmaktan ayrılır birdenbire bir darbe yemiş gibi. / Doğa ve eğitim birbirine yakındır. Çünkü eğitim insanı dönüştürür, bu dönüşümle insanda ikinci bir doğa yaratır. / Sözlerime kulak verseler, sözlerimi anlasalar, çok zaman şerefli insanlar olarak davranacaklar ve böylece birçok kötü eylemden uzak durmuş olacaklar. / Ruhun iyiliklerini aramak kutsal iyilikleri aramaktır; bedenin iyilikleriyle yetinmek insanî iyiliklerle yetinmektir. / Ödev insanı adaletsiz olmaktan engeller; en azından, kendi adaletsizliğine sahip çıkmaktan engeller. / İyi insan olmalı ya da iyi insanlara benzemeye çalışmalıyız. / İnsanı mutlu kılan ne bedensel güçlükler ne zenginliklerdir, insanı mutlu kılan dürüstlük ve sakınıklıktır. / Yanlışlardan sakın; korkuyla değil, ödev duygusuyla. / Mutsuzluk içinde doğru düşünmek ne güzel şeydir. / Utanılası eylemlerinden pişmanlık duymak yaşamını kurtarmaktır. / Adaletsizlik eden kişi adaletsizliğe uğrayan kişiden daha mutsuzdur. / İnceliksiz davranışa dingilikle katlanabilmek gönül yüceliğidir. / Yasaya, yetkeye, daha yaşlıya öncelik vermek görev duygusuna sahip olmaktır. / Sizin için değersiz olan birinin sizi yönetmesi sıkıcıdır. / Zenginliklere kesin olarak egemen olan birinin sizi yönetmesi sıkıcıdır.. / Zenginliklere kesin olarak egemen olan kişi iyi insan olamaz. / İnandırma yolunda söz altından daha ağırdır. / Akıllı olduğuna inanmış birini akıllı kılmaya çalışmak boşa vakit harcamaktır. / Birçok insan akıllılığın ne olduğunu bilmediği halde akıllıca bir yaşam sürdürür. / Kalabalıklar mutsuzluk içinde bilgeleşir. / Konuşmaya değil eylemde bulunmaya ve erdemli davranmaya harcamalıyız tüm çabamızı. / İyiyi tanımak

için ve iyiye ulaşmaya çalışmak için doğanın bir armağanı gerekir. / Hayvanın iyisi beden yeteneğiyle, insanın iyisi kişilik yüceliğiyle kendini belli eder. / Doğru düşünenlerin umutları gerçekleşebilir umutlardır, kafasızların umutları gerçekleşmez umutlardır. / İnsan bilgiye ve erdeme ancak onları iyice inceledikten sonra ulaşabilir. / İnsan başkasının yanlışlarıyla alay edeceğine kendi yanlışlarıyla alay etmelidir. / Çok dengeli bir kişilik yapısına sahip olmak, aynı zamanda düzgün bir yaşam sürdürmek demektir. / Adaletsizlik etmemek iyidir ama yetmez, adaletsizlik etmeyi istememek de gerekir. / İyi eylemleri övmek güzeldir; çünkü kirli çarşafları ortaya dökmek dolapçının ve yalancının işidir. / Çok düşünmek ve az bilmek, işte budur yapılması gereken. / Yapmadan önce düşünmek yaptıktan sonra yanmaktan iyidir. / Her kişiye güvenme, yalnız denediğin kişiye güven. Her kişiye güvenmek basitliktir, yalnız denediğin kişiye güvenmek erdem. / Tutup tutmayacağımız insan yalnız eylemleriyle değil, aynı zamanda eğilimleriyle kendini belli eder. / İyi ve doğru bütün insanlar için benzer şeylerdir, hoş insana göre değişir. / Aşırı arzulamak çocuk gibi davranmaktır, büyük adam gibi davranmak değildir. / Vakitsiz arzular tiksintiye yol açar. / Bir şeyi çok arzulamak başka şeyler karşısında ruhunu köreltmektir. / Arzu aşırılığa düşmeden güzele yönelirse doğrudur. / Herhangi bir yararlılığı içermeyen her zevkten kaçın. / Akıldan yoksun insanlar için yönetilmek yönetmekten iyidir. / Ahmakları söz değil mutsuzluk adam eder. / Zekaya dayanmayan ün ve zenginlikler ünlerin ve zenginliklerin en sakatıdır. / Dünyalık edinmek yararsız değildir, ama dünyalığı adaletsizce elde etmek kötünün de kötüsüdür. / Kötülere öykünmek de iyilere öykünmemek de kötüdür; iyilere öykünmek istememek en kötüsü. / Başkasının işi için başını derde sokmak ve kendi işini askıda bırakmak yanlıştır. / Sürekli sakınıklık bizi işlerimizi iyi yapmaktan engeller. / Aldatıcılar ve ikiyüzlüler her şeyi sözde yaparlar, eylemde hiç bir şey yapmazlar. / İyiyi bilmemek bize yanlışlar yaptırır. / Utanılası bir biçimde eylemde bulunan kişi önce kendinden utanmalıdır. / Aralıksız tersleşmek ve gevezelik etmek gerekeni

öğrenmeye doğal olarak yeteneksiz olduğunu göstermektir. / Hiç bir şey dinlemek istemeden boyuna konuşmak bir çeşit oburluktur. / Kıskanç kişi düşmanına haksızlık eder gibi haksızlık eder kendine. / Düşmanımız bizi adaletsizlik karşısında bırakan değil bile bile adaletsizlik eden kişidir. / Yakınlar arasındaki düşmanlık yabancılar arasındaki düşmanlıktan daha korkunçtur. / İnsanlar karşısında kuşkulu olma, sakınık ve kesin ol. / İyilik ederken iyilik ettiğin kişinin kalleş olmamasına ve iyiliğini nankörlükle ödememesine dikkat et. / Tam sırasında yaptığın küçük yardımlar yardımı alan kişilerin gözünde en değerli yardımlardır. / İyilikçi insan iyiliğinin karşılığını bekleyen insan değil, kendiliğinden iyilik yapan insandır. / Bize dost görünen birçok kişi gerçekte dost değildir, bize düşman görünen birçok kişi de gerçekte düşman değildir. / Tek akıllı insanın dostluğu birçok akılsız insanın dostluğundan daha iyidir. / Neye yarar yaşamak bir tek dostumuz yoksa. / Birçok kişi zenginken yoksul olan dostundan yüz çevirir. / Kimseyi sevmemek bence kimsece sevilmemektir. / Hem şakalaşmayı hem ciddi konuşmayı bilen yaşlı kişi ne tatlı kişidir. / Beden güzelliği hayvanlara yaraşır bir üstünlüktür, zeka beden güzelliğini yüceltmiyorsa. / Mutluyken dost bulmak kolaydır, mutsuzken dost bulmak alabildiğine zor. / Değil mi ki insanız, insanlığın mutsuzluklarına gülmememiz, üzülmememiz gerekir. / İyiyi arıyorsak, zor ulaşırız iyiye; kötülük aramasak da kolayca gelir bulur bizi. / Alay etmeyi bilen kişiler yapıları gereği dostluğa pek yatkın olmayan kişilerdir. / Bir kadın tarafından yönetilmek bir erkek için alçalmanın en kötüsüdür. / Akılsız insanları översek onlara çok haksızlık etmiş oluruz. / Biz kendimizi övmeyelim, bizi başkası övsün, daha iyi. / Aldığın övgülerin temelini iyi kavrayamıyorsan bu övgüleri pohpohlama diye değerlendir. / Gerçekte hiç bir şey bilmiyoruz, çünkü doğru uçurumun dibindedir. / Tek insan bütün insanlar gibi, bütün insanlar tek insan gibi olacak. / Söz eylemin gölgesidir. / Domuzlar çöplükte yatmaktan hoşlanırlar. / Kendi içine bir göz atarsan, orada her türlü yıkıcı tutkulardan meydana gelen bir hücre ve bir hazine bulur-

sun. / İnsanın komşularına yaranmak istemesi onursuzluktur. / Önemli noktalarda öbür canlı varlıkların öğrencilerinden başka bir şey değiliz; örmek ve yakalamakta örümceği, ev yaparken kırlangıcı, şarkı söylediğimiz zaman da kuşları —kuğuyu ve bülbülü— öykünüyoruz. / Eğitim mutlu insanlar için bir takı, mutsuz insanlar için bir sığınaktır. / Bilgili insanların umutları bilgisiz insanların zenginliğinden daha değerlidir. Düşüncelerde uyum dostluğu doğurur. / İnsan için ruhun dinginliği hazlar karşısında ılımlı kalmaya, yaşayış biçiminde ölçülü olmaya bağlıdır. Yetersizlik ve aşırılık genellikle can sıkıcı değişikliklere yol açar ve ruhta büyük karışıklıklar doğurur. Bu katı değişikliklerle sarsılmış bulunan ruhlar dengelerini ve dinginliklerini yitirirler. Zihnimizi olağana yöneltmeliyiz ve şimdiyle yetinmeliyiz, arzulanan ve hayran olunan şeye pek yer vermemeliyiz ve dönüp o şeyi düşünmemeliyiz. Tersine, mutsuzların yaşamını gözönüne almalıyız, onların acılı yoksulluklarını düşünmeliyiz; şimdiki durumumuz ve varlıklılığımız gözümüze önemli ve istenir görünecektir, o zaman; o zaman artık daha çok arzulamayı istemeyiz, artık zihnimizi bulandıran durumdan uzaklaşmış oluruz. Zenginlere, başkalarının mutlu bildiği kişilere hayran olan ve aklını bir an bile onlardan ayırmayan kişi, yasaların önerilerine karşı eylemde bulunma isteğine kapılacak, her zaman yeni yollar düşünmekten, yeni girişimlerde bulunmaktan engellenecektir. Bizim olmayan şeyi arzulamaktan kaçınmalı, sahip olduğumuz şeyle yetinmeli, yaşamımızı çok yoksul kişilerin yaşamıyla karşılaştırmalı, onların çektiklerini düşünerek kendimizi mutlu saymalıyız. Böylece onlardan daha mutlu olduğumuzu düşünecek ve gerçekten onlardan daha mutlu olacağız. Bu bakış biçimini benimsersek dinginlik içinde yaşarız, arzu, kıskançlık, kin gibi kötülüklerden de uzak kalırız. / Büyük sevinçler büyük yapıtların gözlemlenmesinden doğar. / Uyumlu olan ve güzellikleriyle bizi kendilerine baktıran yontuların yürekleri yoktur. / Yanılgılarımızı unuta unuta gözüpek oluruz. / Ahmaklar varlıklılığın yararlarına yönelirler. / Ahmaklar yaşamdan tiksinir gibi yaparak ölüm korkusu içinde yaşamak isterler. / Ahmaklar yaşamdan en ufak bir

sevinç duymaksızın yaşarlar. / Ahmaklar uzun yaşamak ister, bu uzun yaşamdan hiç bir tad alamadan. / Ahmaklar kendilerini aşan şeyleri isterler ama kendilerini aşan şeylerden daha yararlı da olsa ellerinin altındaki şeyleri çürçar ederler. / Ahmaklar yaşamları boyunca kimseyi sevindirmezler. / Ahmaklar yaşamak isterler, ihtiyarlıktan korkacaklarına ölümden korkalar. / Kendi kendinin efendisi olan baba,çocuğuna en güzel örnek olur. / Gündüz uyuyanların ya bedenleri hastadır ya ruhları karışıktır, ya tembellikleri baskındır, ya eğitimleri azdır. / Yürekli kişi yalnız düşmanlarını yenen kişi değildir, aynı zamanda arzularını yenen kişidir. Kimileri kentlerin efendisi ve kadınların kölesi olurlar. / Az bulunur hazlar en güçlü hazlardır. / İnsanlar birbirlerine haksızlık etmeselerdi yasalar bireylerin diledikleri gibi yaşamalarını engellemeyecekti. Demek ki uyumsuzluğu yaratan arzudur. / Bilge kişi için her yer birdir, onurlu bir ruhun yurdu tüm evrendir. / İç savaş her iki yanı da yıkar, bu savaşta yenenler de yenilenler de yıkımlarını bulurlar. / Halkın yararını birinci sıraya koymak gerekir, sitenin iyi yönetilebilmesi için. Sitede kavgalar ölçüyü aşmamalı, tek tek insanların gücü kamu yararını sarsmamalıdır. İyi yönetilen site büyük bir hazinedir. Orada her şey vardır. Onun koruyuculuğu her şeyi korur, yıkımıyla her şey yıkılır. / Adalet gerekeni yapmaya, adaletsizlik gerekeni yapmamaya ve gerekenden kaçınmaya dayanır. / Elini ayağını kullanır gibi kullan kölelerini, kimini şu iş için kimini bu iş için. / Sevilen kadın aşkın sevimsiz yanlarını giderir. / Sakınımsız ve düşüncesiz eylemlere daha yatkındır kadın. / Beden hastalıkları gibi aile hastalıkları ve yaşam hastalıkları vardır. / Yoksulluğa sabırla katlanmak kendine söz geçirebilen kişinin işidir. / Güç ve güzellik gençliğin ayrıcalılığıdır, yaşlılık ılımlılığın arzulara yayılmasıdır.

Çeviren:
AFŞAR TİMUÇİN

Lucien Goldmann

KANT FELSEFESİNE GİRİŞ

G İ R İ Ş

I

Bugün okuyucuya «Kant düşüncesinde insanın ve insan toplumunun yeri» konulu bir inceleme sunarken, sanırım birçok yanlış anlaşılmayı göze almak gerekecek. Okuyucu, başlığın anlamına kapılıp, ikincil bir sorun üzerine azçok bilgece bir yapıt bekleyebilir. Uzmanların çoğu, bugüne kadar Kant'ı tam bir bilgi kuramcısı, ayrıca sistemli bir «değerler» filozofu saydılar; bu filozof bazı kısa çalışmalarında «Fransız devrimi» üzerine, «bozulmayan barış» üzerine, «evrensel toplum» üzerine, v.b. görüşlerini ortaya koymuştu; bu filozof için bu tür sorunlar, felsefi etkinliğin yanıbaşında, dolaylı sorunlardır. Kant'ın «toplumsal sorunlar» üzerine ya da «tarih felsefesinin sorunları» üzerine yaptığı incelemelerin belli bir yararı olduğu kabul ediliyordu elbette, çünkü bir büyük adamın bu sorunlar üzerine ne düşündüğünü bilmek her zaman ilgi çekici görünüyordu, ama bu zorunlara bir büyük fizikçinin ya da herhangi bir uzman araştırıcının, örneğin bir Einstein'ın, bir Planck'ın bugünkü toplumsal ve siyasal sorunlar üzerine çalışmaları kadar önem verilmekteydi. Bütün bunlar bilgeliğin alanına, giderek siyasal tartışmanın alanına girmekteydi, felsefenin alanına hiç mi hiç girmiyordu.

Bu görüş açısıyla bizim görüş açımız arasındaki karşıtlığı belirleyebilmek için, yalnızca Kant düşüncesinin temelinde değil, ama bütün modern felsefenin temelinde bulduğumuz «insan ve insan topluluğu» konusunu *gün ışığına çıkarmak* istiyoruz. Biz burada ne bilgece bir çalışma ne de bir dilbilim çalışması yapıyoruz —metinlerin ve olguların tam bilgisi her ciddi çalışmanın tam koşulu olmakla bir-

likte— ama insanın ve felsefenin başlıca sorunları üzerine bir çalışma yapıyoruz. Burada, çeşitli felsefe sistemlerinin bilgi kuramı, ahlak, tarih sorunları karşısında tam anlamıyla açık ve anlaşılır olmasını sağlayan çıkış noktasını bulmak sözkonusu bizim için. *Kant'cı dilde metafizik diye adlandırılan şeyi bulmak sözkonusu.*

Bu tutumu gerçekleştirebilmek için, daha en başta, ileri sonuçlara yönelmeden önce, en kanıtlayıcı tanıklığa, Kant'ın kendi tanıklığına bazvurabiliriz.

Kant, *Antropoloji*'nin başlarında, «Bencillik üzerine» adlı bölümde üç türlü bencillik ayırır, bu üç türlü bencilliği yapıtın bütününde ele alıp inceler. «Bencillik üç ayrı gerekirlik ortaya koyar; anlık gerekirliği, beğeni gerekirliği, pratik yarar gerekirliği. Yani bencillik mantıksal, estetik ya da pratik olabilir» (1). Bu üç biçimi ardarda inceledikten sonra şu sonuca varır: «Bencilliğe karşıt olarak *çoğulculuk* konabilir; çoğulculuk, kendini kendinde evreni içeren bir varlık gibi görmemeye ve buna göre davranmamaya, ama kendini dünyanın basit bir üyesi gibi görmeye ve buna göre davranmaya dayanan bir düşünce biçimidir. Bu da antropolojinin bir bölümünü meydana getirir. Çünkü aynı ayrım metafizik kavramlar açısından yapıldığı zaman, bizim burada ele alacağımız bilimin alanı dışında kalır tümüyle. Demek ki, düşünen bir varlık olarak kendi varoluşumun dışında bir varlıklar bütününün, benimle topluluk halinde yaşayan (ve evren diye adlandırılan) bir varlıklar bütününün varoluşunu kabul etmem için nedenler bulunup bulunmadığını bilmem sözkonusu olduğu zaman ortaya antropolojik bir sorun değil, ama yalnızca metafizik bir sorun çıkar.» (2).

Burada yazarın gerçekten ortaya koyduğu şeyler dışına taşmamaya çalışırken, sanırım gene de bu alıntıdan iki fikir çıkarabiliriz:

1. Kant'da, «insanın ve insan tolumunun» sorunu ola-

(1) Kant, **Bütün yapıtları**, cilt VII, s. 128.

(2) Kant, **Bütün yapıtları**, cilt VII, s. 130.

rak bencilliğin üç yönü, mantıksal, estetik ve pratik yönü, üç *Eleştiri*'ye karşılıktır tam tamına (3).

2. Bencilliğin bu üç biçiminin incelenmesi, özellikle insan ve «onunla topluluk halinde yaşayan (ve evren diye adlandırılan) bir öbür varlıklar bütünü» arasındaki ilişkilerin incelenmesi iki bölümlüdür; birincisi, *antropoloji* alanının incelenmesidir (biz bugün buna toplumbilim alanının incelenmesi deriz), öbürü de *metafizik* alanının incelenmesidir.

Şunu kanıtlamaya çalışacağız; insanla topluluk arasındaki ilişkiler sorunu, Kant'ın metafizik diye adlandırdığı ve bizim daha güvenilir olsun diye felsefe dediğimiz şeyin temel sorunudur.

Bu iki noktanın dışında, bundan böyle ele almak istediğimiz bir üçüncü nokta var: *evren* ve *bütünsellik* kavramları Kant'cı düşüncede *insan topluluğu* kavramına sıkı sıkıya bağlıdır.

Kant düşüncesinde insan topluluğu fikrinin nasıl bir tutarlılıkla ortaya konduğunu kanıtlamak için, *Antropoloji* ancak yaşlılık döneminde yayımlanmış olduğuna göre, eleştirici felsefenin oluşum dönemiyle ilgili bir alıntıyı burada vermek istiyoruz. Bu alıntı *bir öngörürün düşleri*'nden alınmıştır; biz gerçekte yapıtın birinci bölümünün ikinci parçasını buraya tümüyle almak isterdik, burada ruhlar topluluğu fikri, sonraki düşünülür dünya fikrinin bir öntasarımıdır ve hemen hemen her satırda yer alır; bununla birlikte biz şimdi, yapıt Moses Mendelssohn'a gönderildiğinde yapıta eklenen mektuptan iki bölüm almakla yetineceğiz.

«Sanırım, işin özü, sorunun ögelerini araştırmaktır; *ruh, evrende, maddi özlerde olduğu kadar kendi türünden öbür şeylerle nasıl bulunmaktadır?»*(4). Az ileride şöyle der: «Şimdi uyarlılıktan ya da tanrısal amaçlardan çıkarılmış kanıtları bir yana bırakırsak ve ruhun evrensel uzamda hem maddeyle ilişkileri içinde, hem de kendisiyle aynı yapıda olan

---

(3) «Mantıksal» burada «kuramsal» anlamındadır.

(4) Moses Mendelssohn'a mektup (8 nisan 1766).

özlerle ilişkileri içinre nasıl varolduğunu bilebilmek için ruhun yapısı üzerine yeterli bir bilgiye kendi deneylerimizden giderek sahip olup olamayacağımızı düşünürsek, o zaman doğumun (metafizik anlamda), yaşamın ve ölümün hiç bir zaman akılla kavranılamayacak şeyler olduğunu görürüz.»

Elbette derinlikli bir çalışma Kant düşüncesinde insan topluluğu sorunununun iki yüzünü de, toplumbilimsel-antropolojik yüzünü de felsefi-metafizik yüzünü de ele almak zorundadır. Ama sorunun birinci yüzü birçok yapıtta incelendi, oysa ikinci yüzü, bildiğimiz kadarıyla, bugün hemen hemen unutulmuş olan iki değerli kitapta parçalı ve dolaylı bir biçimde ele alındı yalnız (5).

Belki de okur çoğunluğunca beklenilenin tersine, kendimizi sorunun özünde sınırlandırmak üzere, Kant'ın toplumbilimsel ve siyasal yazılarını bile bile bir yana bırakacağız ve dikkatimizi onun tam anlamında «felsefi» yazıları üzerinde, özellikle üç eleştiri üzerinde ve filozofun ölümünden sonra yayımlanan yapıtlarının ilgili bölümleri üzerinde toplayacağız. Gene de şunu belirtmemiz uygun olacak: Bu iki grup yazı arasına kesin bir ayırıcı çizgi çekmek olanaksızdır, öte yandan toplumbilimsel ve siyasal yazıları içinde çok ilgi çekici bölümler, hatta bazen öngörüyle yazılmış bölümler vardır; ama bağlandığımız çerçeveyi aşmak istemediğimiz için burada onlardan alıntılar yapmayacağız.(6)

---

(5) E. Lask, **Fichtes Idealismus und die Geschichte, Bütün yapıtları,** cilt I, Tübingen 1923, ve G. Lukacs, **Geschichte und Klassenbewusstsein,** Berlin, 1923.

(6) Örnek olmak üzere, çok az bilinen, bununla birlikte özellikle güncel olan iki bölümü buraya almakla yetineceğiz; bu bölümlerde Kant doğmakta olan alman ulusçuluğunun tehlikelerinden sözeder: «Ulusal gururu önermek alman ruhuna uygun düşmemiştir, hiç değilse bugüne kadar. Böyle bir gurura sahip olmamak ve aynı zamanda kendi değerlerinden çok başka halkların değerlerini tanımak tam tamına onun meziyetlerine uyan bir özelliktir» (**Bütün yapıtları,** cilt XV, no. 1351). «Alman ulusallık ruhu. Halkların bir-

II

Konuyu ortaya koyma yöntemimize gelince, bunda da iki yanlış anlaşılma olabilir. Önerdiğimiz sorunları yalnızca bilgi kuramı, ahlak ve estetik alanında kalarak, deneyimsel ve özellikle toplumbilimsel tüm başvurmalardan kaçınarak işleyebilirdik. Kant'ın üç eleştirisinde başvurduğu ve günümüzde Lask'ın az önce adını andığımız yapıtında, Alman ülkücülüğünün en başarılı incelemelerinden biri olan yapıtında yararlandığı yöntemi kullandığımız ölçüde yapıtımız bilgece bir yapıt olacaktı ve üniversite geleneğine uygun düşecekti.

Bununla birlikte, toplumbilime hiç sakınmadan başvurmaya karar verdiysek, sorunu aydınlatmaya katkısı olabilecek şeyin hiç bir yanını dışta bırakmamak gerektiğine inandığımızdandır ve hem de çağdaş felsefenin bazı ürünlerine tepki *olmak içindir;* çağdaş düşüncenin bazı ürünlerinde sorunların ele alındığı «metafizik» üslup bize bü-

---

birine karışmayışı tanrı inayetinin bir eğilimidir, ama halklar nefret ettirici bir gücün etkisi altında birbirleriyle çatışmaya girerler, *ulusal gurur ve ulusal kin* ulusların birbirlerinden ayrılması için gereklidir. Bu yüzden bir halk öbür halklardan önce kendi halkını sever: ya dinden ötürü olur bu, o zaman Yahudiler ve Türkler gibi bütün halkların kötü olduğuna inanmaktadır; ya da bazen zeki olmayı kendi tekelinde görerek, bütün öbür halkları beceriksiz ve cahil sayar, bazen cesur olmayı kendi tekelinde görerek bütün öbür halkların kendisinden korkmakta olduğuna inanır, bazen de özgür olmayı kendi tekelinde görerek, öbür halkların köle olduğuna inanır. Hükümetler bu çılgınlığa bayılırlar. Dünyayı düzenleme **mekanizma**'sıdır bu, bizi bağlar ve ayırır. Bununla birlikte, akıl bize şu yasayı yazdırır: içgüdüler, kör olduklarından, hayvanlıkla ilgili olan yanımızı iyi yönetirler, ama yerlerini aklın kurallarına bırakmak zorundadırlar. Bu yüzden, bu ulusal çılgınlık atılmalı, yerine yurtseverlik ve evrensellik getirilmelidir» (**Bütün yapıtları,** cilt XV, no. 1353).

yük ölçüde karanlıklaştırıcı ve aynı zamanda etkileri ve yakınlıkları silici görünmektedir.

Bunun için önemli bir örnek vermek, işlediğimiz konuyla da ilgisi olan bir örnek vermek yetecektir. Son yıllarda çıkan çok ünlü yapıtlardan birinden, Martin Heidegger'in *Sein und Zeit*'ından (Varlık ve Zaman) sözetmek istiyorum. Büyük ölçüde Lask'la ve özellikle de Lukacs'ın *Geschichte und Klassenbewusstsein*'ıyla (Tarih ve Sınıf Bilinci) bir tartışma ortaya koyduğunu gözönünde tutmadan bu kitabı anlama olanağı yoktur. Lucaks'ın yapıtında felsefe, toplumbilim ve siyaset hemen hemen ayrılmaz bir biçimde birbirine karışmış olduğu halde, Heidegger bütün tartışmayı «metafizik» plana indirgemiştir.

Çağdaş düşünceyle ilgili bir tarihçi bu ilişkileri bilmediği ve 1914 - 1919 arasındak siyasal yaşamın Heidelberg'deki yeniler çevresi(7) diye andlandırdığımız çevre üzerindeki etkisini gözden uzak tuttuğu zaman varoluşçuluğu anlamayacak ve varoluşçuluğun kökeni üzerine ne olursa olsun yanlış şeyler düşünecektir.

Bu olguları Lask'tan, Lukacs'dan ve Heidegger'den sık

---

(7) Heidelberg'deki yeniler çevresini eskiler çevresinden ayırmalıyız (Windelband, Rickert).
Görünüşte bu çevrenin ruhu olan Lask, 1915'te, savaşta öldü. Rickert'in anış makalelerinden çıkardığımıza göre, Lask cepheye biraz da isteği dışında gitmişti. Belki de, «doğru bilinç»e, «gerçek yaşam»a doğru oluşan bir evrim Lask'ı ve Lukacs'ı «eylem»e, «toplum»a yöneltmişti. Biri, yurtçu ve ulusçu topluma yönelmişti, öbürü sınıfsal devrim toplumuna yönelmişti. Lask bunu yaşamıyla ödedi, Lukacs da felsefede uzun bir *suskunluk* dönemine girdi, bu suskunluğun dışına birkaç yıl önce çıkmış bulunuyor. Buna karşılık Heidegger «ontoloji»ye yöneldi, bunaltı filozofu, «ölüme doğru yaşam» filozofu, çöken bir toplumun en ünlü düşünürü oldu. Lask'la ilgili olarak, Rickert'in anış *makalelerine* bakınız, bu makaleler **Bütün yapıtları** adlı kitaba önsöz olarak konmuştur (Tübingen, 1923). Lukacs'la ilgili olarak da **Kant-Studien** dergisine (1918) bakınız.

sık sözedeceğimiz için konu ettik daha çok; bunların karşılıklı ilişkilerini tanımak okur için biraz olsun önemlidir.

III

Kullanacağımız toplumbilim terimlerinin en önemlisi, klasik burjuva düşüncesidir, bir de ona karşılık olan felsefe. «Burjuva» sözcüğünün burada toplumsal bir anlamı vardır ve bu sözcük hiç bir değer yargısı göstermemektedir. XI. ve XII. yüzyıllarda kentlerin doğuşu gibi, modern ulusal devletlerin doğuşu gibi, Rönesans kültürü gibi, İngiltere, Fransa ve Almanya'da v.b. klasik felsefenin ve edebiyatın gelişimi gibi, özellikle de modern düşüncenin iki temel değerinin, *özgürlük*'ün ve birey olarak *insan*'ın oluşmasına kadarki sürekli ve kesintisiz bilinçlenme gibi ilk bakışta çok değişik görünen olguları biraraya getiren yakınlığı belirterek XVII. ve XVIII. yüzyıl batı uygarlığını ve düşüncesini temel noktalarında ortaya koyan bir deyime gereksinmemiz var.

En genel tarihsel ve toplumbilimsel araştırma, bütün bu olgularda ortak olan tek ögenin Tiers-Etat(8) ve burjuvazi tarafından ortaya konan yaratılar olduğunu göstermeye yeter. Kant düşüncesini, bu düşüncenin önceki filozoflarla, Descartes, Leibniz, Hume'la ilişkilerini, getirdiği temel yeniliği, Fichte, Schelling, Hegel'le olan sonraki gelişimini, modern felsefeye, Bergson'a, Lukacs'a, Heidegger'e,, Sartre'a kadarki gelişimini anlamak istiyorsak şu noktadan yola çıkmalıyız: Kant da, Kant'ı kesin olarak etkilemiş düdüşünürler de, temel değerleri yalnızca birey ve özgürlük olan klasik burjuva düşüncesine bağlıydılar.

Kant'da bireyci klasik burjuva kültürünün en derin ve en ileri düşünürünü bulacağız; Kant bu kültürün sınırlarını apaçık görmüş, bununla birlikte bu sınırları tam olarak aşamamıştı. Gene de, Kant, bu açkıgörürlüğüyle, yeni bir felsefi kategoriye doğru, *evren, Bütün* kategorisine doğru ilk adımı atabilmiş ve modern felsefenin sonraki gelişimlerine ulaşabilmesi için yol açmıştır.

---

(8) Fransa'da soylu ve rahip sınıfının dışında kalanlara verilen ad. (Ç.N.)

Ayrıca Kant, göreceğimiz gibi, burjuva düşüncesinde *tarihdışı* olan şeyi biliyordu, özgürlük denen sonsuz insani değerin bilincindeydi (ciddi yanlış anlamalardan kaçınmak için bunu her zaman gözönünde tutmak gerekir); duygu ve sezgi gizemciliğine karşı, özgürlüğü bütün gücüyle savunmuş, Bergson'un, Scheler'in v.b. gelişinden yüz yıl önce bu gizemciliğin tehlikelerini görmüş ve ustaca ortaya koymuştu(9).

Elbette her şeyi «klasik burjuvazi» terimi altında biraraya getirmeye ne hakkımız var ne de eğilimimiz. Burada sözünü edeceğimiz düşünürler arasında, ülkeye göre, çağa göre, bireye göre köklü ayrılıklar vardır, bu ayrılıklar her birinin yapıtında özgül olan şeyi ortaya koymaktadır tam tamına; bizim için belirlenmesi sözkonusu olan da bu özgül ögelerdir. Ama biz bu özgül ögeleri, ancak düşüncelerinin temeli olarak onlarda ortak olan şeyin içinde bulabileceğimize inanıyoruz. Bu yüzden, bize göre, konuyu her türlü toplumbilimsel ayrıştırmanın dışında «tam anlamında metafizik» bir biçimde ele almak pek aydınlık bir iş olmayacaktır, bundan kaçınmak gerekir.

IV

Bir nokta daha; yapıtımızın amacı Kant felsefesine bir *giriş* yapmaktır, yoksa bu felsefenin ayrıntılı bir açıklamasını yapmak değil. Her şeyden önce, gözden uzak tutulduğunu ya da yeni —Kant'çıların yorumuyla bozulduğunu sandığımız noktaları göstermek istiyoruz, bu noktalara gerçek anlamlarını vermeye çalışacağız. Bu arada şunu da ekleyelim: Kant'cı düşüncenin bazı ögelerine Kant'ın verdiğinden daha değişik bir değer ve daha değişik bir önem verdik. Çünkü bunları sonraki felsefi gelişimin ışığı altında inceledik.

Bununla birlikte Kant ruhuna bağlı kaldığımızı sanıyoruz. Kant çömezlerinden felsefi okumayı dar ve sınırlı bir dilbilimle karıştırmamalarını birçok defa istemişti.

---

(9) **Düşünceye yönelmek ne demektir?, Bütün yapıtları,** cilt VIII s. 131.

BİRİNCİ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK FELSEFE VE BATI BURJUVAZİSİ

I

Felsefi bir yapıta büyük ölçüde deneysel ve toplumbilimsel bir bölümle başlamak her zaman atılganlık gibi görünür. Biz ayrıca Almanların «düşünce toplumbilimi» diye adlandırdığı şey üzerine, bir başka deyişle düşünce ürünlerinin toplumbilimsel yorumu üzerine bazı öncesel düşünceleri ortaya koymanın yararlı olacağına inanıyoruz.

Bu terim, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda çok tutuldu. O elbette okuyucuya, o dönemde adı çok geçen yazarları, özellikle Max Scheler, György Lukacs ve Karl Mannheim'ı hatırlatmaktadır. Az çok açık ya da kapalı bir biçimde tarihsel maddecilikten esinlenen bu yazarlar(10) düşünce tarihini ilgilendiren ayrıntı sorunlar üzerine birçok değerli yapıt ortaya koydular. Ama György Lukacs dışında hiçbiri gerçek felsefi sorunlar üzerinde durmadı. Bize göre Lukacs, felsefi düşüncenin temel ögelerini toplumbilim açısından ayrıştırmayı deneyen ilk filozoftur. Yapıtımızın amacı hiç değilse bazı bakımlardan bu olduğuna göre, böyle bir girişimin ne ölçüde doğrulanır olduğunu ya da olasılık taşıdığını düşünmemiz gerekir.

Her felsefi düşünce, insan varlığında sürekli ve değişmez bir yan bulunduğu konutundan yola çıkar; bu yanın araştırılması tam tamına felsefenin başlıca çabasını meydana getirir. Bu çıkış noktası bir *nesnel doğru*'nun varlığını gerektirir.

İyi ama toplumbilimsel yorum, her türlü bilgiyi tarihsel ve toplumsal koşullara bağladığı ölçüde bu nesnel gerçeği yadsımış, modern ve bilimsel bir biçimde eski göreciliğe dönmüş olur. Bu iki görüş arasında çelişki yok mu?

(10) Özellikle Karl Mannheim, bağımsız görme isteğine rağmen, Marx'a ve Lukacs'a büyük ölçüde bağımlı kalır. Özellikle en ünlü yapıtı **İdeoloji ve Ütopya**'ya bakınız.

Hem felsefe yapmak hem de «düşünce toplumbilimi»nin doğruluğunu benimsemek olacak iş mi?

Ne olursa olsun, bu sorular ortaya atılmalıdır.

Biz gene de «düşünce toplumbilimi»nde bir çelişki bulunmadığı inancındayız. Çünkü, zamandan ve uzamdan az çok bağımsız bir tek nesnel felsefi doğru bulunsa bile, bu doğruyu *tanıma olanağı* düşünürün yaşadığı toplumsal koşulların bilinmesine bağlıdır. Birey kendi hesabına durumunu değiştirse ve görüş açısını genişletse de, bütün bir toplumsal topluluğun, bir ulusun, bir sınıfın v.b. bunu yapması çok zor, hatta olanaksızdır.

Bize, düşünsel alanda toplumsal toplulukların değil de bireyin sözkonusu olduğunu söyleyip karşı çıkanlar olabilir.

Ama böylesine kesin bir görüş benimsenebilir mi? Sanmıyoruz. Çünkü düşünceleri —bu düşünceler ne kadar doğru olursa olsun— içinde yaşadığı bütün toplulukların toplumsal çıkarlarıyla ve varoluş koşullarıyla çatışan biri, «özgün» bir yalnız olarak kalmaya mahkumdur. O belki dehadır, ama bu trajik ve anlaşılmaz deha insanlarla birlik ve ilişki kuramadığı için sönüp gider çok kere.

Kim bilir, düşünceleri bize kadar ulaşmamış kaç deha yaşamıştır geçmişte; onları tanımamamızın tek nedeni, bu düşüncelerin hiç bir etki yaratamamış, hiç bir iz bırakmamış olmasıdır.

Gerçek büyük düşünür, herhangi bir toplumsal topluluğun çıkarlarından ve durumundan giderek, *olası olan* (11) en çok doğruya ulaşmayı ve onu gerçek bir yaygınlık ve etkililikle formülleştirmeyi başaran kişidir. Çünkü genel olarak düşünce dünyasında olduğu gibi, felsefede de, insanın varoluşunu dönüştürecek katkılarda bulunan önemlidir. *İnsanın varoluşu* bir yalnızın değil, bir *topluluk*'un ve bu

---

(11) Terim açıklaması: **olası olan** en büyük bilgi şu anlama gelir: düşünür, topluluğun önünde bulunmalı, ona gideceği yolu göstermelidir, topluluk üyelerinin gerçek ve deneysel düşüncesine uyarlanıp kalmamalıdır. «Gerçek» bilinçle «olası» bilinç arasında Lukacs'ın yaptığı ayrıma bakınız.

topluluk içindeki *kişi*'nin varoluşudur; bunlar birbirinden ayrılmaz.

Bu yüzden, geçmişteki bir felsefe sistemini incelemek isteyen her çalışma her şeyden önce bu sistemin temel ögelerini insanların yaşadığı toplumsal koşullara, sistemin de doğup geliştiği insan ortamının toplumsal koşullarına bağlayan ilişkileri gözönünde tutmak zorundadır. Hatta bazen bu çalışmamızda olduğu gibi, toplumbilimsel inceleme yalnızca şematik ve genel bir biçimde yapılabilse de.

II

Kant'ın dünya görüşü daha kendi zamanında Alman burjuvazisini en iyi temsil eden felsefe sistemi olarak kabul ediliyordu. Hegel dönemindeki kesintiyi saymazsak günümüze kadar hep böyle kabul edildi.

Hemen hemen bütün büyük Alman düşünürleri, Kant' çı olmasalar bile Kant'dan yola çıkarlar ve onun düşünceleri karşısında aydınlık bir duruma kavuşmak gereğini duyarlar. Ficte'yi, Hegel'i ve günümüzde Lask'ı, Lukacs'ı, Heidegger'i düşünmek yeter.

Kant sisteminin hangi toplumsal koşullar içinde oluştuğunu inceleyerek çalışmamıza başlamak istiyorsak, önce genel olarak avrupa burjuvazisinin doğuşunu ve evrimini, sonra da özel olarak alman burjuvazisinin doğuşunu ve evrimini ele almalıyız.

XII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar avrupa burjuvazisinin dünya görüşü şu temel kavrama dayanıyordu; bütün kavramların anası olan *özgürlük* kavramına.

«Kentin havası insanı özgür kılar.» Feodal toplum içinde güçlükle gelişen küçük kentler bu ilkeyi uyguladı ve *özgürlük* fransız burjuvazisinin bütün dünyaya ateşli sözlerle ilan ettiği «İnsan Hakları Bildirisi»nin ilk sözcüğü oldu.

Elbette avrupa burjuvazisi tarihsel akışı içinde açıktan açığa özgürlüğe aykırı davranışlarda bulundu sık sık çünkü mutlakyönetimi avrupa burjuvazisi yarattı. Tiers-Etat'nın desteği olmadan mutlakyönetimin ayakta kalması düşünülemezdi. Ama bütün bunlar feodaliteye karşı yürü-

tülen savaşın geçici tarihsel zorunluluklarıydı ve bu yüzden burjuvazinin ideologlarına göre hiç de aykırı bir yönleri yoktu.

Burjuvazinin dünya görüşünü kuran ikinci temel öge *bireycilik*'di. Zaten bireycilik aşırı bir özgürlüğün öbür yüzüdür; çünkü birey bütün bağlarından kurtulmuş ve yalnızca benzerlerinin özgürlüğünü çiğnememek zorunluluğuyla sınırlanmış insandır.

En sonra, özgürlüğün ve bireyciliğin sonucu olarak, onların yanında bir de *yasal eşitlik*'i saymak gerek, çünkü ayrıcalılıkların bulunduğu yerde birey tam özgür değildir.

Özgürlük, bireycilik, yasal eşitlik: burjuvaziyle birlikte ve burjuvazi sayesinde gelişen dünya görüşünün üç temel ögesi bunlardır. Daha sonra bu ögeler düşünce yaşamının çeşitli alanlarında çeşitli anlamlar kazandı; bu anlamlar içinde bizi ilgilendirenler felsefeyle ilgili olanlardır.

Bu üç öge akılcılıkta seçkin bir anlatım biçimi kazandı; özellikle İngiltere'de gelişen deneycilikte ve duyumculukta da daha az önemli ve daha az köklü bir anlatım biçimi aldı.

Akılcılık her şeyden önce özgürlük, daha doğrusu çift anlamlı bir özgürlük demektir:

a) bir dış yetkeye ve dış zorlamaya karşı özgürlük,

b) bizi dış dünyaya bağlayan kendi tutkularımıza karşı özgürlük.

Burjuva düşüncesinin akılcılığa dönüşünü felsefe tarihinin bize sunduğu sayısız örnekle anlatmak bizi çok uzaklara götürür. Herkesin bildiği birkaç olayı hatırlatalım yeter: Rönesans'da Platon'culuğun yenilenişi, Stoa ahlakının yenilenişi, modern felsefeyle Descartes, Leibniz ve Spinoza'nın matematiği arasındaki sıkı bağlar, Descartes'ın «yöntemli kuşku»su, Descartes'ın *Tutkular üzerine inceleme'si* v.b.

Kant'ın *Salt aklın eleştirisi* adlı yapıtından şu parçayı almadan geçemeyeceğiz:

«Yüzyılımız eleştiri yüzyılı, her şey eleştiriden geçmek zorunda. Ne var ki, *din papa hazretleri*'ni, yasama da *hükümdar hazretleri*'ni öne sürerek genellikle bundan kaç-

mak istiyor. O zaman din ve yasama kendilerine karşı haklı kuşkular uyandırıyor, aklın özgür ve açık sınavından geçerek sağlanan içten saygıya hak kazanmıyorlar.»

Ama akılcılık ayrıca bireyin bir yandan evrenle bir yandan da insan topluluğuyla bağını koparması demektir. Çünkü her bireyin doğru, iyi ya da güzel üzerine *ayrı, bağımsız* ve *hiç bir ilişkisi bulunmayan* kararlar verdiği yerde, bireyi aşan bir bütünden, *evren*'den sözedilemez. O zaman insan topluluğu ve evren bölünmüş ve atomlaşmış dış gerçekler durumuna geliyor: incelenebilen, gözlemlenebilen, üstelik «yasaları bilimsel olarak araştırılabilen», ama özneyle yani insanla hiç bir canlı ilişkisi olmayan dış gerçekler.

Zekayı atomlaştıran, eriten bu tutum en açık biçimiyle Leibniz'in monadcılığında görülür. Ama buna Descartes'da, Malebranche'da ve hatta Kant'ın *Antropoloji*'sinde de rastlanabilir. Gerçekten de, Kant'ın bu yapıtı şöyle başlar: «İnsanı dünyadaki tüm öbür canlı varlıkların çok üstüne çıkaran şey, insanın kendini «ben» olarak görebilmesidir.»

Akılcılık ayrıca tüm bireylerin *yasal eşitlik*'ini gerektirir, çünkü akıl önünde bütün insanların hakları doğal olarak eşittir. Geometri teoremlerinin öğrenilmesinde ya da ahlak yükümlülükleri karşısında bir ayrıcalılık sözkonusu değildir. «Sağduyu, dünyada en eşit paylaşılmış şeydir... Akıl bütün insanlarda doğal olarak eşittir» diyordu Descartes. Kant da doğuştan ya da toplumsal durumlardan gelen ayrıcalılıklara karşı hep düşmanca tavır almıştı.

Bu kısa ve yüzeysel belirlemeler bizi Kant felsefesinin canalıcı noktasına götürüyor. Şimdi biz Kant'ın başlıca öncülerinin (Spinoza'yı dışta tutalım) hem bu iki temel kategoriden yani *özgürlük* ve *bireyin özerkliği*'nden, hem de özgür insanların eylemi içinde bu özgürlüğün anlamı ve ürünü olan *insan topluluğu, evren, bütünlük* kavramlarından yalnızca birincisini, özgürlük'ü tanımlayabilmiş olmalarının nedenini anlıyoruz.

Kant bize varoluşun temel kategorisi olan *bütünlük*'ün önemini kavramış ilk düşünür olarak görünüyor; ancak bu kategori onda her zaman *sallantılı* bir özellik taşımıştır. Kant'ın önemi her şeyden önce şuradan gelir: Kant düşün-

cesi, hem kendinden öncekilerce ele alınmış ve en son noktasına kadar götürülmüş olan bireyci ve atomcu dünya görüşlerini çok aydınlık bir biçimde açıklamıştır, daha önemlisi bu dünya görüşlerinin Kant'da insan varoluşunun, düşüncenin, insan eyleminin sınırları durumuna gelen son sınırlarına ulaşmıştır, hem de yeni - Kant'cılardan çoğunun yaptığı gibi bu sınırların belirlenmesinde durup kalmamış, ama ikinci kategorinin yani *bütünlük* ya da *evren* kategorisinin felsefeye katılmasına doğru ilk sakınık ama kararlı adımı atmıştır, böylece Fichte, Hegel ve Marx'dan geçerek Lask, Sartre, Heidegger, Lukacs'a varan ve oradan modern Fransız kişilikçiliğine ve henüz gelişimini tamamlamış olmaktan uzak bulunan çağdaş Marx'cılığa doğru uzanan yolu açmıştır.

III

Klasik batı düşüncesini genel çizgileriyle böylece tanımladıktan sonra, bu düşüncenin İngiltere, Fransa ve özellikle Almanya gibi çeşitli ülkelerde aldığı özgül biçimleri inceleyelim(12).

Bu üç ülkede burjuvazinin iktisadi ve toplumsal evrimi çok değişik oldu. Bu değişiklik ulusal kültürün bütünü, özellikle felsefi düşünce üzerinde ağırlığını duyuracaktır.

İktisadi ve siyasal bakımdan en ileri ülke İngilteye'ydi. İngiltere'de burjuvazi kısa zamanda iktisadi üstünlüğü, 1648 ve 1688'den sonra da siyasal iktidarı ele geçirmişti.

Bu hızlı ve erken evrim yüzünden İngiliz düşüncesi kıta Avrupasınınkine oranla çok daha gerçekçi ve her şeyden önce çok daha az köktencidir.

Hızlı evrimi yüzünden genç ve güçlü ingiliz burjuvazisi henüz güçlü olan ve kendisine karşı direnme yeteneğinde bulunan ve özellikle de büyük bir iktisadi çaba gösteren bir

---

(12) Tam bir inceleme elbette öbür batı ülkelerini de, özellikle Hollanda'yı da göz önünde tutacaktır; Hollanda yalnız iktisat tarihi ve resim tarihi için değil, aynı zamanda felsefe tarihi için de çok önemlidir. Descartes ve Spinoza bu ülkede yaşadılar.

soylular sınıfıyla karşılaştı. Daha sonra Fransa'da olacağı gibi, bu sınıfı iktisadi ve sosyal yaşamdan söküp atmak sözkonusu olabilirdi. (Oysa burjuvazi, kralın mutlak yönetimine karşı savaşmak için soylularla sık sık işbirliği yapmak zorundaydı.) Bu yüzden, iki sınıf arasındaki çatışma, 1648 ve 1688 devrimlerine rağmen, bugünkü İngiltere'yi ortaya çıkaran bir uzlaşmayla sonuçlandı.

Uzlaşma demek, eylemlerimizin dayandığı isteklerin ve umutların dış gerçeklikten gelen baskı altında sınırlandırılması demektir.

Bir ülkenin iktisadî ve toplumsal yapısı temelde iki karşıt sınıf arasındaki uzlaşmadan doğmuşsa, bu ülkede şairlerin ve filozofların dünya görüşü, yükselen sınıfın karşıtlık içinde uzun bir kavgayı sürdürdüğü ülkelerdekine göre daha çok gerçekçi ve daha az köktencidir.

Böylece, İngiliz burjuvazisinin bağlandığı felsefenin deneyci ve duyumcu oluşunun, Fransa'daki gibi akılcı olmayışının *başlıca nedenlerinden biri budur bizce.*

Siyasal ve dinsel bağlarından kurtulmuş bireyin kendi dış algıları ve kendi duyarlılığı karşısındaki, kendi duyguları ve içgüdüleri karşısındaki bağımlılığı, İngiliz düşünürlerine göre kıta Avrupa'sındaki akılcıların sandığından çok daha az tehlikelidir.

Bu tutumu güçlendiren iki ayrı etken daha vardır, birinciden doğma iki etken.

Önce, İngiltere'de güçlü bir akılcı geleneğin bulunmadığını söyleyelim. Bu yokluk, burjuvaziyle soylular arasındaki savaşın kısa ve yumuşak olmasının doğal sonucudur.

Sonra, daha önemli bir şey var: Locke, Berkeley, Hume gibi büyük İngiliz düşünürleri burjuvazinin siyasal iktidarı ele aldığı bir dönemde yazdılar. Oysa Fransa'da Descartes' ın, Almanya'da Kant'ın yaşadığı zamanlarda burjuvazi muhalefetteydi.

Ancak iktidardaki bir sınıf, evreni kuran ögelerin ilişkileriyle ilgili temel soruya, bu ilişkilerin *a priori, zorunlu* olmadığı, ama imgelerin ortaklığı, alışkanlığı v.b. ile *edimli* olarak doğduğu yolunda bir cevap verebilir. Biz bir olguya, bu olgu daha önceden etkinse ve evrensel olarak bili-

niyorsa sahip çıkabiliriz ancak. Bu ilişkilerin gerçekleşmesinin beklendiği ya da yalnızca arzu edildiği ülkelerde bu durum yoktur.

Kıta Avrupasında, özellikle Almanya'da toplumsal burjuva düzeninin ve demokratik devletin ortaya çıkması bir sorundu ve ancak uzun bir gelecek içinde gerçekleştirilmesi sözkonusuydu. Birey özgürlüğünün uyumlu ve *zorunlu* bir bütün yaratılmasını güvence altında tutmadığını, özgür ve akıllı bireyler arasındaki uyumu *zorunlu olarak* sağlayacak *a priori* düşünce ve eylem yasaları bulunmadığını söylemek, en kutsal değerleri kuşkuyla karşılayan bir sapkınlık, her durumda tehlikeli bir kuşkuculuk demek olurdu.

Ancak, çok daha sonra, Fransa'da Devrim'den az önce, özellikle Batı Avrupa'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında burjuvazi iktidarı ele alıp çıkınca, kıta Avrupası bütün ters geleneklere rağmen deneyciliğe karşı gittikçe artan bir yakınlık duydu, bu yakınlıkla birlikte deneycilik en ağır basan düşünce durumuna geldi, ama XX. yüzyılda ortaya çıkan büyük bunalım bu durumu bir kere daha ortadan kaldırdı, mistik ve akıldışı eğilimlere kapı açtı; bu eğilimler çağdaş avrupa düşüncesinin baskın eğilimleri durumuna geldiler.

IV

Şimdi bakışlarımızı kıta Avrupası'na, Fransa ve Almanya'ya doğru çevirirsek, durum apayrı bir biçimde kendini gösterecek.

Gelişigüzelliğe düşmeden, Fransa'nın evrimini «normal», Almanya'nın evrimini «hastalıklı» olarak belirleyebiliriz sanırım (burada her iki terime de, Goethe'de aldıkları anlamı veriyoruz; Goethe klasik'in sağlıklı, romantik'in hastalıklı olduğunu söylerdi).

Fransız devleti, Tiers Etat'nın normal organik gelişiminin ürünüdür; şu zamana kadar bu devlet toplumsal ve iktisadi temellerinin konu edilmesini gerektirecek bir büyük bunalıma düşmedi. 1789 - 1815 yılları bile, bu organik gelişimin güçlü ve büyük bir dönemi oldu, bu yıllar bu gelişimi ne durdurdu ne saptırdı.

Fransız mutlakyönetimi, büyük feodallere karşı girişilen kavga içinde ve Tiers Etat'yla sürekli ve dayanıklı bir anlaşma sayesinde doğdu. Burjuvazi, krala, harcamalarını, özellikle sürekli paralı ordunun harcamalarını karşılaması için mali yrdımlarda bulunuyordu. Buna karşılık, mutlak yönetim, burjuvaziyi soyluların aşırı isteklerniden koruyor, onun iktisadi çıkarlarını gözetiyordu.

İktisadi gelişmeler ve mutlakyönetim gücünün artışı soyluluğun düşüşünü çabuklaştırdıkça, Tiers Etat da görev satışıyla ve «noblesse de robe»un(13) yaratılışıyla devletin siyasal ve yönetimsel yapısını ele geçiriyordu.

Sonunda, büyük soylular bütün iktisadi ve gerçek askeri güçlerini yitirince, Tiers Etat'nın mutlakyönetimle anlaşmaya ihtiyacı kalmadı, ve giderek mutlakyönetimi adaletsiz ve özellikle pahalı bir yük saymaya başladı. Onun artan muhalefeti o sıra kendini gösterdi, bu muhalefet, Fransız devrimiyle ve iki Napolyon döneminden sonra tümüyle burjuva nitelikli Fransız demokrasisinin doğuşuyla sonuçlandı, bu demokrasi içinde böyle bir soyluluk artık hiç bir rol oynayamamıştır.

Almanya'da, tersine, Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra iktisadi ve siyasal gelişim çok yavaşlamış, hemen hemen durmuştu. Birlikçi bir ulusal devlet ancak 1871'de, tam anlamında alırsak ancak XX. yüzyılda kurulabildi. Öte yandan, bu ulusal devlet, burjuvaziye azçok karşı olarak ve soyluluğa hiç bir biçimde karşı olmaksızın tepeden inme kurulmuş oldu.

Wesatfalen barışı, 1648'de, ülkeyi değişik büyüklükte birçok egemen prensliğe bölmüştü, bu prensliklerin küçüklüğü ulusallık inancını zorunlu olarak hasıraltı edecekti. Amerika'nın keşfi ve buna bağlı olarak Akdeniz'deki büyük ticaret yollarının Atlantik okyanusuna doğru yer değiştirmesi, XV. ve XVI. yüzyıllarda Almanya'da, örneğin Hanse'de ortaya çıkan iktisadî atılımı başladığı yerde durdurdu ve boğdu. Otuz Yıl Savaşları ülkeyi altüst etmiş ve yoksullaştırmıştı. Birkaç küçük örneği saymazsak (Hamburg ve

(13) Görevleri bakımından soyluluk alan burjuvalar. (Ç.N.)

Leipzig), Almanya'da iktisadi yaşam tam bir duraklama, hatta gerileme içinde bulunuyordu. Siyasal, toplumsal ve iktisadi açıdan Almanya «hastalıklı» ve anormaldi.

Elbette bütün bu koşullar ulusal bir **kültürün doğuşu** için büyük bir engel meydana getiriyordu. Büyük Friedrich zamanında bile sarayda ve Berlin akademisinde özellikle Fransızca konuşulduğunu, anadilini eksiksiz konuşup yazan ilk büyük alman filozofu Leibniz'in yapıtlarını kültürlü bir topluluğu kabul ettirebilmek için Fransızca yazmak zorunda kaldığını unutmamalıyız.

Descartes'ın *Yöntem üzerine konuşmalar*'ı, Locke'un *Deneme*'yi (14) Almanca yazmasını düşünebilir misiniz?

Bu nedenlerle, «normal» ve «hastalıklı» sözcüklerinin Fransa'yla Almanya'nın siyasal, iktisadi, toplumsal evrimleri arasındaki ayrılığı, hiç değilse 1648 - 1871 arasını kapsayan dönem için, en iyi belirlediğini sanıyoruz.

Bu ayrılığın elbette iki ülkenin manevi yaşamında, özellikle felsefi düşüncesinde yankıları olacaktı.

Gerçek ve ciddi biçimde hasta olan insanları belirleyen şey, onların hastalıklarını ve iyileşme yolunu her şeyden önce düşünmekte olmalarıdır. Sağlıklı insanlar, tersine, kendi sağlıklarını ya hiç düşünmezler ya da pek az düşünürler, sağlıklıların dikkati her şeyden önce dış dünyaya çevrilmiştir.

Bu, aynı zamanda, Avrupa'nın iki büyük kültürünü, Alman kültürüyle Fransız kültürünü iki yüzyıl birbirinden ayıran temel ayrılıktır ve bize, ayrıca hastalık son zamanlarda Batı Avrupa'da yayılırken niçin fransız düşüncesinin de iki koldan Alman düşüncesine yönelme yolunu seçtiğini açıklar. Bir yandan, Bergson gibi duygu filozofları Alman gizemcilerine, Schelling'e, bir ölçüde Schopenhauer'a yönelir (ya da J. P. Sartre'a, Heidegger'e); öte yandan, kişilikçilik ve Fransa'ya yeni yeni giren Marx'cılık, her zaman bilinçli olarak yapmasalar da, Alman insancılığının sorunlarına çokca yaklaşırlar, hatta bu insancılığın vardığı yerlerden çok daha uzağa gitmeye kalkarlar-öyle ya, XX. yüzyıldayız.

---

(14) **An Essay Concerning Human Understanding. (Ç.N.)**

Sağlıklı bir ortamda gelişen fransız düşüncesi, her şeyden önce, tanımak ve anlamak istediği dış dünyaya yöneldi, *Kuramsal* doğru, epistemoloji, matematik, psikoloji ve toplumbilim fransız felsefesinin başlıca sorunları ve uğraşlarıdır. Buna karşılık, hastalıklı bir toplumun düşüncesi olan alman düşüncesi, her şeyden önce, kendine, kendi hastalığına, hastalığını iyileştirme çarelerine yöneldi. Alman felsefesinin bütün büyük sistemleri *ahlak problemi*'nden Bergson'a gelinceye kadar fransız filozoflarının hemen hemen hiç bilmediği «pratik» probleminden yola çıkar.

Ünlü ve belirleyici birkaç örnek vermek yetecektir. Montaigne, kendinden sözederken şöyle der: «Başkaları insanlara biçim verir, ben insanları anlatırım.» İlk ve en önemli modern fransız filozofu Descartes, her şeyden önce fizikle, matematikle, epistemolojiyle ilgilenir. *Doğru*'yu aramaktadır: iyi, onun için, ikincil bir önem taşır. İlk ilkesi çevrenin en ılımlı görüşlerini benimsemek olan, bu ilkenin yerine hiç bir zaman kesin bir ahlakı koymayı düşünmeyen geçici bir ahlak anlayışıyla yetinmeyi düşünmüyor muydu Descartes? Malebranche'ın «rastlantısal nedenler»i, Maine de Biran'ın «çaba»sı, Meyerson'un «özdeşlik»i gibi şeyler, fransız filozoflarınca getirilen şeyler fizik, psikoloji, özellikle epistemoloji kategorileridirler, ahlak kategorileri değil.

Almanya'da, buna karşılık, Leibniz'de, bilinçli olan, dünyayı yansıtan, en çok aydınlığa, fizik bir atoma kadar varan monad'ı kavramak güçtür. Monadda insanın bir yansısını görmek, Leibniz'de ahlak sorununun önemli bir yer tuttuğunu benimsemek doğru olacak. Burada kuşkuya yer yoktur. Kant'da pratik aklın önceliği Goethe'nin *Faust'*unda Faust'un Lagos'u eylemle açıkladığı ünlü sahne, Fichte'nin *Tathandlung*'u, Scopenhauer'ın «istem»i, Nietzsche'nin Zerdüst'ü bütün bu «pratik», istem, eylem, alman felsefesinde büyük sistemlerin ana sorununu ve çıkış noktasını meydana getirir.

Bu ayrılık edebiyat alanında da daha az belirgin değildir. Genellikle fransız romanı ve fransız edebiyatı (bazı özel durumların dışında; bu özel durumların en önemlisi Pascal'dir) her şeyden önce *gerçekçi*'dir, psikolojiktir, ba-

zen tarihsel ve toplumbilimseldir, insandan sözederken, her şeyden önce, insanı araştırmak, insanı anlamak ister. Yazar, insanın ne düşündüğünü, ne duyduğunu, ne yaptığını bilmeye çalışır, ne yapması *gerektiğini* değil.

Ayrılığı birden görebilmek için, Goethe'nin, Schiller'in, Hölderlin'in, Kleist'ın başlıca yapıtlarına göz atmak yetecektir. Bu yapıtlarda hemen her zaman ülkü vardır, olması *gereken* vardır, ahlak sorunlarının felsefi diliyle.

Fransız akılcılığı her şeyden önce epistemolojiktir, yönelimi bilimsel ve varlıkbilimseldir. O, dünya karşısında gözlemci bir bakıştır; oysa alman akılcılığı, en yüksek biçimlerinde, genel felsefi bir akılcılık olarak, her şeyden önce pratik ve ahlaki bir akılcılıktır.

Toplumsal ve iktisadi evrimdeki bu ayrılığın bir başka sonucu, iki ülkede *insancı yazar ve filozofların bambaşka durumu*'dur.

Bütün Avrupa'da, İtalya, İngiltere, Hollanda'da olduğu gibi Fransa ve Almanya'da insancı düşüncenin (akılcı olsun deneyci olsun) gelişimi ülkenin iktisadi gelişimine yani ticaret ve sanayi burjuvazisinin gelişimine sıkı sıkıya bağlı oldu. Tiers Etat'nın varlığı ya da yokluğu toplumda insancı ya da gizemci yazarların durumunu da belirledi. Fransa'da insancı ve akılcı yazarlar, halklarına ve tüm ulusa organik bağlarla bağlıydılar. Halklarına katılıyorlar, halkların düşünce ve duygularını anlatıyorlardı; yazarlık öbür meslekler yanında bir meslekti. Bir Montaigne, bir Racine, bir Descartes, bir Molière, bir Voltaire ülkelerinin ve çağlarının en yetkin anlatımlarıdırlar. Yazılarının arkasında, ulusun tüm kültürlü bölümü vardır, bu yüzden saldırıları tehlikeli, yergileri dokunduğu her şey için öldürücüdür.

Eski bir atasözü «Fransa'da gülünçlük öldürür» derken bunu pek güzel anlatır.

Almanya'da durum taban tabana karşıttır. Toplumsal ve iktisadi gelişmenin gösterdiği, büyük gecikme, iki yüzyılı aşkın bir süre boyunca güçlü bir ticaret ve sanayi burjuvazisinin hemen hiç olmayışı insancı ve akılcı güçlü düşünce akımlarının filizlenmesini engelleyince, Almanya her şeyden önce gizemciliğe, duygusal ve sezgisel taşmalara açık

oldu. Bu yüzden ülkede kendilerini çevreleyen halkla, toplumla gerçek ilişkileri olan insancı ve akılcı yazar ve düşünürler ortaya çıkmadı.

Yalnızlık, büyük Alman insancılarının yapıtlarında her zaman görülen başlıca temadır. Leibniz, Lessing, Hölderlin, Kleist, Kant, Scopenhauer, Marx, Heine, Nietzsche ve nicesi kendilerini anlamayan, ilişki kuramadıkları alman toplumunun ortasında tek başlarına dikilirler.

Bu yüzden pekçoğunun gönlü kırılmıştır. Hölderlin, Nietzsce ve Lenau delirdiler, Kleist intihar etti, Klopstock, Winckelmann, Heine, Marx, Nietzsche yabancı ülkelerde gönüllü gönülsüz sürgün kaldılar, Kant ve Scopenhauer kendilerini çevrelerinden yalıtan bir özgün insan yaşamı sürdürdüler. Lessing, Wolfenbüttel'de bir köşede öldü gitti; orada, yoksulluk yüzünden, cimri ve şımarık bir yerli zorbaya bağlanmıştı.

Bu noktada Goethe tek gerçek ayrıcalık gibidir, ama bu dahi şairin İtalya'ya kaçışı ve Tasse'da sarayda yaşayışını anlatış biçimi düşünülünce, bu ayrıcalılık da iyice problemli duruma gelir.

Heine, *Almanya'da felsefenin ve dinbilimin tarihi* adlı yapıtının bir yerinde alman insancılığını gerçek doğal ortamlarının uzağında, bir odanın bir köşesine bırakılan istiridyelere benzetti. Denizlerin uzak devinimlerini duyarlar, gelgit zamanlarını duyarlar, durmadan açılır kapanırlar, ama tümüyle yabancı bir ortamda devinimleri yersizdir, anlamsızdır.

Buna karşılık, Almanya'da gizemci ve duygusal yazarların toplumlarıyla ve çağlarıyla sıkı ilişkileri oldu. Jakob Böhme'den Hamann, Schelling ve romantiklere, onlardan da Rilke, George ve Heidegger'e kadar hemen kimsenin «gönlü kırık» değildi. Romantikler genellikle önemli burjuva mesleklerinin adamıydılar, daha çok memurdular ve ne kadar çelişik görünürse görünsün. Almanya'da en acınası ve en sıkıcı dış gerçekliğe en iyi göğüs gerenler gizemciler, coşkulular ve «mutlak»ı düşleyenlerdi

Bütün Alman felsefe ve edebiyat tarihi bu iki akımın,

insancılarla gizemcilerin çatışması açısından yazılabilir(15).

Henüz bitmemiş olan (örneğin gizemciler için Rilke, George, Thomas Mann, Heidegger, insancılar için Karl Kraus, Bertolt Brecht, Erich Mühsam, György Lukacs düşünülsün), ama bunalımın ve toplumsal hastalığın genel yayılımından sonra günümüzde Avrupa kültürünün temel sorunlarından biri durumuna gelen çatışmadır bu.

Bu açıklamayla ilgili bir başka belirlemede bulunalım: Anlattığımız şeyler Almanya'da yergici ve güldürücü yazarların neden çok az olduğunu ortaya koyar. Gülmek, diyordu Bergson, tümüyle aydınca bir tutumdur. Gücül olarak yenilmiş, yıkılmış olana gülünebilir ancak; gelecek açık olduğu

---

(15) Edmond Vermeil, **L'Allemagne, Essai d'explication adlı** ünlü yapıtında bu yönde bir girişimde bulundu.

Elbette tüm alman filozof ve şairlerini bu iki akımdan birine bağlayamayız. Kant'ı, Goethe'yi, Schiller'i ya da Schelling'i ve Novalisi bağlayabiliriz ama. Çoğu bu akımların ikinsinden de değişik biçimlerde etkilenmiştir. Bunların en ünlülerinden birkaçını sayalım: Kleist, iki ayrı dünya görüşünün kendisinde yarattığı çekişmeden sarsılmıştır. Karamsarlığıyla Napolyonun düşüşünden -bu düşüş Fransız devriminin kesin sonu gibidir- sonraki alman insancı ve demokratik burjuvazisinin umutsuzluğunu ortaya koyan Scopenhauer, bu karamsarlığından ötürü, sisteminde çok önemli bir yer tutan mistik ve gerici eğilimler arasına yerleştirilebilir, bu yüzden Bergson ve Thomas Mann Scopenhauer'a götürülebilir. Fichte ya da daha çok Wilhelm Humboldt gibiler gençliklerinde tam anlamında insancı olarak işe başladılar, ama az sonra, özellikle de alman bozgununun etkisiyle, Prusya devletinin ve alman ulusçuluğunun mistikliğini kazandılar. Hegel gibilerde iki ayrı dünya görüşü birbirine karışmıştır, ama pek az ölçüde bileşime uğramıştır. Bu iki dünya görüşünü bir sayfanın içinde bile seçip ayırmak mümkündür. «Yaralı kişiler» dizisi bugün de sürmektedir. Bu konuda Karl Kraus'un mutlak yalnızlığını, Stefan Zweig, Kurt Tucholski, Ernst Toller gibi bazı daha az önemli yazarların intiharını düşünmek yeter.

zaman, bütün halk insanın arkasında olduğu zaman gülünür. Bu yüzden, gülmek, aşağı yukarı ulusal bir erdem oldu Fransa'da.

Aynı nedenle, alman akılcıları ve insancıları hiç gülmediler. Kavgaları çok acılıydı, durumları çok yalnız ve çok sıkışıktı. Topluma ve halka karşı bir kavgayı tek başlarına yükümlenmişlerdi; gittikçe kendi zayıflıklarını, rakiplerinin güçlülüğünü gördüler; gülmeleri pek yersiz kaçacaktı; bir alman insancısı gülerse, yergisi acılı bir ses kazanır, Heine'de ya da çağdaş edebiyatçı Karl Kraus'da olduğu gibi.

Bütün bu belirlemeler bizi görünüşte Kant felesefesinden uzaklaştırmış gibidir. Oysa ona hiç bu kadar yaklaşmamıştık, çünkü Kant felsefesinin neden Almanya'da doğduğunu ve yalnız bu ülkede doğabileceğini ancak şimdi anlayabiliriz.

Descartes, Locke, Hume ve öbür fransız ve ingiliz düşünürleriyle Kant'ın ortak yanı bireysel özgürlüğü ve bütün akıllı insanların eşitliğini savunmasıydı. Onu onlardan ayıran, ikinci soruya verdiği karşılıktır: bu özgürlük ve bu eşitlik gerçekleşince evrenin ögeleri arasında uyum nasıl sağlanacak, bireyler arasında uyum ve anlaşma nasıl sağlanacak?

Buna iki cevap verilebilir: Fransa'da Descartes'ın, Almanya'da Leibniz-Wolf'ün cevabı, *dogmacı* cevap; İngiltere'de her şeyden önce Hume'un cevabı, *kuşkucu* cevap.

Gelecekten kuşkulanmayan ve gelecekten kuşkulanması için hiç bir neden bulunmayan köktenci Fransız burjuvazisi için evrenin uyumu bir sorun değildi. Bireylerin özgürlüğü bunu kendiliğinden ve ayrıca gerçekleştirecekti.

Evrensel matematik kuramsal uyumu, Stoa'cı ödev ahlakı pratik uyumu kurabilirdi ve az önce söylediğimiz gibi pratik uyuma çok az önem veriliyordu; çünkü o kendiliğinden olur gibiydi.

İngiliz burjuvazisi çok daha az köktencidir. İngiliz burjuvazisi evrensel matematiğe Stoa'cı ödev ahlakına inadığından daha az inanıyordu. Kant'ın kuşkuculuk dediği budur. Çünkü İngiltere'de bu kuşkucu tutum kıta Avrupasında olduğundan daha az tehlikeliydi. Çünkü orada burjuvazi

çoktan iktidara geçmişti. Burjuvazi, uyum *zorunlu* değilse de *gerçek*'tir görüşünden yana çıkabiliyordu. Uyumun *a priori* niteliği kesin olmasa da gerçekliği kesindi. Bu yüzden, doğuştan fikirlerden vazgeçilebiliyor, çağrışımcılıkla, imgelerin etkin uyumuyla yetinilebiliyordu.

Ahlak alanında Stoa'cı ödev ahlakının insan gücünü aştığı gözönünde tutularak bu ahlakın gereklerinden vazgeçilebiliyor, buna karşılık Epikuros'cu ve duyumcu bir yararcılığın bir uyum sağladığı öne sürülebiliyordu, bu uyum zorunlu olmasa da gerçek ve etkindi.

Geri kalmış Almanya'da bu iki görüş açısı da tutulmuyordu. Özgür toplum ve demokratik devlet çok uzaklardaydı, onların gerçekleşmesine karşı koyan güçler çok kuvvetliydi; bu güçler karşısında soğukkanlı kalmak ve oların yanlışlarını, sınırlılıklarını görmemek gerekiyordu.

Öte yandan, bir olgu durumunun şöyle bir belirlenmesi alman insancılarına yetecek gibi değildi, çünkü bu *«olgu»* onlarca hiç bilinmiyordu. Böyle bir tutum onlara tehlikeli bir kuşkuculuk olarak görünebilirdi, çünkü onlar dogmacı akılcılığın yanlışlarını paylaşmıyorlardı. *Deneyci* kuşkuculuğu aşma olanağı onlar için acil ve yaşamsal bir çaba olabilirdi. İnsanı «toplumsal-toplumdışı» bir varlık diye belirleyerek burjuva toplumunda insanın özünü açık bir biçimde ortaya koyan ve içerik düzeyinde geleceğin sakladığı tüm belirsiz çatışkıların ortaya çıktığını görerek uyum'la uyarlılık'ı tam anlamında biçimsel ögelere indirgeyen Kant sistemi de işte bu geri kalmış Almanya'da doğdu.

Çünkü bu çok aydınlık ve çok derin araştırma «hastalıklı» bir durumun sonucuydu; pratik aklın önceliğini önermeyi, özgür ve bağımsız insanın ulaştığı sınırların bilincine varmayı ve böylece bu sınırları aşma zorunluluğunu kavramayı başardı. Bütün bu nedenlerle, burjuva toplumunun sınırlarının her zamankinden daha duyulur olduğu, hastalığın ve bunalımın her yerde arttığı şu günlerde Kant sistemi bize klasik felsefenin en derin ve en etkin anlatımlarından biri olarak görünüyor. Bugün de bu anlatımı, elbette bize açtığı yol üzerinde kendisini aşmak şartıyla, çıkış noktası olarak alabiliriz. Bu bölümü bitirmeden önce, ortaya

konabilecek bir karşı savı gözönünde tutmak istiyoruz. Kant klasik felsefede bireyin sınırlarının bilincine apaçık bir biçimde varan tek temsilci değildir. İnsanın ve varoluşunun bu görünümü, Goethe'nin dışında iki büyük fransız klasiğinin yapıtlarında, Racine'in trajedilerinde ve Pascal'in yazılarında sürer.

Yalnızca dünya görüşlerini gözönünde tutarsak, Descartes'la Corneille'i bir yana, Kant'ı, Goethe'yi, Racine'i, Pascal'i öbür yana koyabiliriz. Ama bizim yapmaya kalktığımız araştırmayla bunu nasıl bağdaştıracağız? Kant felsefesi yalnızca Almanya'da olasıydı dersek, fransız şair ve düşünürü onunla aynı dünya görüşüne nasıl sahip olabilir?

Ortaya koyduğumuz genel çizgileri, katı ve kesin bir sistem diye almamak gerekir. Araştırmayı daha ileriye götürseydik, hemen bir dizi ayrılıkla karşılaşacaktık. Demek ki fransız burjuvazisi sıkı bir bütünlük meydana getirmez; burjuvazinin içinde, ayrı iktisadi ve toplumsal durumları doğal olarak ayrı ideolojik özelliklere karşılık olan birçok topluluk vardır. Başlıca ayrım Tiers Etat'yla «noblesse de robe» ayrılığıdır. Burjuva kökenli «noblesse de robe» üstlendiği devlet görevlerinden ötürü soylu olmuştu; böylece, iktisadi varlığıyla ve geleneğiyle, mutlakyönetime sıkı sıkıya bağlıydı. Burjuva kökenli oluş, saray soyluluğuyla çatışkılı oluş, çalışan, gerçek bir toplumsal işlevi yerine getiren, bunun da tam tamına bilincinde olan bu tabakanın saray soyluluğu kesiminde süren zevk ve serbestlik karşısında duyduğu istek ve aşağılama, bütün bunlar ona daha iyi bir dünyayı, yeniden düzenlenmiş bir toplumu özletiyordu. Ama öte yandan, «noblesse de robe» az önce de söylediğimiz gibi, tam anlamında devrimci bir tutum alamayacak kadar, toplumsal dönüşüme katkıda bulunamayacak kadar sağlam bağlıydı mutlakyönetime. İnsanın büyüklüğünü insanın dileklerinde, küçüklüğünü de bu dileklerin gerçekleşmezliğinde bulan ve Almanya'daki burjuvazinin en ileri tabakalarının ideolojisini meydana getiren trajik dünya görüşü, Fransa'da burjuvazinin çok dar bir kesiminde, «noblesse de robe» içinde gelişebiliyordu ancak. Bu ideo-

lojiyi ortaya koyan organizma Port-Royal(16) oldu. İki büyük Fransız trajiğinin, Pascal ile Racine'in buradan çıkmış olmaları rastlantı değildir.

Racine'le Kant ve Goethe arasında önemli ayrılıklar vardır gene de. Racine, bireyin sınırlarını sezdi ve bu sınırları bütün trajik yanlarıyla gördü. Bütün dünya edebiyatında bireyin sınırlarını böylesine korkutucu ve böylesine yazgısal bir biçimde anlatan bir başka şair yoktur. Bununla birlikte, Racine bu sınırları aşmanın ne umudunu ne zorunluluğunu sezer. Kahramanları kendi sınırlarında parçalanırlar ve bu yüzden ölürler, ama sınırları aşmazlar. Hiç bir tanrı, hiçbir ölümsüzlük onlara bu sınırların ötesine geçmekte yardımcı olmaz. Bu tam anlamında bilinçli ve yılmaz kahramanlar, yazgılarının karşısına dikilirler. Lukacs' ın bir yerde dediği gibi, «Tanrı bir seyircidir ve eyleme hiç karışmaz.» Bireyin sınırları en ilkel yani en basit biçimlerinde görünürler. Bunlar insanla insan topluluğu arasındaki sınırlar ya da insanla evren arasındaki sınırlar değil, bir insanla bir başka insan, bazen aynı ailenin üyeleri arasındaki sınırlardır.

Kant'da ya da Goethe'nin Faust'unda sorun bambaşka bir biçimde konur. Sanat bakımından daha yetkin olmayan, ama felsefi bakımdan daha derin ve daha geniş olan bir biçimde konur. Bunlarda sorun en geniş biçiminde, birey, insan topluluğu ve evren arasındaki ilişkiler biçiminde konur.

Ayrıca, sınır bilinci yapıtın tümünde baskın olan en önemli ögeyse, sınırları aşma yolunda herhangi bir olasılık bulmak için olağanüstü bir çaba sözkonusu olacaktır. Aşkın diyalektikte, kendinde şeyde, ilkörneksel anlıkda, tanrıda, tarihte, Kant'daki güzelde, Goethe'nin ihtiyar Faust' unun hayalinde, her şeyde, bireyi aşan daha yüksek bir şeye

(16) Port-Royal, Fransa'da Chevreuse'de (Saint-et-Oise) kurulmuş (1204) bir kadınlar manastırıydı. 1625'te Paris'e taşındı. Daha sonra Janseniusculuğun merkezi durumuna geldi. Racine burada öğrenim gördü. Pascal 1654'te buraya çekildi. 1709'da kapatılan manastır 1712'de yıkıldı. (Ç.N.)

yaklaşmak, onu sezmek, hiç değilse onu umma nedenlerini bulmak için girişilen çabayı duyarız - somut ve gerçek yaşamda ona ulaşma olasılığı yok gibi görünse de.

Faust'da, *Logos* sözcüğünün ünlü çevirisinde, hiç değilse bir kere, bireyi aşma yolunda *içkin* ve *somut* bir olasılık kendini gösterir.

«Önce eylem vardı.»

Gerçekten, modern filozofların en önemlileri, klasik düşüncedeki en yüksek noktaların ne ölçüde mirascısı ve sürdürücüsü olduklarını pek düşünmüyorlar artık.

(Sürecek)

Çeviren:

AFSAR TİMUÇİN

György Lukacs-Wolfgang Abendorth
Hans Heinz Holz

GENEL DEĞERLENDİRME

geçen sayıdan

HOLZ — Sayın Lukacs, şu birkaç günde, felsefi kavrayışlarınızın temelleriyle ilgili birçok sorunu inceledik. Toplumsal varlıkla ilgili bir varlıkbilimin genel temelinden başlayan ve tarihin şimdiki zamanda gerçekleştirilmesiyle ilgili güncel sorunlara kadar uzanan sorunlar bunlar. Buna bağlı olarak birçok temel soruna değindik. Bugün yeniden bir araya gelişimiz şu birkaç günde şöyle bir değinilen ama tam olarak üstünde durmadığımız bazı noktaları açmak içindir. Birlikte yaptığımız görüşmelerde ortaya çıkan bir soru bana önemli göründü ve zihnimde tam tamına bir sorun olarak belirdi. Nasıl oluyor da tarihsel süreçteki nesnel zorunlulukları inceleyen Marx'cı tarih kavrayışı içinde öznel açıdan özgürlük sorunu olasılık sorunu olarak, toplum açısından nesnel olasılığa ayrılmış bir marj sorunu olarak ele alınabiliyor? Sanırım denemelerinizde bu konuya ilişkin bazı boyutlar, bazı yönetici fikirler var.

LUKACS — Evet, bu bağlamda ben yalnızca Marx'ın doğru bir biçimde yeniden yorumlanması gerektiğine inanıyorum. Sanırım bu konuda en büyük güçlük şuradan geliyor: Marx'cılık bir yandan tarihsel sürecin bazı ana çizgilerini tanıtlıyor ve bu ana çizgilerin eylemde bulunan insanların önerilerinden bağımsız olarak belli bir yönde eylemde bulunduğunu söylüyor. Öte yandan, Marx'cılık özünde şunu taşıyor: sınıfların, halkların, hatta tek tek kişilerin özgür kararları tarihte belli bir rol oynamaktadır. Bir yandan bir istemcilik çıkar buradan, kargaşacı istemcilikten bürokratik istemciliğe kadar giden bir istemcilik. Öte yandan, bundan mekanik zorunluluk inancı çıkar. Bakın, böyle bir inanç İkinci Enternasyonal'de çok yaygınlaşmıştı. Bence, bir çeşit ikilemi, ideolojide iktisadi zorunlulukla öz-

gür seçenekler ikilemini barındıran bir dönemin kuramcılarına, örneğn Plehanov'a karşı, bence, iktisadi alanda ikili bir devinim belirlenebilir. Hem üretim sürecindeki teknolojik kararlarda hem falanca kişi falanca malı alır almaz mı sorusunda iktisadın bireysel ereklilikle ilgili sorunları da içerdiğini önceki belirlemelerimden çıkarmış olduğunuzu sanırım. Bu karar marjı tüm iktisadı ilgilendirir. Ama Marx'ı incelediğimiz gibi eşyanın kendisini de inceleyerek şu belirlemeye ulaşabiliriz sanıyorum: iktisadi yaşamda üç büyük etkin karmaşık sözkonusudur; bu üç büyük etkin karmaşık, insanlığın evrimi boyunca, bu evrimin taşıyıcılarının isteminden bağımsız olarak, ardı arkası kesilmez bir biçimde varolmuştur. Bunlar ilk bakışta çok yalın ve çok basit görünürler. Bunlardan birincisi insana üretim için gereken zamanın sürekli olarak azalmakta oluşudur. İlkel insan kendi fiziksel üretimi için ömür boyu uğraşıyordu. Buna karşılık bugün, elbette, basit fiziksel yaşamın üretimi için bir toplumda emeğin çok az bir bölümü harcanıyor. Ama tarihe baktığımız zaman, bu süreç içinde önemli kesintiler olduğunu görürüz. Savaş tutsaklarının boğazlanmasının ya da yamyamlığın yerini alan kölelik, köle kendisi için gerekli olandan daha çoğunu üretecek güçte olduğu zaman başlar. Başlangıçta köleleri yetiştirmek diye bir şey saçma olurdu, zaten de yapılmadı bu. Şimdi, bence, taş döneminden günümüze kadar ardı arkası kesilmeyen etkin bir evrim gerçekleşti bu ilişki içinde. Bu da benim görüşüme göre tarihsel gerekirciliğin bir etkeni olmalıdır. İkinci etken şudur: İlkel işte doğal veri baskındır. Taş dönemini düşünelim, doğada bulundukları biçimleriyle taşlar iş'in çıkış noktalarıdırlar. Buradan giderek bir evrim kurulur, bu evrimde iş ve işten doğan işbölümü ve ona bağlı olan her şey giderek toplumsal bir özyapı kazanır. Demek ki toplumsal kategoriler insanın fizyolojik varlığının üstüne yükselen ve hatta onu biçimleyen giderek daha sağlam bir taban oluştururlar. Anımsayacaksınız. Marx birinde çok güzel bir söz söylemiş, açlık açlıktır demişti. Ancak, pişmiş etle, çatal bıçakla giderilen açlık çiğ etin parçalanmasından çok ayrı bir şeydir. Elbette en derin fizyolojik gereksinmelerin kar-

şılanması dediğim zaman besinden ve cinsellikten sözetmek isterim. Bu insani işlevler hangi noktada toplumsal bir özyapı kazanırlar, bunu iyice ortaya koymak gerekir. Marx bunu doğal sınırların gerilemesi diye adlandırır. «Gerileme» sözcüğü neden gerekiyor? Öyle ya, insan fizyolojik olarak belirlenmiş bir varlık olduğuna göre doğal sınır hiç bir zaman tam olarak kalkmayacaktır. Ama böyle bir evrim vardır, bunu kimse yadsıyamaz, ayakta mal satan adamdan bugünün uçaklarına kadar gelen evrimi düşünün. Elbette böyle bir süreç insanlıkta her türlü istemden bağımsız olarak gelişiyor. Öyle çağlar oldu ki bu çağlarda birçok insan, hatta yönetici sınıflar bu evrimi durdurmayı denedi. Atina'nın son zamanları, Ortaçağ'ın bazı dönemleri, Fransız Devrimi'ni izleyen Restorasyon dönemi buna örnektir. Üstyapının ideolojik sorunlarında her zaman kendini gösteren bu evrimi durdurmanın olanaksızlığını ortaya koymak çok önemlidir. Bir önceki etkene sıkı sıkıya bağlı olan üçüncü etken toplumların giderek daha büyük ölçüde bütünleşmesidir. İlkel boylar çok küçüktüler, yoksa varlıklarını sürdüremezlerdi diye düşünüyorum. Giderek, Yunanistan'la, Roma'yla, Ortaçağ'la v.b. bir evrim oluştu, bu evrim bütünleşmiş bir insanlığın dünya pazarında aynı iktisadi temellerini yaratıyor. Düşünün, Eskiçağ'da helenci Doğu'dan Roma'ya kadar büyük bir akdeniz uygarlığı vardı. Aynı çağda Çin'de çok önemli bir uygarlık vardı. Ne var ki bu uygarlıklar arasında hemen hemen hiçbir ilişki yoktu. Oysa bugün Afrika'nın çok uzak bir köşesinde gerçekleşen çok küçük bir olay, örneğin bir alman işçisinin yaşama biçimini belli bir ölçüde etkilemektedir, bu etki her zaman açık açık duyulmasa da. Bu bütünleşme süreci zorunlu olarak ortaya çıkıyor. Bu konuda açık açık kendini gösteren bir şey var: insanların bu bütünleşme karşısında tutumları bilinçli etkinliklerinin sonucu değil doğrudan doğruya. İnsanların bu evrimi isteyip istememeleri pek önemli değil, çünkü Yunanistan'ın azbuçuk sağlanmış birliği çeşitli sitelerin birbirleri karşısında giriştikleri yıkıcı savaşta kendini gösteriyordu. Bilindiği gibi modern ulusların oluşmasına doğru gelişen sonraki bütünleşmeler kendi bilinçlerine oldukça geç

vardılar, bu bütünleşmeler feodalizme ve feodal bölgeciliğe karşı acımasız bir savaşı yüklenmek pahasına olmuştur. Bugün Almanya'nın zayıf yanlarından biri şudur: bu savaş Almanya'da Fransa'daki ve İngiltere'deki kadar güçlü olmadı. Bugün dünya çapındaki birliği göz önüne alırsanız bu birliğin birçok devrimlerden ve karşı devrimlerden oluştuğunu görürsünüz. Örneğin A B.D.'nde Beyazların Karaderililere karşı ve Karaderililerin Beyazlara karşı ayaklanmaları buna örnek verilebilir. Bu konuda unutulmaması gereken bir şey var: daha az bütünleşildiği çağda, A.B.D.'nin güneyinde köleliğin varolduğu çağda bu çatışkılar bugün olduğu kadar keskin değildi. Ama çatışkıların keskinleşmesiyle birlikte çatışkıların ideolojik yansıları da karşı konulmaz bütünleşme süreci durumuna geldi. Bütün bu şeyler karşısında şunu vurgulamak istiyorum: Roma'da bazı dönemlerde Stoacı okula bağlı bazı akımların istediği gibi insanların her zaman bilincine vardıkları birleşmiş bir insan etkinliğinin ortaya konulması söz konusu değildir burada. Burada daha çok kesintisiz bir bütünleşme süreci söz konusudur, doğal olarak ideolojik temsilcileri de olan bir bütünleşme süreci söz konusudur. Bütünleşme geliştikçe, hatta insanların istemine karşı geliştikçe sertliği artan çatışmalar biçiminde ortaya çıkar bu süreç. Bence, zorunlu sayılabilecek olan üç büyük eğilimi nesnel olarak belirleyebiliriz. Bütün bu zorunlulukları en basitinden deneysel bir biçimde belirlememiz tarihsel evrime uygun düşer (yani bunları mantıksal olarak ya da buna benzer bir biçimde ortaya koymak istemiyorum). Şimdi, iktisadi evrimin özüyle Hegel'ci anlamda olgular dünyası arasında, kendinde şey'e karşıt olarak, diyalektik bir ilişki vardır. Hegel gerçeklik olarak anlar olguyu, Kant'ın anladığı gibi anlamaz, Kant'a göre olgu kendinde şey'e karşıt olarak insanın ortaya koyduğu bir şeydir. Bu olgular dünyasında aralıksız bir gidiş geliş vardır, karşılıklı etkiler vardır. Çünkü, öz'den söz ediyorsam, şey'in kendini gösterdiği değişik biçimlerden soyutlama yapıyorum demektir. Buna göre olgu, aynı sürecin içinde de çok ayrı bir şey olabilir. Çok basit bir örnek olarak Eskiçağ'da Atina'yla İsparta arasındaki çatışkıyı ya da serma-

yeciliğin İngiltere'de ve Fransa'da ayrı biçimde evrimleşmesini düşünün. İngiltere'de ve Fransa'da sermayeciliğin ayrı biçimde evrimleşmesi derken elbette iktisadi açıdan aynı evrimi söz konusu etmekteyiz. Gene de, burada iktisadi düzeyde belirlemede bulunduğumuzu vurgulayayım— İngiliz sermayeciliği *yeomanry*'nin parçalı mülkiyetini tümüyle yıktı. *Yeomanry* İngiliz Devrimi'nde devrimden yana savaşa girmiştir. Oysa Fransız Devrimi küçük mal sahibi köylülerin oluşturduğu bir sınıf yarattı, bu sınıf bugün de var. Sonuç olarak, bence, sermayeci gelişimin seçilemezliğiyle ilgili yasa iktisadi düzeyde —iktisadi sözcüğünün altını çizmeliyim— her iki sermayeci ülke de, İngiltere gibi ve Fransa gibi önemli iki ülkede —ideolojik biçimlerden söz etmeksizin konuşuyoruz— iki ayrı biçim yarattı.

HOLZ — Evet ama bu ayrı biçimler gene de her zaman zorunlu bir biçimde temellenmiştir.

LUKACS — İkisi de aynı özsel gelişim üzerine kurulmuştur. Ama her özsel gelişim tarihte somut ve tek bir biçimde gerçekleşir, bu yüzden her çağda ve evrimin her evresinde çok değişik görünümler alır. Bence bu ilişki altında, varlıkbilimsel açıdan, iktisadın içinde, özsel bölümle olgular dünyası arasında bir ayrım yapmalıyız. Hegel çok güzel söylemiştir: öz dediğimiz şey olguyla ilgili bir dinginlik biçimidir. Bu dinginlik biçimi bilgl kuramı açısından formüllenmiş olsun isterdim. Bu yüzden onda gizli, çok gizli bir şey vardır, Arstoteles'in devinmeyen devindiricisi gibi bir şey. Bu sorunu varlıkbilimin kökel açıdan yeni olan terim düzeninde açıklamak istiyorsak, burada sürecin seçilemezliğini de söylemek gerekir. Bu seçilemezlik sürecin dışlaştığı biçimlerin sonsuz çeşitliliğiyle karşıtlaşır.

HOLZ — Dışlaşma biçimlerinin içinde olumsallık da kendini gösterir.

LUKACS — Elbet gösterir. Burada, bana kalırsa, doğayla alışverişler ortaya çıkar. Bu noktada, elbette, iktisadi —toplumsal etken belirleyici etkendir, çünkü bir doğal gücün, bir doğal öğenin olumlu ya da olumsuz etkide bulunuşunu belirleyen şey iktisattır. Herhangi bir kömür herhangi bir ülkenin zenginliği için büyük bir önem taşıyor

mu sorunu üretimle ilişkilidir kömürle değil. Bir ülkeyi zengin ya da yoksul yapan kömür değil, kömürün belli bir önemi olması söz konusu ülkenin bulunduğu iktisadi—toplumsal gelişim evresiyle ilişkilidir. Bugün bir de bakıyoruz ki kömürün modası geçivermiş.

HOLZ — Evet.

LUKACS — Kömür zenginliği bir iki yüzyıl egemen oldu, sonra iktisadın olumlu bir ögesi olmaktan çıktı. Bunun böyle olduğunu Ruhr havzasında da görüyoruz. Kömür zenginliği daha çok bir kaygı kaynağı oldu şimdi.

ABENDORTH — Burada bir belirlemede bulunmak isterim, biraz size karşı çıkmak için biraz da sizi onaylamak için. Toplumların oluşum süreçlerinin başlarında doğal veriler bu toplumların üretim etkinlikleri için büyük bir önem taşıyabilir. Ne var ki doğal engeller insanın üretici çalışmasıyla genel olarak geriler, iktisadın basit doğal verilere bağımlılığı da geriler, kömür yatakları sorununda olduğu gibi. Doğada herhangi yatakların varlığı, diyelim kömür yataklarının varlığı, insanın üretici çalışmasının ürünü olan toplumsal insanın oluşumuyla ilgili genel sürecin dışlaşma biçimlerinden giderek somut bir sürecin ortaya çıkmasında tam tamına bir uyarıcı olabilirdi ve olabilir...

LUKACS — Elbette olur...

ABENDORH — ...sonra yavaş yavaş önemini yitirir. Bu süreçte iktisadi etkenin baskınlığı sürecin başında sonundakinden çok daha azdır.

LUKACS — Tamam, olabilir. Ne olursa olsun, kömüre bu önemi kazandıran da iktisadi nedenlerdir. Bunlar da elbet iktisadi nedenlerdir. Öylesine iktisadi ki, temelde teknolojik bir sorun söz konusu değil, petrol en iyi pazar malı olunca petrol kullanımı giderek yeğ tutuluyor. Bu durumda bazı doğal güçlerin birbiriyle çekişmesi değil söz konusu olan. Doğal güçler iktisadın oradan oraya götürdüğü satranç taşlarıdır. En iyi pazar en pahalıyı kovar her zaman.

(Sürecek)

Çeviren :

AFŞAR TİMUÇİN

David Hume

ANLIK ÜZERİNE

BAĞLANTI VE ÇAĞRIŞIM

(geçen sayıdan)

İmgelem tüm basit fikirleri birbirinden ayırabildiğine, sonra da onları istediği biçimde yeniden birleştirebildiğine göre belli bir ölçüde bu yetiyi tekbiçimli kılan bazı evrensel ilkeler her an ve her yerde ona yol göstermeseydi bu yetinin işlemlerinden daha anlaşılmaz bir şey olamazdı. Fikirler her türlü bağdan ve bağlantıdan bütünüyle yoksun olsaydı ancak rastlantı onları birleştirebilirdi; aynı basit fikirler, bir bağ onları birleştirmezse, bir nitelik, bir fikrin doğal olarak bir başkasına yol açacağı bir biçimde onları bir araya getirmezse, her zaman olduğu gibi karmaşık fikirler halinde düzenli olarak yan yana gelemezler. Fikirler arasındaki bu birlik ilkesini ayrılmaz bir bağlantı olarak görmemeli, imgelemde böyle bir bağlantının bulunduğu fikri çoktan bırakıldı: bununla birlikte o olmadan zihin iki fikri birbirine bağlayamaz sonucunu da çıkarmamalıyız; biz yalnızca bu birlik ilkesini her zaman üstün gelen dingin bir güç olarak görmeliyiz; başka şeylerle birlikte diller arasındaki karşılıklı sıkı alışverişin nedeni budur; çünkü doğa karmaşık bir fikirde birleşmeye en uygun olan basit fikirleri her dilde belirtir. Bu çağrışımın çıktığı ve bu yolla zihni bir fikirden öbürüne götüren nitelikler üç tanedir: *benzerlik,* zamanda ve uzamda *yakınlık, neden-sonuç* ilişkisi.

Bu nitelikler fikirler arasında bir çağrışım doğururlar ve bir fikir göründüğünde doğal olarak bir başkasına yol açarlar, sanırım bunu kanıtlamak çok gerekli olmayacak. Düşüncelerimizin akışı içinde ve fikirlerimizin aralıksız kaynaşması içinde imgelememiz, kolayca, bir fikirden bu fikre *benzeyen* bir başkasına koşar ve bu nitelik tek başına,

imgelem için yeterli bir bağ ve bir çağrışımdır. Aynı biçimde, duyular nesne değiştirirken bunu düzenli bir biçimde yapmak zorunda olduklarına göre ve nesnelerini birbirlerine *yakın oluş* düzenleri içinde aldıklarına göre imgelem de uzun süren bir alışkanlıkla aynı düşünme biçimini elde etmek ve nesnelerini düşünürken uzamın ve zamanın bölümlerinden geçmek zorundadır. *Neden-sonuç* ilişkisiyle kendini gösteren bağlantıya gelince, ilerde bu bağlantıyı derinlemesine inceleyeceğiz, bu nedenle şimdilik bu konuda üstelemeyeceğim. Şunu belirtmek yeter, hiçbir ilişki imgelemde neden-sonuç ilişkisinin meydana getirdiği bağlantıdan daha güçlü bir bağlantı meydana getiremez ve hiçbir ilişki bir fikrin bir başka fikirce çağrışımını, bu fikirlerin nesneleri arasındaki neden-sonuç ilişkisinin gerçekleştirdiği hızla gerçekleştiremez.

Bu ilişkilerin bütün uzanımını anlamak için, iki nesnenin birbirine imgelemde bağlandığını göz önünde tutmalıyız; yalnızca doğrudan doğruya biri öbürüne benzer, yakın ya da biri öbürünün nedeni olduğu zaman değil, bu ikisi arasına onlarla birlikte bu ilişkilerden birini destekleyen üçüncü bir nesne girdiği zaman da böyledir bu. Bu bağlantı çok uzaklara gidebilir; bununla birlikte her yeni uzaklaşmanın gözle görülür ölçüde ilişkiyi zayıflattığını belirtebiliriz. Dördüncü kuşaktan yeğenler nedensellik bağıyla bağlanmışlardır —bu sözcüğü kullanmam hoş görülürse—; ancak kardeşler kadar sıkı bir biçimde bağlı değillerdir, hele çocukla ana babası arasındaki bağdan iyice uzaktırlar. Genel olarak diyebiliriz ki tüm kan bağlılıkları neden-sonuç ilişkisine bağımlıdır ve kişiler arasında yer alan nedenlerin sayısına göre yakın ya da uzak sayılırlar.

Yukardaki üç ilişkiden nedensellik ilişkisi en yaygın olanıdır. Bu ilişki içinde iki nesne birbirine sıkıca bağlanmıştır, birincisi ikincinin varoluş nedeni olduğu zaman nasıl birbirlerine sıkıca bağlanmışlarsa, biri öbürünün edimlerinden ya da devinimlerinden rasgele birinin nedeni olduğu zaman da öylesine sıkıca bağlanmışlardır. Gerçekten de bu edim ya da devinim nesnenin kendisinden, belli bir açıdan ele alınmış nesnenin kendisinden başka bir şey ol-

madığı için ve nesne tüm değişik konumları içinde aynı kaldığı için, nesneler arasındaki böyle karşılıklı bir etkinin onları imgelemde nasıl birbirine bağlayabileceğini kestirmek kolaydır.

Bunu daha da ilerletebilir ve diyebiliriz ki iki nesne, yalnız biri öbüründe bir devinime ya da herhangi bir edime yol açtığı zaman değil, biri öbürünü meydana getirme gücüne sahip olduğu zaman da neden-sonuç ilişkisiyle bağlanmışlardır birbirlerine. Ve bu, tüm çıkar ve ödev ilişkilerinin kaynağıdır, insanlar bu ilişkiler aracılığıyla toplum içinde birbirlerini karşılıklı etkilerler ve yönetme ve yönetilme halkalarına yerleşirler. Efendi toplumsal yeriyle, hizmetçi denilen bir başkasının eylemlerini belli noktalarda yönetmek gücüne sahip olan insandır, bu mevkinin kökeni ister güce isterse uzlaşmaya dayansın. Yargıç, her türlü uzlaşmazlık durumunda, kendi kararına dayanarak herhangi bir şeyin sahipliğini ya da mülkiyetini toplumun herhangi bir üyesine verebilen insandır. Bir kişi bir güce sahipse, onun bu gücü eyleme geçirmesi için istemini ortaya koymaktan başka bir şey yapması gerekmez; ve her çeşit durumda olanaklı, birçok durumda da olası diye bakılır bu uygulamaya, özellikle de yetke sözkonusu olduğunda, çünkü bu durumda uyruğun uyarlığı üst için bir hazdır, üstünlüktür.

Basit fikirlerimizin birlik ya da uyuşum ilkeleri bunlardır; bu ilkeler onları bellekte bir araya getiren bu çözülmez bağlantının yerini tutarlar imgelemde. Burada bir *çekim* türü söz konusudur, zihin dünyasında da doğal dünyada sahip olduğu olağanüstü etkilere sahiptir bu çekim türü, doğal dünyada ne denli çok ve değişik biçimde açınırsa zihin dünyasında da o denli çok ve değişik biçimde açınır. Etkileri her yerde besbellidir bu çekimin; ama nedenleri çoğunlukla karanlıkta kalır, ayrıca bu ilkeleri insan doğasının temel nitelikleri durumuna getirmek gerekir, ama burada bunları açıklamayı düşünmüyorum. Gerçek bir filozof için kendisini nedenleri aramaya iten her türlü aşırı isteği bastırmaktan daha zorunlu bir şey olamaz; o, yeter sayıda deneye dayanarak bir öğreti ortaya koyduğu zaman,

daha ayrıntılı bir araştırmanın kendisini karanlık ve belirsiz kurgular içine sürüklediğini görürse amacına ulaşmış saymalıdır kendini. Bu durumda, ilkesinin nedenlerini araştırmaktansa sonuçları araştırmak daha iyi olur.

Fikirlerin birliğinin ya da çağrışımının sonuçları arasında en dikkate değer olanı karmaşık fikirlerdir, karmaşık fikirler düşüncelerimizin ve usavurmalarımızın her zamanki özneleridir, genellikle basit fikirlerimiz arasındaki bir birlik ilkesinden doğarlar. Bu karmaşık fikirler *ilişkiler, kipler* ve *tözler* olarak bölünebilirler. Bu fikirlerin her birine sırasıyla şöyle bir göz atacağız ve bu konuyu kapamadan önce *genel* ve *özel* fikirlerimiz üzerine birkaç bel:rlemede bulunacağız, bu fikirlere bu felsefenin ögeleri olarak bakılabilir.

İLİŞKİLER

İlişki sözcüğü genellikle, birbirinden son derece ayrı olan iki anlamda kullanılmaktadır. Hem iki fikri imgelemde birbirine bağlayan özelliği anlatmak için kullanılır, ve bu durumda bu fikirlerden biri, yukarda açıkladığımız üzere, öbürünü de beraberinde getirir; hem de imgelemde rasgele birleştirilmiş de olsalar, iki fikrin her zaman karşılaştırılabileceği özel durumu anlatmak için kullanılır. Günlük dilde çoğunlukla ilk anlamda kullanırız ilişki sözcüğünü : karşılaştırma konusunda her türlü özel özneyi bir bağlantı ilkesinden bağımsız olarak anlatmak için ancak felsefede genişletebiliriz bu sözcüğün anlamını. Böylece, uzaklık gerçek bir ilişkidir diyor filozoflar, çünkü nesneleri karşılaştırarak bir uzaklık fikrine varabilmekteyiz; ama gündelik dilde şöyle diyoruz : *falanca şey şu ya da bu şeyden daha uzakta olamaz, falanca şey daha az ilişki içinde olamaz,* uzaklıkla ilişki arasında bir uyarsızlık varmış gibi.

Nesneler arasında bir karşılaştırma yapmaya izin veren ve *felsefi* ilişki fikirlerini meydana getiren tüm özellikleri sıralamanın bitmez tükenmez bir çaba olduğu düşünülecektir. Oysa bu nitelikleri dikkatle ele alırsak, oları yedi temel madde altında toplayabileceğimizi görürüz, her

türlü felsefi ilişkinin kaynakları olarak bakılabilir bu maddelere.

1. İlki *benzerlik*tir bu özelliklerin: bu öyle bir ilişkidir ki onsuz hiçbir felsefi ilişki varolamaz, çünkü nesneler ancak aralarında az da olsa bir benzerlik varsa karşılaştırılabilirler. Ama, benzerlik her felsefi ilişki için zorunlu olsa da, bundan, bu ilişki her zaman bir bağlantı ya da çağrışım meydana getirir sonucu çıkmaz. Bir nitelik büyük bir genellik kazanınca ve büyük bir tek tek şeyler topluluğu için ortak olunca zihni doğrudan doğruya bu tek tek şeyler topluluğundan birine götürmez ama bizi birçok seçenekle karşı karşıya bıraktığı için de, imgelemin herhangi bir özel nesneye bağlanmasını engeller.

2. *Özdeşlik,* ikinci bir ilişki türü olarak düşünebilir. Bu ilişkiyi değişmez ve sürekli nesnelere uygulanan en dar anlamıyla ele alıyorum burada, ilerde ele alınacak olan kişisel özdeşliğin doğasını ve temelini incelemiyorum. Tüm ilişkiler arasında özdeşlik ilişkisi en evrensel olanıdır, çünkü bu ilişki, varoluşu, kısa da olsa bir süreye sahip olan her varlık için ortaktır.

3. Özdeşlikten sonra en evrensel ve en kapsamlı ilişkiler *uzam* ve *zaman* ilişkileridir, bu ilişkiler sayısız karşılaştırmaya kaynak olurlar, *uzak, yakın, üstünde, altında, önce, sonra, v.b.*

4. *Sayı* ve *niceliği* varsayan tüm nesneler bu noktada karşılaştırılabilirler, bu da çok verimli bir başka ilişki kaynağıdır.

5. Herhangi iki nesne aynı niteliğe ortaklaşa sahipseler, bu niteliğe sahip oluşlarındaki *dereceler* beşinci bir ilişki türünü meydana getirir. Böylece, ikisi de ağır olan iki nesneden biri öbüründen daha hafif ya da daha ağırdır. İki renk, aynı türden olsalar da değişik ayrımcıklara sahip olabilirler, böylece onları da karşılaştırma olanağı doğar.

6. *Karşıtlık* ilişkisi ilk bakışta *hiçbir ilişki türü bir benzerlik derecesi olmaksızın varolamaz* kuralı karşısında bir ayrıcalık olarak düşünülebilir. Oysa kendinde karşıt fikir çifti olarak, varoluş ve varolmayış fikir çiftinden başkası yoktur, bu fikirler açıkça birbirine benzerdir, çünkü

her ikisi de nesne fikrini içerir; bununla birlikte varolmayış fikri nesneyi zamandan ve uzamdan uzaklaştırır, onun burada varolmadığı düşünülür.

7. Ateş ve su, sıcak ve soğuk gibi öbür nesneler, ancak *nedenlerinin* ve sonuçlarının deneyimi ve karşıtlığı ile karşıt görünürler; bu neden- sonuç ilişkisi doğal bir ilişki olduğu gibi yedinci bir felsefi ilişkidir de. Bu ilişkinin içerdiği benzerliği daha sonra ele alacağız.

Ayrım'ı da öbür ilişkilere katmam beklenecektir doğallıkla; ancak ben, gerçek ya da olumlu bir şeyden çok bir ilişkinin yadsınması olarak düşünüyorum ayrım'ı. Özdeşlikle ya da benzerlikle karşıtlaştırılmasına göre iki tür ayrım vardır. Birincisi *sayısal* ayrım, ikincisi *türsel* ayrımıdır.

KİPLER VE TÖZLER

Usavurmalarının çoğunu töz ile raslantı arasındaki ayrılık üzerine kuran ve bunların her birinin açık fikrine sahip olduğumuzu düşünen filozoflara sormak isterdim, *töz* fikri duyum izlenimlerinden mi, yoksa düşünme izlenimlerinden mi çıkarılır? Duyularımızca aktarıldıysa bize, soruyorum, hangisince ve nasıl? Töz, gözlerce algılanıyorsa, bir renk olmalı, kulaklarca algılanıyorsa bir ses, tat duyusunca algılanıyorsa bir tat; öbür duyular için de aynı şey söz konusudur. Ama sanırım kimse tözün bir renk, bir ses, ya da bir tat olduğunu ileri sürmeyecektir. Öyleyse töz fikri, gerçekten varsa, bir düşünme izleniminden çıkarılmış olmalıdır. Ama düşünme izlenimleri tutkulara ve heyecanlara dönüşür; kuşkusuz bunların hiçbiri tözü temsil edemez. Demek ki bir özel nitelikler toplamı fikrinden ayrı bir töz fikrine sahip olamayız, tözden söz ettiğimizde ya da töz üzerine düşündüğümüzde bunun dışında bir şey gelmiyor aklımıza.

Bir kip fikri kadar bir töz fikri de imgelemce birleştirilmiş bir basit fikirler toplamından başka bir şey değıldir, bunlara, bu toplamı gerek kendimize gerekse başkalarına anımsatmaya yarayan bir özel ad verilmiştir. Ama bu fikirler arasındaki ayrım, bir töz oluşturan niteliklerin tanınmayan bir şeye bağlanmış olmasına dayanır, bu nitelik-

lerin bu şeyin özünde olduğu varsayılır; ya-da bu kurguyu işe karıştırmamak gerektiği kabul edilirse, en azından bu niteliklerin yakınlık ve nedensellik ilişkilerince sıkıca ve çözülmez bir biçimde bağlandığı düşünülür. Bundan da şu sonuç çıkar: öbürleriyle aynı bağlantıya sahip olan her türlü basit niteliği biz, hemen onların topluluğunun içine alırız, bu nitelik ilk töz kavrayışımızın içine girmemiş olsa bile. Böylece altın fikrimiz ilkin sarı renk, ağırlık, düzleştirilebilirlik, ergiyebilirlik olabilir; ancak altının altın suyunda çözünürlüğünü görünce, bu niteliği de öbürlerine katarız ve fikri başlangıçtan beri karmaşık fikrin bir parçası olsa da o töze aittir diye belirleyebiliriz. Birlik ilkesi karmaşık fikrin temel parçası olarak ele alınmaktadır, ayrıca bu ilke daha sonra kendini gösteren her niteliği ortaya koyar ve onu kendini önceden göstermiş olan öbürleriyle aynı başlıkta toplar.

Bu türden bir ilke kipler içine giremez, doğalarını incelersek apaçık bir biçimde ortaya çıkan budur. Kipleri oluşturulan basit fikirler ya yakınlığın ve nedenselliğin birleştirmediği, çeşitli öznelere dağılmış olan nitelikleri temsil eder; ya da, tüm nitelikler birleştirilmişse, birleştirici ilke karmaşık fikrin temeli olarak düşünülmez. Bir dans fikri ilk türdeki kiplere bir örnektir, güzellik fikri de ikinci türden olanlara: Buna göre, kipi ayırdeden adı değiştirmeden böylesi karmaşık fikirler hiçbir yeni fikri alamazlar.

(sürecek)

Çevirenler :
MEHMET SERT - SİNAN KÖM

Herbert Spencer

DÜŞÜNSEL EĞİTİM

(geçen sayıdan)

Resim eğitimin ögelerinden biridir görüşü giderek benimseniyor; bu, zihin eğitimiyle ilgili daha doğru bir fikrin gelişmeye başladığını gösteriyor. Bu, doğanın kendilerine sürekli olarak belirttiği yolu öğretmenlerin sonunda kabul ettiklerini gösteren bir işarettir. Çocukların çevrelerindeki kişileri, evleri, ağaçları, hayvanları çizmek için —yoksa, taştahta üzerine, varsa, kalemle kağıt üzerine— kendiliklerinden harcadıkları çabaları biliriz. Resimlere bakmayı severler; ve bilindiği üzere, taklide olan belirgin eğilimleri onlara da resim yapmak dileğini esindirir. Dikkatlerini çeken nesneleri anlatma konusundaki bu çabalar aynı zamanda algılar için yararlı bir çalışma, bu algıları daha kesin ve daha eksiksiz kılmak için bir araçtır. Ve nesnelerin görünür özellikleri üzerine buluşlarına ilgimizi çekmeye uğraşırken açıkça bizden en çok gereksindikleri kültür türünü istemektedirler.

Öğretmenler kendilerini doğanın sağladığı bilgilerin yönetimine bıraksalardı, resim dersini öğretimlerinin bir parçası yapmakla kalmayıp resmi öğretmek için izlenecek yöntemlerin seçiminde de doğayı dinleselerdi çok iyi olurdu. Çocuğun her şeyden önce çizmeye çalıştığı nesneler nelerdir? Büyük, hoş renkli, görmekten hoşlandığı nesneler; onda heyecan uyandıran kişiler; çeşitli yanlarıyla onun ilgisini çeken inekler, köpekler; her gün gördüğü ve boyutlarıyla, bölümlerindeki uyumsuzluklarla onu şaşırtan evler. Onu Onu en çok hoşlandıran sunma yolu hangisidir? Boyama. Daha iyisi yoksa kalem kağıt yeter ona. Ama bir boya kutusu ile bir fırça onun için bir hazinedir. Resim, gerçekte, renkten sonra gelir. Çocuk bir nesnenin resmini yalnızca onu boyamak için yapar, onu boyayabilme izni ile bir taşbasması kitabı verilirse ne mutluluk! Yağlı boya re-

sim çalışmasını sonraya bırakan ve biçimi, usandırıcı çizgisel resim alıştırmalarıyla öğreten resim öğretmenlerine bu durum ne denli gülünç gelirse gelsin biz yine de doğaca belirlenen ilerleyişin iyi olduğuna inanıyoruz. Rengin çizgi karşısındaki üstünlüğü, ruhbilime dayanan bu üstünlük, söylediğimiz gibi, daha baştan benimsenmelidir ve yine daha baştan örnekler gerçek nesneler olmalıdır. Yalnız çocukta görülmeyen, birçok kişide bütün yaşam boyunca sürüp giden bu yüksek renk zevki, biçimin oldukça güç ve nankör çalışmasına uyarıcı olarak hizmet etmelidir. Daha sonra boyamaktan duyulacak sevinç çizim çabasının ödülü olmalıdır. İlgisini sürekli çeken nesneleri yansıtmak için çocuğun harcadığı çabalar kesin tutumla yüreklendirilmelidir; bilgisi arttıkça basit ve çizimi kolay nesneler çocuğa ilgi çekici gelmeye başlayacak ve bunları kendi kendine çizmeye çalışacaktır, yavaş yavaş gerçeklikleri doğru bir biçimde taklit etmeyi başaracaktır. Evrim yasası gereğince bu ilk denemeler bütünüyle belirsiz olsa da bu durum bu denemelerin hiç göz önüne alınmamasını gerektirmez. Önemi yok biçimler gülünç olsun, önemi yok renkler çiğ ve kaba olsun. Sorun, çocuğun iyi resimler yapıp yapmadığını bilmek değildir, yetilerini geliştirip geliştirmediğidir. Çocuk önce elinin devinimlerine biraz hakim olmalı, kaba birkaç benzerlik kavramı edinmelidir, burada çocuğun yaptığı, amaca ulaşmak için en uygun şeydir, o bunu kendiliğinden ve zevkle yapar çünkü. Çocukluğun ilk dönemlerinde resimle ilgili ciddi dersler verilemez. Bu kendiliğinden kültür çabalarını bastıracak mıyız, yoksa kavrayış ve el çalışması gücünün doğal alıştırmaları olarak onları destekleyip yönlendirecek miyiz? Çocuklara boyasınlar diye ucuz tahtalar üzerine işlenmiş oyma resimler verirken ve sınırlarını boyasınlar diye haritalar verirken, onlarda renk yetisini hoş bir biçimde uyarmakla kalmayıp onlara şeylerle ve ülkelerle ilgili bir bilgi, fırçayı eli titremeden kullanmak için bir yetenek kazandırıyorsak; çocuklara taklit etme duygusunu uyandıran nesneler verirken kaba da olsalar kopyalar yapmak için onlardaki işgüdüsel alışkanlığı geliştiriyorsak, onlara resim dersleri vermek zamanı geldiğinde, bu yaptık-

larımızın hazırladığı bir yatkınlığı buluruz onlarda. Böylece hem zaman kazanmış hem de öğrenciyi ve öğretmeni zahmetten kurtarmış oluruz.

Az önce söylediklerimizden kolayca şunu çıkarabiliriz: çocuklara örneklere göre resim yaptırılmasına ve hele bazı öğretmenlerin onları doğru çizgilerden, eğri çizgilerden ve bileşik çizgilerden başlatmaya dayanan yöntemine karşıyız. Güzel Sanatlar Derneğinin *Uygulamalı temel eğitim* ile ilgili el kitapları listesine şimdiye dek gördüklerimizin en kötüsü olan bir resme başlangıç kitabını almış olması üzücüdür. Yontucu John Bell'in kaleme aldığı *Taslak, Taslağa göre ya da düz yüzeye göre* adlı yazılardan sözetmek istiyoruz. Önsözde söylediğine göre yazar «öğrenciye eğitimi için basit ama mantıksal bir araç saklamak» istemektedir; ve bu amaçla aşağıdaki tanımlarla işe başlıyor:

«Resimde basit bir çizgi bir noktadan öbürüne giden hafif bir işarettir.

Resimde çizgiler iki sınıfa ayrılabilir:

1) Doğru çizgi, bir noktadan öbürüne en kısa yoldan gider: örnek AB.

2) Eğri çizgi, bir noktadan öbürüne en kısa yoldan gitmez: örnek CD.»

Ve böylece öğretmen öğrenciye yatay, dikey, düşey çizginin ne olduğunu öğretir; açıların çeşitli derecelerini ve açılarla çizgilerin oluşturduğu çeşitli biçimleri öğretir. Kısacası bu kitap araştırmalı bir biçim dilbisidir. Öyle ki bir çalışmanın başlangıcına ögelerin kuru bir ayrıştırmasını yerleştirmeye dayanan sistem, dil öğretiminden uzaklaştırılan bu sistem, resim öğretiminde yeniden ortaya çıkıyor. Belirsizden başlamak yerine belirliden başlıyoruz; bir kez daha somut soyutu, uygulamalı deneyler bilimsel kavrayışı önceliyor. Bunun doğal düzeni altüst etmek anlamına geldiğini yinelemeye gerek yok. Şu açıkça belirtildi: bir dilin uygulamasına sözcük türlerinin ve bunların kullanılışlarının tanımlarıyla başlamak alışkanlığı, ancak yürümeye kemikler, kaslar ve bacak sinirleri üzerine bir dersten sonra başlamak kadar akla uygun olabilir; nesneleri resimleme sanatına çizgileri ayrıştırarak elde ettiği-

miz bir sınıflamayla ve tanımlarla başlamak önerisi için de aynı şey söylenilebilir.

Bu teknik ayrıntılar hem sıkıcı hem de yararsızdır. Daha baştan çalışmayı zevksizleştirirler; ve bütün bunlardan amaç da çocuğun böyle bir amacı düşünmeksizin, alışkanlıkla öğreneceği şeyi öğretmektedir. Çocuk nasıl ki duyduğu sözcüklerin anlamını sözlüklere başvurmadan öğreniyorsa, teknik terimleri de nesnelerle, resimlerle ve kendi resimleriyle ilgili gözlemler yardımıyla zorlanmadan ve hatta zevkle öğrenecektir, oysa baştan öğretilmek istendiğinde bu bilimsel terimler ona sıkıcı gizler olarak görüneceklerdir.

Eğitimle ilgili olarak ortaya koyduğumuz genel ilkelere güvenilebilirse, öğretmenin dersleri, desteklenmeye değer olarak tanıttığımız küçük çocuğun bu çabalarına her zaman katılacaktır. Çocuğun istemli denemeleri ona bir el yatkınlığı ve bir oran fikri kazandırdığında çocuk bulanık bir biçimde, bedenleri perspektif içinde üç boyutu temsil eden şeyler gibi kavramaya başlar. Birçok çaba ve başarısızlıktan sonra çocuğun zihninde bu görünüşü kağıt üzerinde gösterebilmek üzere bir fikir geliştiği zaman perspektif yasalarını bilimsel olarak açıklamakta yararlanılan yöntemle ona ilk deneysel perspektif dersi verilebilir. Bu belki onu korkutacak ama yapılacak deney sıradan bir anlayışı olan her çocuk için hem açık hem de ilgi çekicidir. Masanın üzerinde düşey olarak duracak biçimde kurulmuş cam bir levha çocuğun gözüyle herhangi bir nesne, örneğin bir kitap, arasına yerleştirilir. Çocuk bakış açısını değiştirmemesi için uyarılır ve nesnenin açılarını cam üzerine noktalarla belirtmesi söylenir. Sonra da bu noktaları çizgilerle birleştirmesi istenir; bunu yaparken çocuk bu çizgilerin nesnenin kenarlarını izlediğini görür. O zaman camın arkasına bir kağıt koyarak çizdiği çizgilerin nesneyi kendi gördüğü biçimiyle temsil ettikleri ona gösterilir. Çizgiler yalnızca görünüşü tanıtlamakla kalmaz, çocuk onların nesneye gerçekten benzediklerini de anlar, çünkü bu çizgiler nesnenin kenarlarını izlemiştir; ve çocuk kağıdı istediği kadar kaldırıp camın arkasına yerleştirerek bundan emin

olabilir. Olgu onun gözünde yeni ve çarpıcıdır. Bu olgu düz bir yüzey üzerinde değişik yönlerde yerleştirilmiş değişik uzunluktaki çizgilerin başka uzunluktaki ve uzayda başka konumları olan çizgileri temsil edebileceğinin deneysel olarak gösterir. Cam levhanın arkasına yerleştirilen nesnenin konumunu değiştirerek çocuk çizgilerin nasıl kısaldıklarını ve yittiklerini, başka çizgilerin nasıl ortaya çıktıklarını ve uzadıklarını gözlemlemeye götürülebilir. Öğretmen böylece koşutların yakınsamasını ve perspektifin tüm temel olgularını yavaş yavaş gösterebilir. Ve çocuk kendi kendine yardım etme alışkanlığını yeterince kazandıysa, ona öğütlendiğinde, bu çizgileri yalnız göz yardımıyla kağıt üzerine aktarmaktan zevk duyacaktır. Bir süre sonra bir resmi tek başına yapmak isteyecektir, sonra onu cam levha üzerine çizilmiş taslakla karşılaştıracaktır. Nesnelerin çizgisel görünüşlerini gözlemleme alışkanlığını ve bunların çizme kolaylığını, başkalarının resimlerini kopya etmeye dayanan aptalca ve mekanik yöntemi izlemeksizin, basit ve hoş bir yöntemle öğrenecektir böylece yavaş yavaş. Bu yarara öğrencinin bu yolla resmin doğru kuramını kuşkulanmadan öğrenmesini —örneğin, nesneleri gözümüzle bu nesneler arasına koyduğumuz düz bir yüzeye yansıttığımız zaman bu nesneleri bize göründükleri gibi çizmiş oluruz— ve perspektif yasalarının bilimsel incelenmesine başlama zamanı geldiğinde bu yasaların mantıksal temeli olan olguları yetkin bir biçimde tanımasını da katalım.

Çocuklara geometriyle ilgili ilk fikirleri kavratmanın akılsal bir yöntemine örnek olarak Bay Wyse'den alınan aşağıdaki paragrafı belirteceğiz:

Bir çocuk aritmetiği öğrenmek için küplerden yararlanmaya alıştırılmıştı; bu yöntemden geometrinin ögelerini elde etmek için de yararlanmalıdır. Alışılmışın tersine ben katılardan başlamak isterdim. Bu yöntem saçma tanımları ve noktayla, çizgiyle, yüzeyle ilgili kötü açıklamaları ortadan kaldırır, bunlar soyutlamalardan başka bir şey değildir... Bir küp geometrinin temel öğgelerinden bir çoğunu temsil eder: noktalar, doğru çizgiler, koşut çizgiler, açılar, koşut kenarlar, v.b. Bu küp bölümlere ayrılabilir. Öğrenci

sıralamayı öğrenirken bu bölmelerle içli dışlı kılınmıştır ve şimdi bu bölmelerin ve onların kendi aralarındaki ilişkilerinin karşılaştırılmasına geçer... Sonra da küpten küreye geçer, buradan daireyle, genel olarak eğriyle ilgili temel kavramları öğrenir.

Katıları yeterince öğrendiğinde düz yüzeyler katıların yerine konabilir. Bu geçiş çok kolaylaştırılabilir. Örneğin küp ince dilimler halinde kesilir ve bu dilimler kağıt üzerine yayılır; çocuk bölmeler kadar dikdörtgen olduğunu görecektir. Bu işlem öbür katılarda da sürdürülür. Küre de aynı yöntemle incelenir, böylece çocuk yüzeylerin gerçek oluşumunu öğrenecek ve sonra da onları her katıdan kolayca soyutlayabilecektir.

Geometrinin abecesini kavradıktan ve bu bilimi okumayı öğrendikten sonra yazmaya başlar.

En basit, işlem dolayısıyla ilk işlem şudur: bu bölmeleri bir kağıt üzerine yerleştirmek ve kalemi kenarlarından geçirmek. Çocuk bunu birkaç kez yapınca bu düz bölme bir kenara bırakılır ve çocuktan bunu kopya etmesi istenir, ve bu böylece sürer.»

Çocuk Bay Wyse'nin önerdiği yönteme benzer bir yöntemle belli geometrik bilgileri edinince bir adım daha atılabilir, onda yaptığı biçimlerin tam uyarlılığını göze kanıtlama alışkanlığını geliştirip, böylece hem bunları tamuyar yapma dileğini uyararak hem de bu işin güçlüğünü ona göstererek yapabiliriz bunu. Kuşkusuz tamuyar sonuçlar elde etmek için zanaatçıların ve başkalarının bulduğu yöntemlerdedir ve geometrik doğruların bir bütün durumunda toplanması yalnızca dolaysız yarar gözetilerek gerçekleştirilmiştir. Bu doğruları öğrenciye de aynı yöntemle sunmak gerekir. Ona kağıt şatosunu kurmak için karton parçaları kestirerek, boyayacağı süslü diyagramlar çizdirerek, yaratıcı bir öğretmenin bulabileceği şeylerle onu uğraştırarak, belli bir zaman boyunca, tıpkı ilk bulucunun yapmış olduğu gibi girişimlerini kendisinin yapmasına izin verilebilir. Böylece çocuk yalnız duyuların yardımıyla amaca ulaşmanın güçlüğünü deneyle öğrenir. Yoluna devam edip kavrayış gücünü geliştirdiği zaman pergelden yararlanacak duruma

gelmiş olacaktır, pergelin yararını anlayacaktır ama yaklaşık yöntemin yetersizliğinden de rahatsızlık duyacaktır. Çocuk bir süre daha bu durumda bırakılabilir. Önce, daha ileri gitmek için henüz pek küçük olduğundan; sonra da sistemli bir yöntemin eksiğini daha çok duyması gerekli olduğundan. Bilgilerin edinimi çocuk için ilgi çekici kılınmak gerekiyorsa ve insanlığın ilk uygarlık döneminde olduğu gibi bireyin de ilk uygarlık döneminde bilim yalnızca sanata yardımcı olarak değerlendirildiyse, kuşkusuz, geometri çalışmasının gerçek hazırlığı bu yapı sanatlarının uzun bir alıştırmasıdır, geometri bunları kolaylaştıracaktır. Doğanın burada da bize yolu gösterdiğine dikkat edin. Çocuklar yapı kurmaktan, kağıttan nesneler kesmekten büyük bir zevk duyarlar. Bu zevk desteklenirse ve yönlendirilirse yalnız bilimsel kavramlara giden yolu açmakla kalmaz, eksikliğin her zaman görülen el ustalığını da geliştirir.

Gözlemleme ve buluş yetkileri gerekli düzeye erişince öğrenci deneysel geometriye başlatılabilir; bu geometri yöntemli çözümler verir ama onları kanıtlamaz. Eğitimdeki tüm öbür geçişler gibi bu da rastlantısal olmalı, biçimsel olmamalı; ayrıca geometrinin yapı sanatıyla ilişkisinden yararlanmayı da sürdürmek gerekir. Öğrenciye bir dörtyüzlü örneği gösterip ondan kartonla buna benzer bir dörtyüzlü yapmasını istemek, onu çalışmaya başlangıç olabilecek bir sorun'un çözümüne yöneltmektir. Önce, buna ulaşmak için uygun konumlara yerleştirilmiş dört eşkenar üçgen çizmek zorunda olduğunu görür. Tamuyar bir yöntem olmadan bunu tamuyarlılıkla yapamadığı için üçgenleri karşılıklı konumları içinde yerleştirip kenarlarının çakışmadığını ve açılarının tepede birleşmediğini kavrar. O zaman, iki çember çizerek bu üçgenlerin kesin ve kusursuz bir biçimde nasıl çizilebileceği ona gösterilebilir; önceki başarısızlığından sonra bu buluştan çok memnun olacaktır. İlk sorunun çözümünde böylece ona yardım ettikten sonra geometrik yöntemlerin doğasını göstermek için, ortaya çıkacak sorunları becerebildiğince yalnız çözmeye bırakmak gerekir. Bir doğruyu eşit iki parçaya bölmek, bir dik çıkmak, bir kare çizmek, bir açıyı bölmek, koşut iki doğru çiz-

mek, bir altıgen çizmek, bunlar birazcık sabırla tek başına çözeceği sorunlardır. Ve çocuk buradan daha karmaşık başka sorunlara götürülür, akıllıca yönlendirilirse tümünü çözer ya da çözmeye çabalar. Kuşkusuz, eski disiplinle yetişmiş birçok kişi bu savın doğruluğundan kuşkulanacaktır. Bununla birlikte biz deneye dayanarak, ortak ve yinelenmiş deneye dayanarak konuşuyoruz. Bütün bir sınıfın şu ya da bu sorunun çözümüyle son derece ilgilendiğini gördük, öyle ki geometri derslerini haftanın en büyük olayıymış gibi bekliyorlardı. Son olarak, birçok öğrencinin geometri sorunlarıyla gönülden ilgilendiği bir kız okulundan sözedildiğini işittik; bir başka okulda da kızlar böyle yapmakla kalmıyormuş, içlerinden biri dinlencedeyken çözmek için sorular istiyormuş : bu olayları öğretmenin bilgisine dayanarak anlatıyoruz. Kendiliğinden gelişmenin olasılığı ve değeri için ne bulunmaz bir kanıt. Genel olarak yapıldığı gibi, öğretildiğinde verimsiz ve sıkıcı bir bilim dalı böylece doğal yöntem izlenerek son derece ilgi çekici ve çok yararlı kılınmıştır! Çok yararlı diyoruz, çünkü bu yöntemin sonuçları geometrik doğruların elde edilmesiyle sınırlanmaz, çoğu zaman bunu zihinde bir devrim izler. Okul yöntemlerince —soyut formüller, sıkıcı ödevler, aşırı çalışma— sersemleştirilmiş çocukların edilgin kaplar olmaktan kurtuldukları ve kendileri bulucu durumuna geldikleri zaman birden yeniden doğdukları sık sık görülür. Kötü bir eğitim biçiminin bu çocuklarda yol açtığı yüreksizlik biraz ilgiye boyun eğince ve birkaç ilk başarı onlara yeterli bir düzeyde dayanıklılık sağlayınca tüm zekalarında bir devrim meydana geldi. Artık kendilerinden kuşkulanmıyorlar; kendilerinin de bir şeyler yapabileceklerine inanıyorlar. Başarılar çoğaldıkça yüreksizlikleri de yavaş yavaş azalır ve yeneceklerinin güvencesini önceden onlara veren bir güçle çalışmanın tüm dallarında güçlüklere saldırırlar.

Biz bu gözlemleri yayınladıktan birkaç hafta sonra Prof. Tyadall *eğitim dalı olarak fizik çalışmanın önemi üzerine* Krallık Enstitüsünde yaptığı bir konferansta aynı olguyla ilgili inandırıcı bazı örnekler veriyordu. Kişisel gözlemlerine dayalı tanıklığı bizim için değerlidir: «Yerine getirmem

gereken ödevlerden biri, diyor, sözünü ettiğim dönemde bir matematik sınıfı kurmak oldu; Euclides'in ve genel olarak tüm eski geometrinin zekaya seslenildiğinde gençlik için çok çekici bir çalışma olduğunu gördüm. Ama her zaman çocukları kitapların alışkanlığından koruyordum, kitaplar dışında seçilen sorularda onların önayak olmalarını sağlıyordum. Olağan olarak başlangıçta bu değişiklik hoşuna gitmiyordu çocuğun, kendini yolunu şaşırmış gibi görüyordu; ama bu duygunun sürdüğünü bir kez bile görmedim. Çocuğu tümcek yıkılmış görünce Newton'la ilgili öyküyü, hani Newton'un öbür insanlardan değişik olmasını sabrına bağladığı öyküyü anlatarak onu yüreklendiriyordum; ya da böyle bir şeyin olanaksız olduğunu söyleyen bir uşağa bu saçma sözü yinelemesini yasaklayan Mirabeau'nun öyküsünü anlatırdım. Böylece yeniden canlanan çocuk her zaman gülümseyerek ödevine döner, belki kuşkuludur hâlâ, ama bir kez daha denemeye kararlıdır. Sonra da gözlerinin zevkle parıldadığını gördüm, Archimedes'in coşkusu ancak bir yansısı olabilir bu zevkin: «buldum öğretmenim!». Ortaya çıkarılan gücünün duygusu büyük bir öneme sahiptir onda; ve böylece canlanan sınıfım şaşırtıcı ilerlemeler gösteriyordu. Genellikle, kitaptaki önermeleri almak ya da başkalarını bulmak için kendi güçlerini deneme seçimini onlara bırakıyordum. Kitaba sarıldıklarını hiç görmedim; yardımımın gerekli olduğuna inandığım zaman onlara yardım etmeye hazırdım ama genellikle reddediyorlardı. Bu çocuklar düşünsel buluşların tadını tatmışlardı ve kendi kendilerine zaferler elde etme fırsatını arıyorlardı. Teneffüs salonunda duvarların ve döşemelerin üzerine kazıdıkları diyagramları gördüm, yaptıkları işe karşı duydukları canlı ilginin birçok kanıtını gördüm. Bana gelince, eğitim deneyimi konusunda bir acemiydim, Almanların anladığı anlamda eğitimbilimin kurallarını hiç bilmiyordum. Ama konuşmanın başında belirtildiği gibi eğitimin özü ile ilgileniyordum ve geometriyi bir *dal* değil, bir eğitim *aracı* yapmaya çabalıyordum. Deney başarıya ulaştı; yaşamımın en mutlu anları seslenmiş olduğum zihinsel yetilerin güçlü ve neşeli gelişmesini gördüğüm anlardır»

Sonsuz bir sorular dizisi ortaya koyan bu deneysel geometri, kendilerine temel bilgi sağlayan somut uygulamaları sonuna kadar götürebilme üstünlüğüne sahip olan öbür çalışmalarla birlikte yıllarca sürdürülmelidir Küp, sekizyüzlü, ve piramit ile prizmanın çeşitli biçimleri öğrenildikten sonra, daha karmaşık düzenli cisimlere geçilir : düodekaedr, izokaedr, bunları karton parçaları ile kurmak için ileri bir zeka gerekir. Buradan doğallıkla düzenli cisimlerin değişik biçimlerine geçilebilir. Bunların belirgin örneklerini kesik küp, eksik açılı küp ve sekizyüzlü ile prizmanın benzer değişiklikleri verir. Bu, tuzların ve metallerin neden olduğu değişik biçimleri taklit ederken öğrenciye madenbilimin önemli olgularını tanıtma olanağı sağlayacaktır.

Uzun süre bu türden alıştırmalarla içli dışlı kılındıktan sonra, akılsal geometri elbette öğrenciye bir engel çıkarmaz. Biçim ve nitelik ilişkilerini gözlemlemeye alıştırılmış, bazı ögeler verilmişse bazı sonuçların zorunlu olduğunu biraz sezinlemiş bulunan öğrenci, Euclides'in kanıtlamalarında artık yalnızca alıştığı sorunlardaki eksik yanı görür. İyi eğitilmiş yetileri öğretmenin birbirini izleyen önermelerini kolayca kavrar ve bunların önemini değerlendirir. Üstelik iyi yöntemi birkaç kez kendisinin bulmuş olmasını arzulamaktadır. Böylece, hazırlıklı olmayanlar çin verimsiz olan bu çalışma, onun için hoş bir şeydir. Bundan sonra, düşünsel yetilerimizin gelişmesi için en iyi alıştırmaya çocuğun zihninin elverişli olacağı anın yaklaştığını eklemek kalıyor: özgün kanıtlamalar. Euclides'in kitaplarından sonra gelen MM. Chambers'in kuramlarına benzer kuramlar bundan sonra onun için olanaklı olacak, bunları kanıtlayınca bunun sonucunda yalnızca düşünsel yetilerini kendiliğinden geliştirmekle kalmayacak, artık ahlaki yetilerini de geliştirecektir.

Bu belirlemeleri daha ileri götürmek ayrıntılı bir eğitim incelemesi olur, amacımız bu değil. Küçük çocuğun algılarını alıştırmak, *doğa bilgisi derslerini* yönlendirmek, resmi ve geometriyi öğretmek için verdiğimiz eğitim planı taslağı, açıkladığımız genel ilkeler üzerine temellendirilmiş yöntemin bir örneği olarak görülmeli yalnızca. Bu taslak

incelenirse onun basitten bileşiğe, belirsizden belirliye, somuttan soyuta, deneyselden akılsala gidilmesini gerektiren kurala uygun bulunacağına inanıyoruz, bu taslağın istenen koşullara yanıt verdiğini düşünüyoruz, bu koşullar şunlardır: 1 — eğitim uygarlığın küçük çapta bir kopyası olmalıdır; 2 — eğitim olanaklı olduğunca kendiliğinden olmalıdır; 3 — eğitim zevkli olmalıdır. Tüm bu koşulların tek bir yöntemde birleştirilmesi hem bu koşulların doğru olduğunu hem de yöntemin iyi olduğunu göstermeye yarar. Ayrıca şuna dikkat edin: bu yöntem eğitimin tüm çağdaş ilerlemelerinde varolan belirleyici eğilimin mantıksal sonucundan başka bir şey değildir —yani bu sistem doğanın sisteminin tam tamına kabulüdür, bu ilerlemeler de doğanın sisteminin parçalı kabullenişleridir—, Önce, konulmuş ilkelere uyduğundan, sonra da çocuğun zihninin kendiliğinden verdiği önerileri göz önüne aldığından. Öyleyse örneklerini verdiğimiz eğitimin doğru yönteme yaklaştığına inanmak için birçok neden var.

İki genel ilkeyi okuyucunun zihnine iyice yerleştirmek için bir iki şey daha ekleyeceğiz, bu iki ilke hem en önemli hem de en çok unutulmuş ilkelerdir: *birincisi*, eğitim yöntemi beşikten ergin yaşa dek kendiliğinden olmalıdır, nasıl daha sonra olgun yaşta kendiliğinden olacaksa: *ikincisi* —ve bu ilke birinciyi açıklamaya yarar— meydana getirilen zihinsel etkinliğe haz eşlik etmelidir. Basitten bileşiğe, belirsizden belirliye, soyuttan somuta ilerleyiş ruhbilimin vermiş olduğu bir doğru ise çalışmanın kendiliğindenliği ve çalışmaktan duyulan haz ruhbilimsel yasanın izlenip izlenmediğini gözlememizi sağlayan denektaşları olurlar. İlk ilke eğitim *biliminin* başlıca genellemelerini içeriyorsa ikincisi eğitim *sanatının* başlıca kurallarını içerir. Çünkü, kuşkusuz, derslerimizin düzeyi öğrencinin onları az ya da hiç yardım görmeden kavrayabileceği bir biçimde belirlenmişse, bu, derslerin düzeni öğrencinin zihinsel evriminin değişik aşamalarına uyduğu içindir; ve daha açıkçası bir düzeyden ötekine geliş onun için hoşsa, bu, yetilerinin olağan kullanımı öğrenciye yettiği içindir.

Eğitimi zihnin doğal evrimini kolaylaştırmak için ba-

sit bir araç yapmak, sağlıklı bir ders programı hazırlamanın yanısıra başka yararlar da getirir. Önce, etkilerin gücü ve süresi güvence altına alınır, alışılmış yöntemler bunu yapamaz. Çocuğun kendisinin elde ettiği her bilgi, kendisinin çözdüğü her sorun, fetih hakkı gereğince onun olur, o kadar ki, bunun başka türlü olmasına olanak yoktur. Başarının gerektirdiği öncesel zihin etkinliği, başarının zorunlu kıldığı düşünce yoğunlaşması, zaferin kışkırtması, her şey olguları öğrencinin belleğine, okumanın ya da dinlemenin yapabileceğinden çok daha derin bir biçimde kaydetmeye katkıda bulunur. Başaramasa bile, çözüm ona bir kez gösterilince yetilerinin gerilimi anılarını korur, hem de bir çok kez yinelenen açıklamaların sağlayabileceğinden çok daha iyi bir biçimde. Sonra, bu kendi kendini yetiştirme yönteminin edinilen bilgilerin sürekli düzenlenmesini zorunlu kıldığına dikkat edin. Birbiri ardından başka sonuçların öncülleri, başka soruların çözümü için araç olmak, olguların ve böyle elde edilen sonuçların doğası gereğidir. Dünkü sorunun çözümü bugünkü sorunun çözümünde öğrenciye yardım eder. Böylece, yeni bilgi, elde edilir edilmez yeti olur ve düşüncenin genel işlevine katılır. Ezbere öğrenildiğinde ortaya çıktığı gibi, bu bilgi yalnızca içimizdeki bir kitabın sayfaları üzerine yazılmamıştır. Çalışmanın bu kendiliğindenliğinin ahlaksal gelişimimiz için nasıl yardımcı olduğuna dikkat edin. Güçlüklere yanaşma yürekliliği, dikkatin sabırlı yoğunlaşması, başarısızlık karşısında yılmazlık, tüm bunlar yaşama aktarılmak gereken özel yeteneklerdir; bunlar zihne düşünsel besisini kazandırmaya dayanan sistemin geliştirdiği yeteneklerdir aynı zamanda. Gençliği bu yöntemle yetiştirmek çok uygundur, işte bizim kişisel güvencemiz altında doğrulayabileceğimiz budur, çünkü gençliğimizde perspektif yasaları bize de böyle öğretildi. Ve büyük ustalar çocukların zihninin bu yanına eğildiler: Fellenberg «öğrencinin özgür ve kişisel etkinliği onu eğitmek için araya girenlerin yarı resmi baskısından çok daha önemlidir» derken; Horace Mann «ne yazık ki bizde, eğitim, çocukları çalıştırmaktan çok onlara şeyleri *söylemeye* dayanıyor» derken; ve Bay Marcel

«çocuk, kafasını çalıştırarak bulduğu şeyi kendisine öğretilenden çok daha iyi bilir» derken bu noktaya parmak basıyorlardı.

Eğitim yönteminden beklediğimiz şey sözkonusu olduğunda durum aynıdır: seçilen eğitim yöntemi öğrencide, kendi niteliği gereği olarak olumlu bir etkinlik doğurur, bunun nedeni bu etkinliğin getirdiği dış ödüller değil, etkinliğin kendinden sağlıklı olmasıdır. Bu kurala uymanın, doğal evrimin olağan ilerleyişini engelleyebilecek bir durumdan bizi korumasının yanısıra başka yararları da vardır. Yeter ki biz çileci ahlaka (daha doğrusu çileci *ahlaksızlığa)* dönmek istemeyelim, gençliğin, mutluluğun korunması kendinde değerli bir amaç olarak düşünülmelidir. Bu belirlemede durmayıp, çalışmada hoş bir zihin durumunun bir kayıtsızlık ya da bir tiksinti durumundan çok daha elverişli olduğunu belirtiyoruz. Herkes bilir, ilgiyle okunan, duyulan ya da görülen şeyler duygusuzlukla okunan, duyulan yada görülen şeylerden çok daha iyi bellenir. Birinci durumda yetiler kendilerine sunulan nesneyle etkin bir biçimde ilgilenirler; ikinci durumda nesneyle pek etkin bir biçimde ilgilenmezler, daha hoş başka düşüncelere yönelmişlerdir çünkü. İzlenimin güçlü ya da zayıf olmasının nedeni budur. Öğrencide ilgisizliği doğuran dalgınlığa bir de dalgınlığın sonuçlarının korkusu katılır, bu korku onu felce uğratır ve sahip olduğu fikirlere başka fikirleri de katar. Bu, kendisini sıkan konular üzerine düşüncesini toplamakta çektiği güçlüğü artırır. Demek ki eğitimin etkinliği, bu arada buna benzer şeyler, öğrencinin çalışmaktan duyduğu hazza bağlıdır.

Ayrıca şuna dikkat etmek gerek: önemli ahlaksal sonuçlar derslerin verdiği haza ya da sıkıntıya bağlıdır. Kendisini ilgilendiren derslerin mutlu kıldığı bir çocukla çalışma isteksizliğinin, öğretmenlerin ciddiliğinin, gözdağlarının, cezaların mutsuz kıldığı bir çocuğu karşılaştırın, göreceksiniz, birinin ahlaksal durumu iyileşmiş, öbürününki bozulmuştur. Başarının ve başarısızlığın zihin üzerindeki sonuçlarını ve zihnin beden üzerindeki etkisini gözlemiş olan herkes bilir, bu çocukların ilkinde özyapı ve sağlık

olumlu bir biçimde etkilenmiştir, oysa ikincisinde her zaman somurtkanlık, çekingenlik ve hatta bedensel bir güçsüzlük görülebilir. Kullanılan yöntemin dolaylı bir sonucu daha var, önemsiz bir sonuç değil bu. Öğretmenlerle öğrenciler arasındaki ilişkiler, bu arada benzer tüm şeyler, verilen eğitimin zevkli ya da sıkıcı oluşuna göre sevecen ve etkili ya da soğuk ve güçsüzdür. İnsan çağrışımın keyfine bağlıdır. Her gün acı çektiren birine gizli bir tiksinti duymadan bakılmaz; ve o, acılı heyecanlardan başka heyecanlar doğurmazsa kaçınılmaz bir biçimde nefredi üzerine çeker. Tersine, dileklerinin nesnesine ulaşmakta çocuğa yardım eden, zaferin hazzını ona her gün tattıran, güçlüklerde onu yüreklendiren, başarıda onu seven öğretmen zorunlu olarak hoşnutlukla karşılanacaktır; ve davranışı ilkeleriyle her zaman uyuşuyorsa, sevilecektir. Çocuk tarafından bir dost gibi kabul edilen bir öğretmenin koruyuculuğunun yararlı etkililiğini, çocuğun bir tiksinti duygusuyla ya da en azından kayıtsızlıkla baktığı bir öğretmenin güçsüz yönetimiyle karşılaştırarak düşündüğümüzde gençliğin mutluluğunu göz önünde tutan bir eğitimin dolaylı yararları dolaysız yararlarından pek aşağı kalmaz diyebiliriz. Burada savunduğumuz sistemi uygulama olanağını kuşkuyla karşılayanlara şöyle karşılık veriyoruz: bu sistem yalnız kuramsal düzeyde belirlenmekle kalmamıştır. deneyden de destek almaktadır. Pestalozzi'den beri bu noktaya önem veren becerikli öğretmenlerce açıklanan düşüncelere Prof. Pillans'ınkileri ekleyelim: «Çocuklara yapmamız gerektiği biçimde ders verildiği zaman ders saatleri boyunca oyun saatlerinden daha az mutlu değildirler; zihinsel güçlerin iyi yönlendirilmiş çabası çocuklarda fizik güçlerini kullanmaktan daha çok yarar sağlar».

Kendiliğinden, dolayısıyla hoş eğitim adına son bir kanıt vermek için anımsatalım ki eğitim bu biçime sokulduğu ölçüde öğrencinin okulu bırakıp öğrenimi kesmesi olasılığı azalır. Öğrenim yorucu kılındığı sürece, anababanın ve öğretmenlerin zorlaması kalkar kalkmaz öğrenimi bırakma eğilimi onda var olacaktır. Eğitim hoş kılınınca, kılavuzlarla başlayan kendiliğinden yetiştirmeyi kılavuzsuz

sürdürme eğilimi var olacaktır. Bu sonuçlar kaçınılmazdır. Çağrışım yasaları değişmedikçe, insan kendisine acılı anıları anımsatan şeylere ve yerlere karşı tiksinti, geçmişteki hazları anımsatan şeylere ve yerlere karşı istek duydukça, yorucu dersler bilgilerin edinimini iğrenç, hoş derlerse çekici kılacaktır. Bilimle gençliklerinde gözdağlarının ve cezaların eşlik ettiği yorucu ödevler biçiminde karşılaşan insanlar, özgür araştırma alışkanlığı kazandırılmayan insanlar ne öğrenimi belki hiçbir zaman sevemeyecekler; oysa bilimi gerekli zamanda, doğal koşullarda elde eden insanlar, kendilerine aktarılan olguları yalnızca bu olgular kendiliklerinden ilginç oldukları için değil, sevgi dolu uzun bir başarılar dizisine fırsat sağladıkları için anımsayan insanlar tüm yaşamlarında kendi kendilerini yetiştirmeyi sürdüreceklerdir, tıpkı gençliklerinde yaptıkları gibi.

Çevirenler :
MEHMET SERT — SİNAN KÖM

SANAT VE EDEBİYAT

Fahri Erdinç

EŞEKLİK

Adı ıhlamur sözcüğünden oluşan ve ıhlamur ağacı bol bir kenti var Almanyanın. Bu kentte, çoğu başkent ve büyük kentlerde görmeye alışık olduğumuz bir hayvanlar bahçesi. Bu hayvanlar bahçesinde de, beyaz ayıların göletli çukurunun ötesinde, canlı çitle çevrili bölmenin içinde bir eşek. Evet, bildiğimiz, kadife burunlu kestane gözlü ve uzun kulaklı eşek. Ben işte o eşeği anlatacağım size.

Genç adam onu orda ilk kez gördüğü zaman gözlerine inanamadı ve epey yazıklandı:

«Vah zavallım!» diye geçirdi. «Sen de mi hayvanlar bahçesinde seyirlik olacaktın?» —Kendisi eşeği bol ve eşeğin hayvandan sayılmadığı bir ülkeden gelmişti buraya. Tam İkinci Dünya Savaşı öncesi. Yakındoğunun öteki ülkelerinden birkaç gençle beraber, doğuculuk okumak için batıya gönderilmiş öğrencilerden biriydi. Hafta sonu geldi mi, kimi arkadaşları üniversiteye bitişik kiliseye koşuyor, çoğu «Hitler Yugend» örgütünde eğitim çalışmalarına koştukları için, yabancılara, hele doğululara da üniversitenin güvercinleri ve havuzuyle ünlü alanında pineklemek, sokaklarda avarelik, ya da sık sık hayvanlar bahçesine uğramak düşüyordu. Genç adam ilk kez uğramıştı işte hayvanlar bahçesine. Ve eşeği ilk kez görüyordu orada. Sevinemiyordu. Acıması ağır basmıştı! «Burada da mı buluşacaktık hemşerim?» diye mırıldandı. «Özgürlüğünü de mi yitirecektin böyle? Vah benim çilesi tükenmezim, vah gülmezim...»

Daha da söyleşecekti eşekle. Ama çıtıpıtı kızlar gelip üşüştüler birden. Onların arkasına çocuklu birkaç anababa dizildi. Fotoğrafçıyı da çağırmışlardı. Çardak altında, ayı postu giymiş bir adamla kolkola, ya da iyice ilâçlanıp saman doldurulmuş bir kurdun sırtına binerek resim çek-

tirmektense, eşeğe binmeyi, eşekli bir anı edinmeyi yeğliyorlardı.

Genç adam, o gece, güncesine şunları yazdı:

«Bizim eşeği gördüm bugün zooparkta. Gerçekten zavallıydı. Eh, iş güç yok. Resim çektirmeliğine binen çocuklar, kızlar filân yükün tüyden hafifi, gül yaprağı. Gak dese, su veriyorlar, guk dese yem. Böyle eşekliğe can kurban. Can kurban ama, neydi o gözlerindeki hüzün? Durup durup o başını sarkıtması? Bir kulağının düşü düşüvermesi? O bir türlü silkinemediği düşünce?... Evet, egzotiğin hayvanlar bahçesi oluşturma ilkesi bu ensonu. Bir ekvator ülkesi elbette ilkönce dünyanın en tepe yerinden beyaz ayıyı, en altından da pengueni filân getirip gösterecek kendi hayvanlar bahçesinde. Bir kuzey ülkesi de ekvatordan alacak hayvan örneklerini. Kural bu ama, yine de eşeği sığdıramıyorum egzotiğe... Hem hayvandan sayıp da oraya aldıklarına göre, öteki şaşılası hayvanlar gibi, onu da fişleselerdi bari, bölmesine bir etiket, bir levha koysalardı. Kökenini, künyesini yazsalardı... Evet, bu kadarcık ilginin, eşekten de, seyircisinden de esirgenmesi kınamaya değer. İlk fırsatta bu eksiği zooparkın yöneticilerine söyleyip uyarıda bulunacağım. Bu kadar aşağsanmaya katlanamam doğrusu. Eşekliğin gereği yok! Leş kargasına, çeşitli sürüngenlere, götü boklu tavuğa falan levha koyarlar da...»

Burasında bir sigara yaktı. Sonra yine kaleme davranıp ekledi:

«Gizli kalmasını istemediğim için, söylemekten kendimi alamıyorum: Kızlara ve çocuklara özenerek, ben de bir resim çektirdim bugün eşeğimizle! Ne ki binmedim. Yanyana poz verdik şöyle. Bunu İstanbulda, Büyük Ada'da ilk kez eşeğe binen turistlere benzemek için mi yaptım? Hayır. Bizimkilere göndereceğim bu resmi. Ve arkasına şöyle yazacağım: «Almanyada iki eşek!» Şaka değil, böyle yazacağım. Çünkü eşeğe çok saygılı ve eşekliğin çok düşmanıyım...»

Ödevini yapmış, yeterince yorulmuş bir ter adamının rahatlığıyla uyudu o gece. Düşünde yine eşekle uğraştı. Daha doğrusu, o levha eksikliğini gidermeye çalıştı. Gez-

dirmen olmuştu düşünde. Hayvanlar bahçesinde gezdirmen! Turist gezdiriyordu. Eşeğin bölmesi önünde saygıyla durdu. Ve saygıyla anlatmaya başladı: «İşte eşek! Equus asinus. Tekparmaklılardan. Akdeniz çevresi ülkelerinde boldur. Küçük yapılı olduğuna bakmayın, bu mübarek kırk deveyi bile çeker. Beygiri filân aratmaz. Arabaya da koşulur. Öküzün olmadığı yerde, ineğin yanısıra, sabana koşulduğu da olur. Halk arasında bir adı da peygamber treni'dir. Bütün peygamberler eşeğe binmişlerdir. Koca Kitap'ta bunun yeri vardır. Nuh Peygamber de, gemisine aldığı bir çift eşeğin birine binmiş olup, şeytan denilen şeytan işte o eşeğin kuyruğu altına gizlenerekten gemiye girebilmiştir... Eşek deyip de geçmeyin, bu bütün ev hayvanlarının en dayanıklısı, en hamalı, en davudi seslisi, kulakları en uzunu, belki de en uzun ömürlüsü olup, katırın da anababasıdır... Bizim dünyamız öküzün boynuzunda durduğu kadar, bir de bu eşeğin sırtında durur...»

Bu düşten bir eşek anırtısıyla uyandı. Sıçrayıp kalktı. Oturduğu tavan odasının penceresini Almanya'nın bir ıslak ve sisli sabahına daha açar açmaz, anırtının uzantısını yakalamak için kulak kabarttı. Yoktu. Bir işitme aldanışıydı bu.

Ve artık birkaç hafta arayla, güncesinde eşek konusunu şöyle sürdürdü:

«Ensonu, dediğim uyarıyı yaptım. Ne yaşını bilen var hemşerimin, ne de ne zaman ve nereden alındığını... Ama söz verdiler, bir levha koyacaklar. Levhaya yazılacak bilgiyi gönüllü olarak verebileceğimi söyledim. İstemediler. Olmazmış öyle. Bilimsel bir özet yapacaklarmış...»

«Bu pazar, daha karşıdan 'hemşerim' diye bağırarak yaklaştım ona. Kulaklarını dikerek bekledi beni. Elimden, uzattığım kırıntıları aldı. Ahbaplığı artırdık. Artık iyice tanıştığımızı söyliyebilirim.»

«Benden hoşnut sanıyorum. Aramızda bir sessiz dayanışma da başlıyor gibi... Onda, her şeye karşın, bizim eşeklerimize özgü bir iyimserlik, bir mutluluk sezer gibi oldum: Sırtında Nasreddin Hoca'yı taşımışlığın, belleklerde onunla bütünleşmenin onuru gibi bir şey...»

Bu ahbaplık ve dayanışma, birkaç yıl sonra, bu dünyadaki eşeklilerin en büyüğü yüzünden, hiç umulmadık bir yazgı ortaklığına dönüştü. Savaşın sonuna doğru, Almanya'nın Sovyet ordusunca kurtarılan doğu kesimini sosyalizme açık yarınların beklediği anlaşılınca, İngilizler, Amerikalılar, bu ıhlamur kentini de -değil mi ki bize kalmıyor, öyleyse size de yaramasın düşüncesiyle- kıyasıya bombalamaya giriştiler. Kentin daha çok ortalarında taş üstünde taş kalmadı. İşin kötüsü, hayvanlar bahçesini kenarlarda bir yerde yapmayı da akıl edemediklerinden, hayvanlar da bomba yağmuru altında kaldı. Daha savaş içinde aslan-kaplan takımının başka yerlere aktarıldığı bilindiği halde, kent içine ayıların, kurtların, çakalların yayıldığı söylentisi de ayrıca bir büyük panik yarattı. Tek sözle, can pazarıydı kurulan artık. Ölüler. Yaralılar. Her çatıdan yükselen, her sokağı saran yangınları söndürme didinmeleri...

İşte bu ana-baba günü içinde bir de şöyle hayvanlar bahçesi haberleri:

«Kent ortasında bir ayı vurmuşlar!»

«Fillerin ahırına bomba raslamamış bereket...»

«Şimdi boa yılanını arıyorlarmış!»

«Fok balığı, göletinde yüzüp duruyormuş yine... Balık bu sana, bombalansa da, ne uçar, ne kaçabilir!»

«Devekuşunun yaptığını duydunuz mu? Daha ilk patlamada başını kuma sokuvermiş!»

«Papağanın esprisi daha hoş! 'Hayl Hitler!' diye bağırıp duruyormuş.»

Genç adam, yıkıntılar ve alevler arasında üniversitenin kitaplığını kurtarma koşuşmaları içinde, bu tür söylentileri işittikçe, aklının bir ucundan' da 'hemşeri'si geçiyordu. Kurtardıkları kitapları, gide-gele, alana, havuzun dolayına yığıyorlardı. Şaşılası şey, üniversitenin, hele kilisenin güvercin yatağı saçaklarında, duvar oymaları kertiklerinde alev sarmadık yer kalmadığı halde, ortaçağdan beri alıştıkları alanı bırakıp gitmemişti güvercinler. Bu kez de onlar çocukları ve ihtiyarları arar gibiydiler. Koşuşanların ayakları altında kalmamak için, kısacık uçuş-

larla öbek öbek yer değiştiriyorlardı yalnız. Durmadan büyüyen kitap yığınlarına tüneyenler de vardı. Giderek, biri de, büyük boyutlu ve kapağı açık bir kitapta, Göthe'nin alnına konmuştu.

Bir ara, kenarları yanık bir kucak kitabı yere bırakıp da belini doğrulttuğu sırada, genç adam, yaşamının belki de en büyük hayretiyle gözleri ve ağzı alabildiğine açılarak, oracıkta mıhlandı kaldı. Ne ileri, ne geri! Aslan değildi, kurt değil, ayı değildi karşısına çıkan. Öksü dumanları içinden, alnının akıtmasıyla, düşük kulağıyla, eşeğin ta kendisiydi tıpış tıpış gelen! Delikanlının onu tanımasıyla bağırması bir oldu:

«Hemşerim!...»

Eşek, o düşük kulağını hemen kaldırıp öbürüyle eşliyerek, radar gibi doğrulttu. Zınk diye de durdu. Merhabayı böylece yanıtladıktan sonra, iki kulağını da sarkıtıp, yine yürüdü. Ama genç adama doğru değil, havuza doğru. Güvercinler yol açtılar ona. Yanaştı. Tam kenarında durdu. Bebek yapılı, kanatlı bir meleğin korku çişi eder gibi su çövdürdüğü köşeden, ön ayaklarını bükerek suya uzandı. Bu çok ciddi, çok vakitli, çok keyifli su içmenin yalnız bir ıslığı eksikti artık. Onu da, dudağının kıyıcığından belli belirsiz bir gülümseme geçen genç adam çalıverdi.

Yooo, bu buluşma boşuna olmasa gerekti. Onu artık başıboş bırakamazdı. Bu cehennemin içinde, at etine, hele köftesine, yoksul öğrencilerin can attıkları bu ülkede, böyle zamanda, bir kazaya uğrayıp da aş kazanına, kıyma makinesine düşmek, kaşla göz arasında sucuk filân oluvermek bal gibi olasıydı. Öyleyse, bir yazgı ortaklığıydı bu başlıyan, artık onu kendi başına bırakmak hemşeriliğe de sığmazdı.

Eşeği hemen o kargaşanın içiden çıkarıp, oturduğu evin oralarda bir saçak altına götürmeyi, sağdan soldan bir şeyler bulup beslemeyi düşündü. Düşünürken de, belkayışını çıkarması ve hayvanın suya uzanık boynuna geçirmesi bir oldu. Hayvanlar, nedense, su içme, doyma rahatlığından, sevişme yorgunluğundan sonra, kolay uzatı-

yorlardı boyunlarını ipe, tasmaya. İşte genç adam da yedeğine almıştı artık eşeği. «Yürü bakalım, hemşerim!» diyordu. «Bundan ötesi, anca beraber, kanca beraber. Deriyi buralarda tuzlamadan memlekete gidebilirsek seninle, ne iyi... Yoksa...»

Ne ki, pek uzun sürmedi bu yazgı ortaklığı.

Kentin ertesi gün tekrar bombalanacağı duyuldu. Canavar düdükleri, sözü birbirinin ağzından alıyordu. Eh, eşekle de sığınağa koşulmazdı ya! Hem artık ilk bombardımanda 30 bin şu kadar ölü veren bu kentte sığınak aramak da akıl kârı değildi. Biricik çare, soluğu kırlarda almaktı. Hayır, kendisi için biricik çare, yükte hafif pahada ağır nesi varsa derleyip eşeğe yüklemek ve artık bir daha dönmiyesiye buralardan uzaklaşmıştı.

Öyle de yaptı. Sabahın ala karanlığında, kitaplarını, pılı-pırtısını, birazını valizine doldurup, birazını da çarşafla çıkılayıp, hayvanın sırtında dengeledi ve deh dedi. Kentin ortasından, nedense, doğu kesimine doğru yöneldiler.

Beklenen bombardıman, kızılca kıyametin ikincisi, onları daha kent ortalarında yakaladı. Göz gözü görmiyen bir patlamalar, çatırtılar, çöküntüler, alevler ve toz-duman sağanağı içinden, belki bir saat, belki bir gün sonra, boz tüyleri yer yer marsık tüterek, boynunda o belkayışı ve sırtında üniversiteli bagajıyle, yalnız eşek çıkabildi bir kanal boyuna. Artık başını çeken, ardından deh diyen hemşerisi yoktu. Yük ağdırmış, çarşaf çıkını yere değecek kadar sarkmıştı. Dengenin iyice bozulup, valizin de yere çarpması gecikmedi. Çıkından düşen bir şey tangırdadı taşlarda. Bir çaydanlıktı bu. Tekerlenen kapağı, kimya kokulu ve köpüklü bir kara suyun aktığı kanala doğru gitti. Çaydanlığın ağzından da iç karası göründü. Bir de defter ucu bürtlemişti çıkının kenarından. Bu da delikanlının güncesiydi.

Hayvan, bu denge yitirme kabahatinin karşılığı olarak sopa bekliyen bir büzülüşle durdu. Ama o kadardı işte. Beygir olsaydı, vurulup da ayaklarının dibine düşen süvarisini gün batımından sabaha dek beklerdi başını eğe-

rek. Ne ki, eşeğin harcı değildi bu kadarı. Düşünmesi uzun sürmedi. Tıpış tıpış yine yürüdü. Kanalı aşan, hafiften kemerli bir köprüye çıktı. Bu kez ayak seslerinin bir başka türlü öttüğünü farkedince, şöyle bir duraladı. Sonra kararlı adımlarla geçip, dumanların arasında kayboldu.

Bir saat sonra mı, bir gün sonra mı, hayvanlar bahçesini eliyle koymuş gibi buldu eşek. «Zoopark» yazılı arkı da düşüp parçalanmış ana kapıda, tuğla molozları arasından tökezliyerek geçti ve avluya girdi. Önce, belki sağ kalan öteki yaratıkları selâmlar gibi, belki de gördüğü eşeklilere yuh çeker gibi, dört ayağıyle direnip bigüzel anırmaya başladı. Yer gök inliyordu!

«Bu ne ayol?!» -Telli kavakların altında, birer dikmeye asılı tüneklerine bir ayağından zincirle bağlanmış papağanlardan biriydi bu soran.- «Türkünün sırası mı?»

Ve papağan çığlıkları birden korolaştı:

«Eşek işte!»

«Dönüyor bir de!»

«İpsiz çıktı, ipli dönüyor, şuna bakın!»

«Yine giriyor kafese!»

«Eşek işi... Eşeklik!»

Almanya'nın ıhlamurlar kentinde, çoğu büyük kentlerde görmeye alışık olduğumuz bir hayvanlar bahçesi var. Bu bahçede, beyaz ayıların göleti ötesinde, canlı çitle çevrili bölmenin içinde bir eşek. Evet, bildiğimiz, kadife burunlu, kestane gözlü, uzun kulaklı, çok da kocamış bir eşek. Savaştan sonra da yıllar yılı ordaydı. Yolları düşüp de uğrayanlar görmüşlerdir. Ben işte o eşeği öyküledim size.

Afşar Timuçin

MERTOL AZIP YÜZÜNÜZE GÜLLER TİMUÇİN DE GASEYAN EDİVERİNCE

İnsanların birbirine kötü kötü baktığı, her köşe başında bir kopuğun en zavallı insandan bile bela dilendiği bu garipler kentine kim getirip bıraktı beni, şu çuf çuf diye çocuklaşan pis tiren mi? Benden ne istediler, daha doğrusu ben kendimden ne istedim, neden İstanbul'da otel katipliğini bırakıp buraya öğretmenliğe geldim? Bu ne biçim kent böyle, yitip gitmiş insanlar kenti. Tirenden iner inmez çocukluk arkadaşım Selahattin'i aradım. Selahattin beni yılların bozmadığı kocaman sevinciyle ve çocuksu gülüşüyle karşıladı.

— İşte geldin Kedi Hüseyin, dedi, sen de boku yedin buraya gelmekle.

— Yurdun her köşesi biz öğretmenler için kutsal bir tapınaktır, dedim, öğretmen bir mum gibidir, hem aydınlatır hem yanar.

— Gönderirken bu güzel sözleri öğretirler, dedi, bize de öyle yapmışlardı, gücün kalmadığı zaman bir yerine sür de koşmaya başla diye...

Selahattin beni otelime yerleştirdi.

— Haydi bakalım, bu iş de bitti, dedi, şöyle güzel bir yer bulana kadar bu sidikli otelin kokusunu çekeceksin. Otelcinin tanıdık olması iyi. Üstelik hemşeri. Sen tanıyamadın ama Müslimsorların küçük oğludur bu. Aşağı mahallede otururlardı, Cumhuriyet caddeşinin üstündeki koca üç katlı ev de onlarındı, sarmaşıklı ev. Pekiyi, karı sorununu nasıl çözümleyeceksin? Buranın genelevlerine gidilmez. Hem öğrencilerinle burun buruna geldin mi ne olacak? Gel ben seni Naciye ablaya götüreyim, biraz pahalıya gelir ama keyfince iş yaparsın.

— İyi, dedim, o kadınla beni tanıştır bir gün.

— En iyisi şimdi tanıştırayım.

— O tiren yolculuğundan sonra...

— Kapacak değil ya seni? Tanışırsınız. Bir kahve içeriz birlikte. Sonra sen istediğin zaman... Yemeğini de orada yersin, içkini de orada içersin...

— Lokantası da mı var?

— Yürü bakalım, ne lokantasıymış, çocukluğundan beri seversin aptal rolü oynamayı.

Karlar akşamın tozlu karasında sevimsiz bir kirli maviye dönüşmüştü. Hava iyice soğuktu, ayaz çıkmıştı. Yanımızdan yöremizden hiç bilmediğim insanlar hızlı hızlı geçiyorlar, geçerken bizi süzüyorlardı. Kurtuluş caddesini boydan boya geçtik. Caddenin bittiği yerde üç dar sokak başladı. Bu sokaklardan biri bizi akılları durduracak kadar karmaşık bir sokaklar düzenine bağladı. Eski bir gazetede bir dehliz bilmecesi çözüyor gibiydik. Arkadaşım hem yürüyor, hem de ikide birde «arkana bak, yolları şaşırmayasın» diyordu.

Mavi boyalı bir tahta kapıya üç kere vurdu Selahattin. Kulağıma eğildi o ara:

— İçeriden üç kere vurulmazsa dönüp gideceksin, dedi.

İçeriden ses geldi: tak, tak, tak!

— Küçük yerdir burası, dikkatli olmak iyidir, dedi Selahattin.

Kapıyı orta yaşlı, şişmanca, altın dişli, akça pakça, al yanaklı, çirkin dudaklı bir kadın biraz yapmacıklı bir yumuşaklıkla açtı. Ağırbaşlı bir orospudan çok yırtık bir evkadınını andırıyordu.

— Hoş geldiniz, girin, dedi.

Bizi tek sedirli, tek masalı, iki koltuklu, dört iskemleli bir odaya aldı. Buyurun oturun deyip öbür odaya geçti. Oda sıcaktı. Selahattin'in gözleri kapanıyordu. Ben düşüncelere daldım.

Mühendisle evlenen sevgilimi düşünüyordum. Kocaman gözleri vardı, deniz yeşili. Benimle yaşaması kolay olmayacaktı. Gidişi dünyamı sarstı. Gitme demedim, diyemedim. «Hep anacağım seni» dedi giderken. Ses çıkarmadım. Benimle gelseydi bu küçücük kentte çok sıkılacaktı.

O karşımda kıvranırken ben nasıl rahat olabilirdim? Acı çekecekti hep. Belki de durmadan beni suçlayacaktı. Gitti işte, ince uzun parmaklarıyla, can alan gülüşüyle, kocaman ayakları, dağınık saçlarıyla çekti gitti. Ya Londra'dalar şimdi, ya Boğaz'daki evlerindeler. Seviniyordur, uçuyordur havalarda, ya da biraz kırıktır. Neden kızmıyorum ona? Bilmem. İnsan çok sevdiğine kızabilir mi?

— Buyurun, dedi kadın, bir lokum almaz mısınız?

O zaman uyandım.

— Benim çocukluk arkadaşımdır, dedi Selahattin, yeni geldi buraya. Sen burada ona bir dost, bir can yoldaşı olacaksın Naciye abla, tıpkı bize olduğun gibi. Dedim bizim bir Naciye ablamız var, gel seni ona götüreyim.

— İyi etmişsiniz, dedi kadın. Elimizden gelen yakınlığı gösteririz artık. Bizim de sizin gibi dostlarımız olmasa...

— Ben kalkıyorum, dedi Selahattin.

Kaçtı gitti.

— Ben size bir şeyler hazırlayayım, karnınız acıkmıştır. Bilseydim geleceğinizi şöyle köfte falan yapardım. Benim yemeklerimi pek beğenirler. İyi arkadaşlar var burada. Sizden iyi olmasın Selahattin bey de çok insan adamdır. Bilmem yumurta sever misiniz?

— Severim, dedim, ne olsa yerim ben.

— Siz de benim gibiymişsiniz, dedi.

— Zahmet oluyor ama, dedim.

— Benim işim bu, dedi.

Az sonra bir küçük rakı, biraz beyaz peynir getirdi koydu masaya.

— Siz artık kendi kendinize, kendi eviniz gibi yapın canım, dedi.

Gitti benim sevgilim. Gitti. Nereye gitti? Gittiği yerler de karlı mıdır? Balayı sözü ne kadar yabancı bana. O hemen benimseyiverdi. Beni hep içinde yaşatacakmış. Neden ama? Doğru mu bu? Deniz gibiydi saçları. Artık ben yokum derken ağlamaklıydı. Gitme diyemedim. Budalalıkları vardı ama güzeldi. Sevgili dediğin de güzel olmalıdır, değil mi? Kal desem kalacaktı belki, diyemedim. Böylesi

daha iyi oldu. Kocası olacak adamı uzaktan gördüm. Yakışıklı adamdı. Kanım kaynadı birden. Kimseyi suçlayamadım.

— Oooo, soğuk ki ne soğuk! diye girdi odaya Naciye. Donduruyor adamı, kesiyor. Çöpü kapının önüne bırakayım dedim, bir ayaz yedim ki...

Yüzüne baktım. Belli ki sevilmek, daha doğrusu beğenilmek istiyordu. Gönlü gereği ya da işi gereği. Ben bakınca utanmış gibi yaptı. Çömeldi, sobayı karıştırdı.

— Size müzik koyayım, dedi.

İstemem diyemedim. Bir bardak rakıyı bir dikişte içtim. Oh, ikinci bardak bu. Ne güzel de ısıttı. Müzik ve rakı birbirine karışınca oda garip bir şeytanlar ülkesi havasına büründü. Müzik diye bana dinlettiği şey ortalığa ölümler, hayvanlıklar, umutsuzluklar kusan bir gürültü yumağıydı. Önemsemedim.

Sevgilimi düşündüm. İstanbul'u düşündüm. Sonra babam geldi aklıma. Kemikleri çürümüştür. Annem? Annem kim bilir kaçıncı defa yokoluyor toprakta. Onu düşündüm. Benim sevgilim de ihtiyarlayacak mı? Benim sevgilim mi? Benim sevgilim değil o.

Üçüncü bardağı da bitirdim. İçime güvenilmez bir rahatlıkla birlikte temiz bir sıcaklık yayıldı. Müzik azdıkça azıyor, kudurdukça kuduruyor, hep ikiyüzlülüklerden, bırakılmışlıklardan, yalnızlıklardan, çaresizliklerden sözediyordu

— Siz konuşmayı pek sevmiyorsunuz. dedi Naciye, buraya gelen arkadaşlar benimle konuşurlar, dertleşirler. Evli arkadaşlar bile bana gelirler içlerini dökmek için. Ah dostluk ne kadar güzel şey. Ben çok gezdim çok gördüm, bakmayın benim böyle olduğuma. İnsanoğlu düşe kalka... Yoksa canınız bir şeye mi sıkılıyor?

— Canım bir şeye sıkılmıyor, dedim, yorgunum biraz.

Koca bir yudum rakı aldım. Koca bir peynir parçası attım ağzıma. Naciye neredeyse «çok içiyorsunuz» diye çıkışacaktı bana. «Sana ne!» diyebilirdim. Ama bunu dememeliydim ona. Belki hepimizden yalnız, belki çoğumuz-

dan iyiydi. Dertleşecek, içini dökecekti. Sobanın önüne çömeldi yeniden. Bacaklarını göstermek istiyordu besbelli. Masanın başından kalktım, saçlarını okşadım. Gözleri parladı. «Beni okşamak için kimse iki üç adım atmak yüküne katlanmaz» demek istedi bakışlarıyla. Doğruldu kalktı. Sarılmak istedim, sarılamadım.

Sevgilimi düşündüm gene. «Haydi bana sarıl» demişti bir gün. Oysa ben onu seyretmeyi seviyordum. «Çok az sarılıyorsun bana.» Gözlerinin yeşilinden bir entari giymişti. Yanıma uzandı. «Çıkarma o yeşili» dedim. «Evet ama böyle yanyana yatarken.» dedi. «Yoksa benim sıcaklığımı sevmiyor musun.» Sıcaklığını seviyordum. Seviyorum diyemedim. Güldüm. Güldüğümden anladı ki onu çok seviyorum.

Bir yudum daha aldım rakıdan. Naciye kocaman bir tava getirdi. Peynirli yumurtanın yanmış ot kokan buğusu içimi aydınlattı. Patates salatasını görünce daha da sevindim. Bir yudum daha aldım. İçimde incecik bir şeyin, kurt gibi bir şeyin sinsi sinsi dönüp durduğunu sezdim. Sonra anladım ki, bu dönüp duran şey mide bulantısıdır. Başım döndü. Ben bu mereti içmeyi pek bilmem. Ara versem diye düşündüm. Bulantı burnumda, ayaklarımda, midemde, ensemde, baldırlarımda titreşiyordu.

Naciye az önceki entarisini çıkarmış, mavi bir entari giyip gelmiş. Pırıl pırıl altın dişleriyle bir saltanatın zavallı sonu gibi duruyordu. Mavi entarisi belli ki özel zamanlar içindi. Entarinin üstündeki kırmızı iğne de. Dudaklarını az önce mi boyadı böyle hafifçe? Ben okşadım diye mi?

— Sizin canınız sıkılıyor, dedi.

— Can sıkıntısı da yaşamın geçilmez bir yüzüdür, dedim.

— Şair gibi konuşuyorsunuz dedi.

Söz açıldı artık.

— Ben şairleri çok severim. Benim amcam da şairdi nur içinde yatsın. Öyle uydurma şairlerden de değildi. Koca Ankara'da şair Avni bey diye bilinirdi, bütün Cebeci mahallesinde. Öyle insanlar pek kalmadı. Şair dediğin am-

cam gibi, sizin gibi ince insandır. Umur görmüş insanlar başka oluyor.

O sırada kapı üç kere vuruldu.

— Beni burada çok sever ve sayarlar. Böyle konuk ağırladığım için de kızmazlar bana. Başkası olsa... Biliyorlar ki dul bir kadınım, yetiremiyorum. Sonra, çok genç dul kaldım. Çocuğum olmadı. Sonra ben çirkin iş yapmam. Yani kimseyi kimseye düşürmem, yuva yıkmam. Nice kadın bilir kocasının bana uğradığını, ama kızmaz. Onlar kocalarını yorarlar, ben dinlendiririm.

Ben neredeyim? Neden dönüyor başım? Sevgilimi kim götürdü? Neden? Gitmek zorunda mıydı? Gitmem, ben onunla kalıp aç yaşamaya razıyım diyemez miydi? Ben burada ne yapıyorum? Naciye kim? Ben ne istiyorum Naciye'den? Burada mı kalacağım bütün gece? Boğulmadan? Deli miyim neyim? Konuşuyor, karşımda durmadan konuşuyor. Şimdi artık en çok altın dişlerini görüyorum. İnsan denilen kocaman bir maviliği altın dişleriyle öğütüyor. Durmadan işliyor ağzı. Yemek için işliyor, anlatmak için işliyor. Bakıyorum. Gözlerinin çocuksu sevimliliğinden korkuyorum.

— Geçenlerde katiplerle Dermece derecesine gittik. Dere dediysem na şukadarcık bir su, var yok. Geçende dediysem yaz bitmediydi daha. O katip ne efendi insandır, sizin gibi. Ben artık sanki onun ikinci dostu gibi olmuşum. Yani beni aile dostu bilirler. İkinci dostu demişim ben de. Rakıya alışık değilim de ondan. Benim rahmetli kocam hatırlı bir insandı. O zamandan beri severler bunlar beni. Okumuş etmiş insanlar. Geçen yaz Ankara'ya gittiğimde, yani öbür yaz, bunların babalarına uğradım, bunlar da oradaydı. Bir akşam baloya götürdüler beni. Profesörler bile vardı baloda. Hele bir profesör var, karısı ölmüş, biraz hovarda. Koskoca profesör kulağıma eğildi de neler neler demedi. Biz de dans ediyoruz o sıra. Daha önce, benimle dans eder misiniz? dedi. İncelikli insan. Hay hay beyefendi, dedim. Dans ederken bana demez mi, belki siz de şu yalan dünyada benim kadar yalnızsınız, yarın akşam şöyle buluşup dolaşalım. Ay doktor bey, dedim,

aynı zamanda doktormuş, ben yarın akşamüstü gidiyorum, otobüs biletimi aldım. Bırakmam diye tutturdu. Yani onlar işte. Dermece deresi buradan on kilometre çeker. Katipler beni aldılar. İncecik bir su. Kızları evleneli üç beş yıl oluyor. Kızları, Semra. Onu da aldılar, damadı da aldılar, damat kızkardeşini de almış, ama çocuklar dur otur bilmiyor ki. İki oğulları var, uzun ömürlü olsun. Ben şu yanda köfte yoğuruyorum, derenin kıyısında. Ama siz çok içiyorsunuz canım, siz bilirsiniz ama. Bakın ben bir kadehte durdum kaldım. Ne diyordum? Ha, neyse, Mertol eline bir avuç toprak alıp köfte yoğurduğum tepsinin içine fırlatmaz mı? Ben de tuttum kıçına bir tane yapıştırdım. Kızları da biraz kendini beğenmiş. Semra. Bana çıkışmaz mı? Ben açtım ağzımı. Bak, dedim, anneni severim, baban da dostumdur, arkadaşımdır, bunlar da benim torunum sayılır. Sonra Mertol tuttu anneannesine bir güzel tükürdü. Bu sefer dedesinden yedi şamarı. Hele o Timuçin. Allah, hele o Timuçin. Timuçin'in hiç duracağı yok. Pipisini çıkarıp bize göstermediği kalmıştı, onu da yaptı, yerin dibine geçtim. Sofrayı kurduk. Derken Timuçin içti suyu, içti suyu, içti suyu önceden, midesinde ne var ne yok hepsini çıkardı. Eh, olmadı bu. Sofraya çıkardı. Mertol azıp yüzünüze güller Timuçin de gaseyan ediverince, ben artık...

Dalmış gitmişim, kaldırdım kafamı yüzüne baktım. Gözleri besili iki tavuğun kıçı gibiydi, gözbebekleri de içerinin iflah olmaz karanlığı. Ne oldu, nasıl oldu bilmiyorum. Dinlediğim müzik, geldiğim tiren, içimdeki sevgilim, içtiğim rakı, sevgilimin kocası, Naciye, hepsi birden mideme doldu, midemde kabarmaya başladı. Timuçin midemde hem kusuyor hem koşuyordu. Nasıl oldu bilmiyorum, ne var ne yok hepsini çıkardım. Masanın üstüne, yere, üstüme... Ceketimi giydim, paltomu kaptım, sağ cebimde onun için ayırdığım paraları çıkarıp masanın üstüne koydum ve çıktım.

— Zararı yok meleğim, temizlerim ben, ne diye gidiyorsun? dedi Naciye.

Bir şey diyemedim. Sabaha kadar kendimi kustum otelde.

SEN VE YAŞAMAK

Gelişin en güzel şarkılarla beraber
Sıcak deniz rüzgarlarına inanarak
Öyle içli ve öyle sessiz
Özlemi yorgun gecelerinin
Bin kentten bıkınca çekip gitmek

Yabancı olsan da şimdi
Dostluklara ve aşk mektuplarına
Gülle süsle sabahın aydınlığını
Yüzünü çevir de karanlık dağlara
İçinin yangınından başlasın yaşamak

Nereye uzatsan ellerini
Yalnızlık bin ölüm sunar sana
Güneş yeniden dokununca sulara
Ölür mü içindeki çılgın çocuk
Kurşuna dizilse de her şafak.

Ömer Ateş Kızıltuğ

ÖZLEM

Şimdi sen
Gecikmiş bir sevinci beklerken
İşte oradasın tam orada
Yaşanmış bir mutluluğa benzersin
Akşamın son ışıklarıyla
Unutulmuş bir anıdan başlasa da güzelliğin

Bu ten
Koklandıkça gülden eksilen
Yıkık bir istasyon bahçesinde
Hiç durmadan eski şarkılar söyleyen
Uzakları sevdana eklesen de
Bilmeden hangi savaşta yitip gittiğini
Bu özlem bir gün yorulacak gecikmekten

Ömer Ateş Kızıltuğ

Önce kuşlar gider
Ardından umutsuzlar
Kim kalır ölümcül bir savaştan geriye
Tutkunlar ve çocuklar

TUTKUNLAR İÇİN BİR AĞIT

Gökyüzü yıldızlarla birlikte aydınlanır
Güneşi suçlu bulunca sabaha karşı
Serin bir rüzgârı bırakır yedeğinde keder
Unutup o sonyaz akşamlarını

Bu dağın karını aşamazsak
Eşkiya silâhını parlatır ovada
Işıkları söndürmeyin analar
Geceler rahatlık verir kurtlara

Gökyüzü cansızdır kuşlar olmazsa
Yağmurlar ürkütür beni
Şükrolsun bulutları dağıtan rüzgâra
Yüzüme yumuşak bir kar yağacak
Çocuklar kavuşurken ışıklı sulara

Bütün çocukların ellerinden öpelim
Ya da bırakalım gemileri çocuktan kaptanlara

Ömer Ateş Kızıltuğ

BİR SABAH TÜRKÜSÜ

Kar ufkunda yürür gibiydim
Bütün bir gece uyuyan evlerde
Onlar mı yanıldılar ben mi öldüm
Yoksa gün mü doğmakta kentlerde

Sabahın serinliğini özlüyordum
Uzak dağ yollarında
Kirli bir maviyle denizlere akarak
Dostca şarkılar söylerdi kulağıma
Kıyısında yaşadığım ırmak

Annem duymasın anneme söylemeyin
Çocuk resimlerini silmişler kitaplardan
Çiçekleri tanklarla ezmişler
Son kuşları da kaçırmışlar göklerden

Engine düşen bir ölüdür şimdi sesim
Anımsarsanız gülmeleri unutmuş çocuğu
Belki de doğrudur her akşam
Ninnilerin kimsesiz uykuları bozduğu

Ömer Ateş Kızıltuğ

GÖZLERİNDEKİ YÜREĞİM

Sabah
Yeni doğmuş güneş tazeliğinde
Düşüncem
Seni düşünüyorum
Duygularımızı, sevincimizi körletmeye çalışırken onlar

Duygu denizinde
Yüreğimin içinde duyuyorum
Yaşamı, sevdayı
Ve seni
Hayatı güzelleştiren
Kimi kez dudağımdaki ıslık
Kimi kez bir damla yaş gözlerimde
Ya da minicik bir çiçek
Taşların arasında yaşayabilen
Ve gözlerindeki yüreğim
On binler adına çarpan
Duyguların en gerçeğiyle

İlkiz Kucur

ARANIR SONRA AKTARLARDA

Batık bir geminin,
Paslanmış armasıdır yalnızlık serçem
Birikmiş yanılgılardır
Mavi mavi üşütür eskidikçe
Kendimden bilirim.

Öylesine kolaydır ki sevgi
Bilinmez ılıklığı yaşarken kalabalıkta
Basıp geçilen güz yaprağıdır da o
Aranır sonra aktarlarda
Kendimden bilirim.

Gül kokusu getiren yağmurlara
Sıradan türkülere, simitçi seslerine
Yaşamak adına ne varsa
Boş verdikçe eksiliyor insan, sevmedikçe
Kendimden bilirim.

Mustafa Bülbül

YAŞAMALISIN

Sen yaşamalısın çocuğum
Yitmemiş umutların
Sönmemiş tutkuların
Coşkulu sevgilerin
Güneşli bahar günlerinin
Adına yaşamalısın

Sen ölürsen
Kar niye yağsın yorgun dağlara
Niye yağsın yağmur
Bir yaz akşamı tozlu yollara
Bir çiçek niye açsın
Sen koklamadan solacaksa
Bir kuş niye kanat çırpsın
Senin uçurtmanla yarışamayacaksa

Güneş her sabah
Binlerce umut doğuracak
Her umuttan binlerce çiçek açacak
Sen o umutları büyüt çocuğum

Ertuğrul Koçak

RASGELE YAZILAN BİR İKİ SÖZ

Dinle sevgilim
tazeliğini
tarihin derinliklerinden
koparan
beynimi
yüreğimi
her şeyimi
tutuşturan
şu ateşin
çelikten kıvılcımlarını.
Düşün bir
suskunluk neyin nesidir
belleğini
kaslarını
bedenini bir zorla,
taşır düşünceni
yuvalandığı yerden
kucak aç
şu cana can katan
dinlenmesiz koşturan
sınırsız kuvvetin
kurumuş pınarına,
o zaman
sen de göreceksin
suskunluk
yıldızsız gecelerin
sevimsiz hareketsizliğidir
göğsünde ürpertiyi saklayan.

Dinle sevgilim
«ya şu uğultu» diyeceksin,
demirden taburu
uygun adım gidemeyen proletaryanın
incinmiş sesidir bu.
Bu bir
    patlayış habercisidir,
bu bir
    işlenmemiş cevherdir,
bu bir
    fitili ateşlenmemiş dinamittir,
işte biz de
ateşçiyiz be sevgilim
patlayış habercisiyiz.
Biz
beynimizi sunacağız
çelişkinin yüreğinde
deprem yaratan kuşkunun
safları keskin çizildin diye.
Üstelik biz
her şeyi de biliriz
çünkü bir kişi değiliz,
binlerce beynin
binlerce yüreğin
billurlaşmış tanımıdır
bizim birlikteliğimiz.
Kimimiz siper kazar
kimimiz kale bozar
kimimiz
ince
    al dokumalara
hüner damlatıp
kardan ak
güneşten sıcak
        sunar
        anlayan gözlere
            sevginin
                sınırsızlığını.

Dinle sevgilim
şafak
  güneşin sabırsızlığıdır,
bulutlar
  anlamsız bocalamaları simgeler
şu kuşatılmış geceler
şu baharın kalbindeki barikat
  bizim kollarımızda
  atomlarına kadar parçalansın istiyorum.
Tomurcuklar
  korkuyla seyrederken dalını
sevgilim
ben gene de sabrımı genişletemedim,
örneğin
ağaçlar hemen meyveye dursun istiyorum
kuşlar yumurta yapsın
gelişip
  karışıp
      değişsin istiyorum
          hayat.
Uçup gitsin içimdeki tasalar
Nisanı selâmlarken koyulaşan yağmurlar.

Mevlüt Gülveren

GEÇEN ZAMANIN TÜRKÜSÜ

Ünlü yayınevlerinde
Halka ışık tutan bütün romancılar
Öfkeli öfkesiz bütün ressamlar
Ve bütün ince kemancılar
Büyük adamların anlayışlı eşleri
İnsan pazarının reklâm şairleri
Ben gidince geriye kalacaksınız benden

Her zaman böyle olur
Rüzgâr toz bulutları bırakır giderken

İçindeki karmaşayı dünyaya taşıyanlar
Eğri düşünenler doğru konuşanlar
Eli kalem tutanların bütünü
İçki sofralarının eşsiz bilgeleri
Emeğe alkış tutan tembel sürüleri
Ben gidince geriye kalacaksınız benden

Her zaman böyle olur
Rüzgâr toz bulutları bırakır giderken

Gönlündeki yalnızlığı içimize getiren
Bütün kafalılar ve bütün şakacılar
Felsefeye önem veren düşünür artıkları
Sanat dünyasının doygun yaratıkları
Düşünce toptancıları duygu işportacıları
Ben gidince geriye kalacaksınız benden

Her zaman böyle olur
Rüzgâr toz bulutları bırakır giderken

Afşar Timuçin

CEYLANLARIN AŞK TÜRKÜSÜ

Yeni bir tutkuyu kaldıramaz o
Yeni bir aşk öldürür ceylanı
O sevdi mi çocuklar gibi sever
Sen olsan ateşe verirsin tarlanı
Çiçeklerini yerle bir edersin

O bir duvar dibine yatar sessizce
Düş gibi görür inen akşamı
Kelebekler yanaklarından öper
O sevdi mi rüzgâr gibi sever
Sen olsan yere çalarsın şapkanı

Yeni bir tutkuyu kaldıramaz o
Yazık olur küçücük saçlarına
Doyamadan gider derenin
Işık beyazı çakıl taşlarına
O sevdi mi yüreği bakakalır

Sen olsan yeniler giyip gezersin
Belki bir günde harcarsın paranı
O yemeden içmeden kesilir
Sevdiğini bir üzse bin üzülür
Sen olsan üzersin sevdiğini
O günde bin kere ipe çekilir

Afşar Timuçin

YAZSONU

Yazsonu çimenlerine doğru
Fırlar yüreğinden küçük serçe
Yağmurun dövdüğü kanatları
Güz hüznü bakışları gün batarken
Kanatır ufkun kırmızısını

Atlıların kovaladığı düşlerden
Uyanır korkulu uykulardan
Kulaklarında rüzgâr çanları
Gümüş sesler döker gökyüzüne
Serpince yüzüne suları
Binlerce yabanıl serçe

Kışdamlarına çekilirken yalın hasret
Gür sakallarına benzeyen akşamüstü
Sorar yaşamın anlamını, derin
Yaralarını, dinmeyen acılarını:
Bunca yıl dişe diş, tırnak tırnağa
Tutuşacak gün adına savruldu
Seken kayadan kayaya
Bir yaralı kuş muydu

Dostluk çubuğu yanmayınca
Diken olur yastık başına
Yakıcı sorular dudağında:
Neden örgütsüz halk, imece nerde
Sılada fabrikada harmanda
Neden uçurumlar ara yerde
Mavisi seyrelirken bunca
Gökyüzünün günden güne

Günışığı eşiğinde çığlık.
Tarlalar ıssız, kan yürür başağa
Prangaya vurulu köklerinden
Çünkü yeryüzü kıvılcımlardan uzak
Yangın öncesi türkülerden

Dosta papatya denli narin rençper
Sabahın devirdiği toprakla hemşeri
Yazsonu çılgını güllerden
Gül göğüslerden şimdi
Dirlik düzenlik günlerini bekler

Ahmet Ada

GİDEN

—şahin'e—

bana yüzünü mü gösterirdin ey çocuk
umarsız içsızısıyla yürüdüğümüz akşamlarda
açıldı göz gibi yüreğinden kayan deli su
şaşırmış bir düşün ayak sesinde
irkilip toprağa karıştığın gün

susardın
anlardım ki susmak konuşmak gibidir sende
—biz toprağın ve aşkın yolcularıyız
duru bir sestir kanımızın rengi—
dudağının ucundaki yarım gülüşün
nefrete yakışmaz sevinci boğardı
durup düşünürdün acıyla
—nasıl ayırmalı bunca telâşı
tüccar avazlarla dolu heryan
kurtarmalı onu çünkü
içli bir çocuk sevincidir insan—

gün usulca bitiyordu
balıkpazarından karanfillerin önünden
genç ölüler gibi dingin
yıkılmaz tanrılar gururuyla geçtin
yüreğim tıkanıyordu öfkenden
sessiz haykırışın canıma değiyordu

sonsuz uykular gibi sarındın uzaklığa
her gece düşünde bir gurbet büyütürken
kayıverdin denizimizden deryana

sesin duyulmuyor artık yüreğinse sıcak
her ölüm kırgınlığı sende bir bir ses bulacak

Haydar Ergülen

KARŞILIĞINI BULAMAMIŞ SORULAR İÇİN

Serin rüzgârlar taşır
bir dostumun yüzünü yakan mevsim
incelmiş bir hayatın kederiyle
sessizce durur anıların yamacında
renginden su alan resim

odalara sığmazdık odalar dar
içinde gizli bir ses ölürken
dönenip dururdu heves
dağlar dağlar

saatleri biz sustururduk
korkusuyla kendi sesimizin
yokederdik kardeşliğini
gündüzle gecenin

karardı baktıkça gözler
balkon derinliğindeki dağlara
heves yollara düştü
tedirginlik korkulara

yüzün gecikmiş bir mektupta
anlaşılır dürüst ve ıslak
yitirilmiş bir anıyla çıkageldi
güneyin ılık sokaklarından

—her ses bir renge yakışır
su kendi bildiğince akar
hiç bir şeye benzemez içimizdeki uçurum
ne kadar acemi harcı olsa da
ölümle karşılanmalı bazı sorular

Haydar Ergülen

ESKİ BİR YALNIZLIK ŞARKISI

Sesinle gelen akşamı anlat bana
Yalnızım özlemlerin dışındayım
Gönlümde unutulmuş sokak türküleri
Sevgini kat çocuk uykularına

Ortak şarkımızdan çekildi sesim
Ceylanım gezmiyor dağbaşlarında
Öldü içimdeki uçarı çocuk
Kaldım kimsesizliğin ortasında

Ne deli yağmurlarla ıslanırım
Ne düşen karı anlatabilirim sana
Yorgunum yüreğim kalabalık
Vurgunum erişilmez sevdana

Bana anıların eskiyeceğini öğret
Küçük şehirlerin yıkılacağını da
Birbaşıma kalmak istemiyorum
Söylenmez en güzel şarkılar birbaşına

Yaralı çocuklar geçer sokağımdan
Sessizlik bile dokunur bana
Aşkınla yokolsun kan adına
Damarlarımda dolaşan utançlı duygu.

Haydar Ergülen

DÜŞLER BİR SES BULUR BENDE

Bir çocuğun düşüyüm ben
Büyülü yaz akşamları
Ben üflerim mızıka söyler
Sesimiz tutar sokakları

Ilık bir ses taşırım yorulmadan
Sonsuz özlemler büyütürüm yarına
Ben mızıka çalarım
Siz onu duymasanız da
Mızıkamın içindedir yaşam

Kardeşler ben çalayım siz görün
Nasıl geçilir kiraz rengi sokaklar
Soluk soluğa yeni aşklarla
Yorulmaz yaşlı bir yürek bile
Gülüşler ona akar da

Ben mızıka çalmazsam
Ne özlemleriniz olur ne ayrılıklarınız
Yalnız bir yıldız gibi boşluğa
Düşer yaşlı dünyanız

Bir çocuğun düşüyüm ben
Mızıkamın sesi yeryüzüne değer
Uyurum uyanırım hep aynı şarkı
Ne sesim eksilir ne umut biter.

Haydar Ergülen

ÖLMEMESİ İÇİN İNSAN DİLİNİN

Bileklerimden çiviledi beni çağım
Sonsuz kimi
Kimi de daracık acılar içindeyim
Canlısı cansızı evrenin
Sana düşen iş bu dediler
Bizim adımıza duymalısın herşeyi
Çekilen acı hepimizin
Sevgiler hepimizin
O duygularını biz yarattık
Bizimsin sen
Ölene kadar yazacaksın
Bizim şiirimizi

Güç verir şiir bana
Sürmesi için yaşamın
Konuşmanın kısırlaştığı çağımda
Ölmemesi için insan dilinin
Hep daha iyi dünyaların yeli gibi
Acılı dünyamızı küçümseyen
Bir esinti yüzümde
Son anda döndüren beni ölümden
Yeniden doğuran beni dokunuşuyla
Yaşamı her gün doğuşunda
Yaşanabilir kılan içimde

Suat Vardal

GÜROL SÖZENLE KONUŞMA

AFŞAR TİMUÇİN-Gürol, ilk sergini ne zaman açtın? Kaç sergi açtın? Son serginle ilgili olarak neler düşünüyorsun?

GÜROL SÖZEN-İlk sergimi 1960'da açtım. Şimdiye değin on beş kişisel sergim oldu. Bu arada karma sergilere de katıldım. 4 mayıs'ta Taksim Sanat Galerisi'nde açtığım sergimi ben bir dönem sergisi olarak değerlendiriyorum. Şimdiye değin öbür sergilerimde gerek içerik gerek anlatım biçimi açısından deneylerim süregeldi. Bu nedenle bu sergim tüm bu deneylerimin odaklaştığı çalışmaları içeriyordu.

AFŞAR TİMUÇİN-Dönem sergisi demekle ne anlatmak istiyorsun?

GÜROL SÖZEN-Kendi anlatım biçimim içinde ulaşmak istediğim bir yer vardı. Gerek figürün kullanılışı gerekse son yıllarda (on yıl diyebiliriz) boya dokusunda denediğim derinlik ögesi açısından bir yenilik getirmeye çalışıyordum. Bunu çeşitli boya tabakalarının üst üste gelmesi ve üst üste gelen tabakaların saydamlık kazanması ve bu arada da boya dokusunda kullandığım çeşitli renk yaldızların boya hamurunda ışık olayını yansıtması olarak özetleyebiliriz. Bu bir deney sorunuydu. Bir süreci kapsaması gerekiyordu. Bu nedenle bu sergi bunların çözümlendiğini ve varılması gerekli noktaya ulaştığımı (kendi açımdan) göstermektedir. Resmimdeki içerik sorununa gelince, geçmiş dönemlerde özellikle insanı, onun toplumsal yapı içindeki davranış biçimlerini konu edindim. O zamanlar doğa, çiçekler, atlar gibi nesneleri konum için pek yeğlemezdim. Ne var ki resmetme ögesi her nesneyi içermeliydi. Bu sergimde doğa bütün boyutlarıyla yer aldı, onun gizemini, derinliğini yakalamaya çalıştım. Atlar, çiçekler benim için bir simgeydi. Devingenliğin, kuşkunun, kararsızlığın, umudun simgesi. Sergi bütün bu ögelerin

yirmi yıla yakın bir süre içinde hesaplanarak bütünlenmesi nedeniyle bir dönem sergisidir. (Gelecek arayışlarım için bütünlenmiş basamak bir bakıma.)

AFŞAR TİMUÇİN-Resminde doğanın yanında insan var, hattâ işçi var, köylü var. Hattâ dediğim, insanı genel bir soyutlama içinde ele almıyorsun, onu toplumsal konumu içinde belirtmeyi de uygun görüyorsun. Bilmem yanılıyor muyum? Sen bu konuda ne söylemek istersin?

GÜROL SÖZEN-Bence çok doğru bir gözlem. Benim için sevindirici bir tanımlama. İşçiyi ya da köylüyü konuma aktarırken özellikle onları yaşam biçimleri içinde algılamaya çalışıyorum. Ve onların dinamik ögelerini bu yaşam biçimi içinde değerlendiriyorum. Yalnızca işçiyi ve köylüyü bir sloganın simgesi olarak değil günlük yaşamın yapısına uygun olarak aktarmaya çalışıyorum. Örneğin sohbet eden, şakalaşan, iş yapan insanların doğayla hesaplaşmalarının yanı sıra gülümseyen yüz çizgileriyle derinliklerini anlatmak istiyorum. Benim için onların derinliklerindeki sorunu, yapıya yansıyan sorunu yakalamak önemliydi. Bundan ötürü de sanırım seyirci özellikle bunu gördü. Çiçeklere gelince özellikle doğanın kır çiçekleri benim her zaman sevdiğim şeyler oldu. Ve son yıllarda sürekli gözlediğim bir olay doğadaki yaldızın varlığıdır. Anadolu görünümleri içinde toprak değişiminden oluşan, güneş ışığından yansıyan, kuru başakların, çiçeklerin verdiği, hattâ denizin çeşitli gün dönümlerinde kazandığı renklerde bir yaldız vardı. Bunu ben derinlik olarak algılıyorum, doğanın derinliği. Doğa içinde hiç bir şey yerli yerinde durmuyor, sürekli bir değişim geçiriyor, bu değişim bana resmin de değişik ışıklar altında değişebileceğini öğretti. Son sergimde kullandığım teknik anlatım bir bakıma bunu sağlıyor. Işık değiştikçe resmimdeki renkler de ona uygun değişime uğruyor. Sevindiğim şeylerden biri de seyircinin bunu bana iletmesi oldu.

AFŞAR TİMUÇİN-Buna bir çeşit toplumcu gerçekçi anlayış diyebilir miyiz?

GÜROL SÖZEN-Rahatlıkla diyebiliriz. Bir önceki yanıtımda çiçeklerden, atlardan sözederken onların da ken-

di yapıları içinde bir toplumsal gerçekliği yansıtacağına inanıyordum, özellikle çiçekleri bundan ötürü bu yıl konuma aldım, bir anlamda bir kır çiçeği benim için bir natürmort (ölüdoğa) değil toplumsal yapının bir parçasıdır.

AFŞAR TİMUÇİN-Türkiye'de kültür yaşamı içinde resmin bugünkü durumu nedir?

GÜROL SÖZEN-Sayısal açıdan üretenlerin giderek çoğaldığı ve usta sanatçıların her ilgi alanında ortaya çıkmasına karşın genel kültürel yapının hızla yozlaştığı kanısındayım. Bu yozlaşma bir kuşatma durumunda, yani özgün kültürel yapıyı kuşatma durumundadır. Bu yozlaşma Anadolu ile (Anadolu derken kırsal kesimi anlatmak istiyorum) kent arasında oluşturulan bir çember. Gerek yazın alanı gerekse müzik, plâstik sanatlar, tiyatro alanı tüm özgün ürünlerine karşın bugün bu yozlaşmayla savaşamaz durumda. Edebiyatçısı okuruna ulaşmak için kâğıt ve yazar haklarıyla savaşım içinde, müzikle uğraşan kimseler dolmuş müziğiyle karşı karşıya. Ayağımızın ucuna ya da kapımıza kadar gelen bu hızlı kuşatma sanırım kültürel yapımızın özgün yapısını uzun bir süre daha kemirecek. Ben kültürel yapımızın yakın gelecekte umutlar taşıyacağına inanmıyorum. Gözlediğim kadarıyla geniş yığınlar yozlaşan kültürel yapıyı benimsiyorlar.

AFŞAR TİMUÇİN-*Böylece insandan umudu kesmiş olmuyor musun? Bazı gelişimler geleceğin iyi habercisi olarak* görünmüyor mu sana.? Ayrıca, böyle bir *yozlaşmaya karşı düşünürün ve sanatçının en doğru çabayı sonuna kadar göstermiş olduğuna inanıyor musun?*

GÜROL SÖZEN-Beni umutsuzluğa düşüren çevredeki olaya karşı önlemlerin getirilmemiş olmasıdır. Özgün bir türk müziği ustası günümüzde yaygın ağızlı şarkıcıya yeğ tutulmazken, yazar okuruna ulaşmak için en doğal olanı yani baskı, kâğıt, dağıtım olanaklarını kullanamazsa giderek hızlı bir tehlikenin belirdiğini gözlememiz gerekiyor. Beni korkutan da bu. Ben dünden daha kötü bir kültürel yapının oluştuğu kanısındayım. Bu kültürel yapı da nakışı yaratan halkın özgün beğenisiyle sanatçının özgün

üretimi arasındaki çemberdir. Genelinde sanatçı bütün çağlar boyunca olduğu gibi kalıcı mühürünü vuracaktır ve sanatçı bütün kötülükler arasında bile kendi çiçeğini sürekli yeşertmek zorundadır. Gönül ister ki bu umut yakın gelecekte boy atsın. Zaten sanatçı pisliklerin, kokuşmuşluğun, yozlaşmanın ayakucunda yeşertiyor her şeyini, bu hiç de yeni bir olay değil. Yüzyıllar önce çoktanrılı düzende tanrısını, kralını yaratan, onu savaştıran, ona tapan ve bu arada doğal sanatını üreten halk en sonunda «ben dilimi, giysilerimi ve sesimi tanrılara verdim» diyebiliyor, yani bir anlamda çağlar boyunca olanın eleştirisini koyuyor ortaya. Belki de benim umutsuzluğum güzellikleri paylaşamamanın getirdiği yakınmadır.

HAYIRLI İŞLER

Kaba gerçekçilik, yaşanılan ya da yaşanılma olasılığı olan hiçbir şeyi ziyan etmemek kaygısıyla dünyada hazır bulduğu her şeyi, her ilginç durumu ve konuyu sanata taşımak ister. Böylece çok zaman herkesin anlayabileceği ama kimseye bir şey getirmeyen ilginç ürünler çıkar ortaya. Her yaşanılanı, her yaşanılabilir olanı anlatırken cinselliği de bol bol konu etmek var: böyle bir tutum çok ilgi çekiyor, hem zorunlu bir perhiz içinde olan insanları, hem aklını o işe takmış olan insanları sevindiriyor, öte yandan kadın hakları çığırtkanlarını, dünyayı kadınlar (ezilenler) ve erkekler (ezenler) diye iki sınıfa ayırarak öğretiyi saptırmakta sakınca görmeyenleri sevindiriyor. (Neûzübillah, bazı erkekleri bazı kadınlardan kim koruyacak?) Bu tür yapıtları şimdi çok tutuyorlar. Bunlara bir yenisi eklendi: *Asılacak Kadın. Çetin Altan*'ın romanlarına taş çıkartıyor *Asılacak Kadın.* Sizinle bir bölümünü okuyalım (on sekiz yaşından küçük arkadaşlar isterlerse okumasınlar):

«Herif o dakka üstüme çöküp pantalonunu da ne vakit sıyırmış görmemişim bacaklarımı çaat diye iki yana devirmesiynen koparacak sandım meğer o da acı mıymış meğer hiçbişey değilmiş kocca kamışını içerime sokmasıynan bi sancı ta ciğerime işliyo iliğime şiş soksalar anca bu kadar olur amanın ben kayış acısını bilirdim bu tevatür betermiş kayış acısı bunun yanında neymiş amanın *Beyamca, bu kızın bağırtısı mahalleyi ayağa kaldıracak.* BAĞIRACAK BİTTABİİ-TEMAS GÖRMEMİŞ BAKİRE. DAHA DAHA CANHİRAŞHANE BAĞIRMÂLI Kİ... SEN DURMA İŞİNE BAK. BÖYLESİNİ NEREDEN BULACAKSIN BİR DAHA? *İyi ya al öyleyse. Al bakalım, bağır bağırabildiğince!* sokar da çıkarır sokar da çıkarır sanırsın insan değil de bi makina mal sahibi...» (A.T.)

ÜÇ AYIN NOTLARI

SABAHATTİN ALİ İÇİN DOĞRU TANIKLIKLAR

Bir insan ölüyor, bıraktığı dostluklar ve düşmanlıklar ölmüyor. Hele bu insan yapıtlarıyla dünyaya alabildiğine güç katmış biriyse. Bizler öyleyiz, kendimizdeki zavallılıkları bir doğallık, başkalarındaki küçücük aksamaları bir sefillik sayarız. Ölenin de yaşayanın da arkasından konuşur dururuz bu yüzden. Değil mi ki yaşamla yapıtı birbirlerine götürerek anlamak diye bir yöntem var, öyleyse ölmüş bir büyük adamın ardından doğru tanıklıkları toplamak diye çok önemli bir yükümlülük olmalı. Bu yükümlülük de elbet ölenin yakınlarına düşüyor, çocuklarına, dostlarına, arkadaşlarına düşüyor.

Sabahattin Ali için bu görevi kızı Filiz Ali Laslo ve eleştirmen Atilla Özkırımlı yerine getirdi. *Sabahattin Ali* adlı kitapta onun dostları ve yakınları doğru tanıklıklar getirmeye çalışıyorlar. Böylesine güçlü tanıklıklar yanında dedikodular da yaşamın kimseye bir şey anlatmaması gereken küçük ayrıntıları da iyice önemsiz kalıyor. Başkalarını küçülte küçülte büyümeyi yöntem edinmiş küçük insanların ısırıcılığı da önlenmiş oluyor böylece.

Bu kitabın önemli bir yanı da o dönem aydınının ruhsal yapısını ve düşünce dünyasını ortaya koyması. Öyle ya, başkalarını anlatırken azçok kendimizi anlatıyoruz. Bu da, gerçekten, bir dönemin sağlıklı yorumuna ulaşabilmemiz için küçük de olsa bir katkıdır. Ne olursa olsun, bir kızın bir babaya verebileceği en büyük armağanı veriyor Filiz Ali Laslo Sabahattin Ali'ye. Sabahattin Ali'ye de, edebiyat tarihimize de.

YASAK

ODTÜ Öğrenci Temsilcileri Konseyi Sanat Kültür Topluluğu *Yasak* adlı bir dergi çıkarmış. Üniversitede okuyan gençlerin bu tür girişimleri amatör heyecanlar düzeyini

aştıkça değer kazanıyor. Sözkonusu derginin elimizdeki ilk sayısı da böyle bir aşma çabasının belirtilerini taşımakta. Dileriz sürsün, sürmesi başlaması kadar önemli. Gelişerek sürsün.

Bizim herkese karışmak gibi bir alışkanlığımız yok ama, bugün yazmaya başlayan arkadaşların çoğunda kanıtlamalardan uzak kalma biçiminde kendini gösteren bir dağınıklık var, buna alışamıyoruz. Belki ne inandığı şeye sağlam inanmaktan, inandığı şeyi ikide bir gözden geçirmeyi düşünmeyecek kadar iyi inanmaktan geliyor bu. Bu sayımızda güzel şiirlerini okuduğunuz, bizim de yakından tanıyıp pek sevdiğimiz genç yazar arkadaşımız Haydar Ergülen de biraz bu havaya uymuş: *Kemal Tahir* için başlıklı yazısı azçok büyük savlar ortaya koyan ama bu savlarla ilgili kanıtlamlar getirmeyen bir yazı.

Sorunu geniş çapta ele alacak olsaydık, işe Kemal Tahir'i eleştirerek başlamamız gerekirdi. Bilimi sanatın yöntemleriyle ortaya koymak ne ölçüde sağlıklı bir işti. Bir sanat yapıtında bir çağın anlatılması başka şeydi, yansıtılması başka şeydi. Roman yazarak doğru bir tarih araştırması yapmak olanağı yoktu, buna gerek de yoktu: düzyazı diye bir olanak var. Bunlar Kemal Tahir'in bizce ilk ve en önemli yanlışıydı. Bu görüşlere katılmayanlar olabilir, Haydar Ergülen arkadaşımız da katılmıyor olabilir. Ama benim anlamadığım bir şey oldu, nasıl oluyor da Kemal Tahir henüz çözemediği sorunların çözülmesi görevini tarihçilere, toplumbilimcilere, iktisatçılara, felsefecilere bırakabiliyor? Bu sorunlar temellendirilmiş sorunlar mıdır, yoksa henüz arama düzeyinde bırakılmış sorunlar mıdır? Bu sorunlar tarihsel sorunlar olduğuna göre, herbiri sağlam tarihsel belgelere dayanılarak ortaya konulmuş mudur, yoksa sanı değeri mi taşımaktadır? En önemlisi de bu sorunlar hangileridir?

Bunu açıkça koymalıydı Haydar arkadaşım. Bir kadir bilirlik yapıp ölmüş bir yazarımızı anarken bunu çok belirgin bir biçimde açıkça koymalıydı. Zaten bugün Kemal Tahir bizlere çok açıkseçik sorunlar bırakmış olsa bu so-

runları neden tartışmayalım? Romanlardan sorun süzmek ayrı bir iş.

Gene de *Yasak* güzel bir öğrenci dergisi. Haydar Ergülen'i ve arkadaşlarını bu çabalarından ötürü kutlamalıyız. Bize Kemal Tahir'in getirdiği sorunları formülleme zahmetine katlanırlarsa sevineceğiz. Dergileri uzun ömürlü olsun. Bizim bu sözlerimiz yergi sözleri değil sevgi sözleridir.

BENZİN VE KUYRUĞU

Türkiye son elli altmış yıl içinde ele geçirdiği tüm gelişme olanaklarını benzine, tenekeye, betona yatırdı. *Altınıza* arabanızı çekip -elbette benzinli arabanızı- şöyle başınızı sokacak bir ev de ayarladınız mı, hele hele üretici olmamak koşuluyla şöyle sizi pek yormayacak -yasal ya da yasadışı- bir iş de düşürdünüz mü hiç kimse dokunmasın keyfinize. Ondan sonra her şey sizin. Sonuç: her sokakta on altı ya da yüz on altı otomobil, her mahallede şu kadar modern apartıman .(Sait Faik'in Aparduman olan Darduman'ını anmadan geçmeyelim.)

Kimse bir şey vermeye yanaşmıyor, herkes almaya bakıyordu. Akarken doldurmalıydık çeşmemizi, yoksa bu çeşme sonsuza kadar akmazdı. Şimdi su çeşmeleri de benzin çeşmeleri de öbür çeşmeler de hava sesi veriyor. Şimdi insanlar benzin kuyruğunda oluşlarını kendi çıkarcı tutumlarında değil de gelmiş geçmiş yönetimlerin tutarsızlıklarında arıyorlar.

Yönetimler tutarlı değildi elbette: herbiri doğru dürüst bir şey üretmek istemeyen ama hep tüketmek isteyen bir egemen sınıfın temsilcisi olarak çalışmaktaydılar. Bugün Türkiye'nin yazgısına sahip çıkan insanlar adaletli ve üretken bir toplum kurulabilmesi dileğini sürdürürken geniş bir siyasal ağırlık koyamıyorlar, doğru bir fikir üretiminde bulunamıyorlar, kendi düzenledikleri toplantılara gelmiyorlar, bu yüzden sorun değişik hükümet formülleri çerçevesinde tartışılıp duruyor.

CHP'nin içindeki toplumcu güçler -sayıları ne kadardır, ne ölçüde iyi niyetlidirler, ne ölçüde çağdaş bilgiyle donatılmışlardır bilemeyiz- kendi ortamlarında fikir ve

eylem ağırlığı yaratabilecekler mi? CHP'deki sağ kanadın tehlikeli ilân ettiği Türkiye solu doğru dürüst bir düşünce ve eylem birliği yaratabilecek mi, bunu zaman gösterecek. Ama artık çok büyük sorunlarımız vardır ve bu sorunların kurumlaşmış ilerici güçler düzeyinde tartışılması zorunlu duruma gelmiştir. Bundan ötesi bizler açısından tarihsel görevi yerine getirip getirmeme sorunu olacaktır. Kimse «o zamanlar benim dediğim azcık daha doğruydu» diye sıyıramaz yakayı ileride tarihin yargısından. Kimse «Türkiye'nin bu duruma gelmesinde benim payım yoktur» diye kaçaklığını yasallaştıramaz. Tarihin insanı çekimserliğinden ötürü suçladığı çok olmuştur. Sorunu bir benzin kuyruğu sorunu olarak mı ele alacağız, yoksa yapısal dönüşümlerin doğum sancıları sorunu olarak mı. Doğum geciktiğinde çocuklar ölü doğar. Ne yapacaksak şimdi yapmalıyız, zaman geçtikçe faizi biniyor. (A.T.)